

DEFENDOLOGIJA

Teorijsko-stručni časopis za pitanja zaštite, bezbjednosti, odbrane, obrazovanja, obuke i osposobljavanja

Godina XXX

Broj 57

Banja Luka 2026.

- **DRŽAVA, BEZBJEDNOST I REGIONALNE INTEGRACIJE**
- **KRIMINALITET, PRIVATNA BEZBJEDNOST I POSTKONFLIKTNI IZAZOVI**
- **PRAVO, LJUDSKA PRAVA I JAVNI INTERES**
- **DRUŠTVO, STARENJE I NOVE TEHNOLOGIJE**

МІШОВИТИ ХОЛДИНГ
"ЕЛЕКТРОПРИВРЕДА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ"
Матично предузеће, акционарско друштво Требиње

MIXED HOLDING
"POWER UTILITY OF THE REPUBLIC OF SRPSKA"
Parent Joint-stock Company Trebinje

ISSN 1450-6157

9 771450 615007

DEFENDOLOGIJA

TEORIJSKO-STRUČNI ČASOPIS ZA PITANJA ZAŠTITE, BEZBJEDNOSTI,
ODBRANE, OBRAZOVANJA, OBUKE I OSPOSOBLJAVANJA
GODINA XXX, BROJ 57, 2026.

Defendologija je naučni časopis iz oblasti društvenih nauka indeksiran u sljedećim međunarodnim citatnim bazama:

Дефендологија је научни часопис из области друштвених наука индексирани у следећим међународним цитатним базама:

Дефендологија — это научный журнал в области социальных наук, индексируемый в следующих международных реферативных базах данных:

Defendology is a scientific journal in the field of social sciences indexed in the following international citation databases:

Defendologie ist eine wissenschaftliche Zeitschrift im Bereich der Sozialwissenschaften, die in folgenden internationalen Zitationsdatenbanken indiziert ist:

Defendologie est une revue scientifique dans le domaine des sciences sociales indexée dans les bases de données de citations internationales suivantes :

Defendología es una revista científica en el campo de las ciencias sociales indexada en las siguientes bases de datos de citas internacionales:

防卫学是一本社会科学领域的科学期刊，被以下国际引文数据库收录：

تانانايبل دواعوق يف قسرهم ةيعامتجال مولعلا لاجم يف ةيملع ةلجم يه ايجولوعافدلا
ةيلانتلا ةيلودلا ةيدامشتسال:

**Crossref, CEEOL, DoiSrpska, University Information and Library
Service Hamburg (HIBS)**

Banja Luka
2026.

Izdavač

EVROPSKI DEFENDOLOGIJA CENTAR

za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja,
Banja Luka

Za izdavača

prof. dr Duško Vejnović, redovni profesor Univerziteta u Banjoj Luci

Glavni i odgovorni urednik

prof. dr Duško Vejnović, redovni profesor Univerziteta u Banjoj Luci

Urednici

Prof. dr Velibor Lalić

Petar Đukić, MA

Slaven Knežević, MA

Redakcija časopisa

prof. dr Duško Vejnović; prof. dr Neven Brandt (R. Slovenija); akademik prof. dr Miodrag Simović; akademik prof. dr Dragoljub Mirjanić; akademik prof. dr Nenad Vunjak (R. Srbija); prof. dr Nedžad Bašić (Kanada); prof. dr Mile Šikman; prof. dr Velibor Lalić; prof. dr Želimir Kešetović (R. Srbija); prof. dr Dilip Das (SAD); prof. dr Laurence Armand French (SAD); akademik prof. dr Zoran Govedar

Savjet časopisa

akademik prof. dr Dragoljub Mirjanić – predsjednik; akademik prof. dr Drago Branković; akademik prof. dr Vitomir Popović; akademik prof. dr Esad Jakupović; prof. dr Vladimir Stojanović; prof. dr Jovanka Šaranović (Beograd, R. Srbija); prof. dr Stanislav Stojanović (Beograd, R. Srbija); prof. dr Vaso Bojanić; Ranko Preradović, književnik; prof. dr Braco Kovačević; prof. dr Ivan Šijaković; prof. dr Petar Kunić; prof. dr Mile Dmičić; prof. dr Miomir Pavlović; ass. Petar Đukić, MA; Boris Trivanović, MA; Slaven Knežević, MA; prof. dr Miloš Šolaja; prof. dr Dragomir Jovičić; prof. dr Mile Rakić (R. Srbija); prof. dr Boro Tramošljanin; prof. dr Miodrag Romić; akademik prof. dr Zoran Govedar; doc. dr Darko Matijašević; dr Denis Hadžović (Sarajevo); mr Slavko Milić (Nikšić, Crna Gora); Miodrag Serdar, profesor (Minhen, SR Njemačka); prof. dr Armin Kržalić (Sarajevo); dr Stevan Dakić; dr Borislav Đukić; prof. dr Mario Karadža; dr Goran Maksimović; doc. dr Dragiša Jurišić; prof. dr Milan Gužvica; prof. dr Dalibor Savić; doc. dr Predrag Obrenović; prof. dr Ostoja Barašin, doc. dr Slobodan Simić; prof. dr Zoran Đurđević (Beograd, R. Srbija); doc. dr Nenad Radović, (Beograd, R. Srbija); prof. dr Sadrž Karović, prof. dr Ljubiša Mitrović (Niš, R. Srbija); prof. dr Zoran Milošević, (Beograd, R. Srbija); prof. dr Tatjana Duronjić; prof. dr Nevzet Veladžić; prof. dr Zoran Jerotijević (R. Srbija), prof. dr Petar Spalević (R. Srbija); mr.iur. Filip Novaković

Štampa

Markos Design & Print Studio - Banja Luka

Za štampariju

Igor Jakoviljević

Uredništvo i administracija

Srpska ulica 2/2, 78 000 Banja Luka, Republika Srpska - Bosna i Hercegovina

Telefon/faks: 051/309-470

Web stranica: www.defendologija-banjaluka.com

e-mail: defendo1997@gmail.com

Žiro račun: 562 099 0000236689

Lektor

Mr Tatjana Ponorac

Korektor

Tin Vejnović, MA

Prevod

Mr Tatjana Ponorac

Grafički urednik

Daniel Grujić, graf. dizajner

Tiraž

500 primjeraka

Godišnja pretplata

za pravna lica 200 KM

za fizička lica 100 KM

Rješenjem Ministarstva informisanja Republike Srpske, broj 01-439/ 97. od 25. decembra 1997. godine, javno glasilo teorijsko-stručni časopis «Defendologija» upisan je u Registar javnih glasila pod brojem 249.

UDK 355/359
ISSN 1450-6157
COBISS.RS-ID 8932358

UVODNIK

Poštovani čitaoci,

Pred vama je novi broj časopisa „Defendologija“, naučnog i stručnog časopisa posvećenog pitanjima zaštite, odbrane, bezbjednosti i savremenih društvenih izazova. I u ovom broju *Defendologija* nastavlja svoju prepoznatljivu programsku orijentaciju: da kroz multidisciplinarni, naučno utemeljen i društveno odgovoran pristup otvara pitanja koja su od značaja za razumijevanje države, društva, prava, bezbjednosti, ljudskih prava, kriminaliteta, savremenih tehnologija i položaja čovjeka u promjenljivom svijetu.

Evropski defendologija centar, kao naučnoistraživačko društvo, tokom višedecenijskog rada nastoji da razvija i afirmiše depolitizovan, deideologizovan, stručan i naučno autonoman pristup pojavama koje oblikuju savremeni život. Polazeći od temeljnog defendološkog diskursa – zaštita + odbrana = bezbjednost – časopis nastoji da pojam bezbjednosti razumije u najširem smislu: ne samo kao odsustvo neposredne opasnosti, nego kao stanje u kojem država, društvo, institucije i pojedinac mogu normalno funkcionisati, razvijati se i ostvarivati svoje potencijale.

Savremeni svijet obilježen je složenim rizicima: geopolitičkim napetostima, promjenama u međunarodnim odnosima, novim oblicima kriminaliteta, krizom povjerenja u institucije, tehnološkim transformacijama, demografskim promjenama, socijalnim nejednakostima i izazovima zaštite osnovnih ljudskih prava. Upravo zato je zadatak nauke da te pojave ne posmatra izolovano, nego povezano, kritički i odgovorno. Bezbjednost danas više nije moguće razumjeti samo kroz tradicionalne kategorije države, sile i teritorije; ona se sve više ogleda i u kvalitetu pravnog poretka, pravičnosti sudskih postupaka, efikasnosti preventivne politike, zaštiti imovine, regionalnoj saradnji, digitalnoj uključenosti i dostojanstvu posebno ranjivih društvenih grupa.

Novi broj *Defendologije* donosi upravo takav tematski raspon. Otvara ga pitanje obavještajnog rada u funkciji spoljne politike države,

kao jedno od ključnih pitanja savremenog razumijevanja odnosa između bezbjednosti, diplomatije, strateškog odlučivanja i zaštite državnih interesa. Slijedi rad posvećen prevenciji kriminaliteta, koji ukazuje na nužnost da se suprotstavljanje kriminalitetu ne iscrpljuje u represiji, već da se zasniva na naučnom razumijevanju uzroka, oblika i posljedica kriminalnog ponašanja.

Posebno mjesto zauzima analiza načela jednakosti oružja u praksi Evropskog suda za ljudska prava, kojom se otvara pitanje pravičnosti krivičnog postupka, procesne ravnoteže i zaštite ljudskih prava u savremenim pravnim sistemima. Time se još jednom potvrđuje da bezbjednost ne može postojati bez prava, niti pravo može ostvariti svoju društvenu funkciju ako nije zasnovano na pravičnosti, jednakosti i zaštiti dostojanstva čovjeka.

U ovom broju zastupljene su i javnopravne teme, među kojima se posebno izdvaja rad o eksproprijaciji kao pravnom institutu upravnog prava Republike Srbije. Ovaj rad ukazuje na osjetljiv odnos između javnog interesa i prava privatne svojine, odnosno između potrebe države da ostvaruje opšte ciljeve i obaveze da zaštiti imovinska prava pojedinca. Time se dodatno potvrđuje da se pitanje bezbjednosti pravnog poretka ogleda i u sposobnosti države da javni interes ostvaruje zakonito, pravično i proporcionalno.

Regionalna dimenzija savremenih izazova obrađena je kroz rad o Balkanskim konferencijama kao temelju savremenih balkanskih integracija. Ovaj tekst podsjeća da Balkan nije samo prostor historijskih podjela, nego i prostor mogućeg dijaloga, saradnje, integracije i zajedničkog traženja za stabilnošću. U vremenu kada se regionalni odnosi često posmatraju kroz prizmu kriza, važno je podsjetiti se i onih historijskih i političkih procesa koji su težili povezivanju, razumijevanju i miru.

Drugi dio tematskog horizonta ovog broja usmjeren je prema savremenim društvenim i tehnološkim pitanjima. Rad o ejdžizmu i stereotipima prema starijim osobama ukazuje na jedan od važnih, ali često nedovoljno vidljivih oblika diskriminacije u savremenom društvu. Položaj starijih osoba nije samo socijalno, nego i bezbjednosno, pravno, etičko i humanističko pitanje. Društvo koje zanemaruje svoje starije članove slabi sopstvenu solidarnost, međugeneracijsko povjerenje i osjećaj zajedničke odgovornosti.

Na taj tematski okvir nadovezuje se rad o vještačkoj inteligenciji kao podršci društvu koje stari. Ovaj tekst otvara pitanje odnosa između tehnologije i čovjeka, posebno u kontekstu starenja stanovništva, digitalne inkluzije, autonomije starijih osoba i odgovorne upotrebe novih tehnoloških alata. Vještačka inteligencija može biti sredstvo pomoći, podrške i uključivanja, ali samo ukoliko se razvija i primjenjuje u skladu sa etičkim načelima, ljudskim pravima, sigurnošću i društvenom odgovornošću.

Pred nama je, dakle, broj koji povezuje tradicionalne defendološke teme sa savremenim interdisciplinarnim pitanjima. Od obavještajnog rada, kriminaliteta i krivičnog postupka, preko upravnog prava i regionalnih integracija, do diskriminacije starijih osoba i vještačke inteligencije, ovaj broj potvrđuje da je savremena bezbjednost višeslojna, dinamična i duboko povezana sa pravdom, znanjem, solidarnošću i odgovornošću.

Koristim ovu priliku da zahvalim svim autorima koji su svojim radovima doprinijeli ovom broju časopisa. Njihov naučni i stručni angažman potvrđuje da *Defendologija* ostaje otvoren prostor za akademsku razmjenu, kritičko mišljenje i odgovorno promišljanje društvenih procesa. Zahvalnost dugujemo i čitaocima, saradnicima, recenzentima i svima koji godinama podržavaju razvoj časopisa i njegovu misiju.

Vjerujemo da će i ovaj broj *Defendologije* doprinijeti boljem razumijevanju savremenih izazova i podstaći dalji naučni, stručni i društveni dijalog. U vremenu neizvjesnosti, nauka mora ostati prostor razuma, odgovornosti i slobodne misli.

Želim vam ugodno i inspirativno čitanje.

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
prof. dr Duško Vejnović

SADRŽAJ

I. DRŽAVA, BEZBJEDNOST I REGIONALNE INTEGRACIJE	11
Проф. др Синиша Ђукић, Игор Иванковић, ма ОБАВЈЕШТАЈНИ РАД У ФУНКЦИЈИ СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ ДРЖАВЕ	13
Горан Пећанац БАЛКАНСКЕ КОНФЕРЕНЦИЈЕ ТЕМЕЉ САВРЕМЕНИХ БАЛКАНСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА	25
II. KRIMINALITET, PRIVATNA BEZBJEDNOST I POSTKONFLIKTNI IZAZOVI	41
Prof. dr Ljiljana Komlenović PREVENCIJA KRIMINALITETA TEORIJA I PRAKSA	43
Dr Željko Zorić, mr Duška Zorić UTICAJ RATNIH I PORATNIH AKTULNOSTI U IRAKU NA RAZVOJ PRIVATNE BEZBJEDNOSTI	65
III. PRAVO, LJUDSKA PRAVA I JAVNI INTERES	85
Filip Novaković, mag. iur. Ivana Janko, mag. crim., mag. iur. NAČELO „JEDNAKOSTI ORUŽJA“ KROZ PRIZMU PREDMETA ESLjP-A <i>MURTAZALIYEVA PROTIV RUSIJE</i> (2018) – NAGRIZAJUĆE ŠIRENJE TESTA SVEUKUPNE PRAVIČNOSTI?	87
Doc. dr Dragan B. Cvetković, prof. dr Zoran Jerotijević EKSPROPRIJACIJA – PRAVNI INSTITUT U UPRAVNOM PRAVU REPUBLIKE SRBIJE	105
IV. DRUŠTVO, STARENJE I NOVE TEHNOLOGIJE	121
Doc. dr. Bojan Macuh, prof. dr. Andrej Raspor EJDŽIZAM I STEREOTIPI O STARIJIM OSOBAMA	123
Доц. др Бојан Мацух ВЕШТАЧКА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА КАО ПОДРШКА ДРУШТВУ КОЈЕ СТАРИ	143

**DRŽAVA, BEZBJEDNOST
I REGIONALNE INTEGRACIJE**

ОБАВЈЕШТАЈНИ РАД У ФУНКЦИЈИ СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ ДРЖАВЕ

Проф. др Синиша Ђукић¹
Игор Иванковић, ма²

Апстракт: Успјешна реализација спољнополитичких циљева државе подразумијева и квалитетну дипломатску односно обавјештајну службу. Обавјештајни капацитети су неопходни јер дипломатске мисије обично немају довољно снаге да саме прибављају специфичне и корисне податке, док су дипломатски ресурси потребни због комуникације међу државама и одржавања добрих односа. Спољна политика остварује своје интересе према другим државама и међународним организацијама тако што правовремено планира и реализује своје стратегије и циљеве. Реализација стратегија и циљева, значајних за доношење спољнополитичких одлука, тешко је замислива без квалитетног обавјештајног рада - прикупљања, анализирања, обраде и оцјене података. Обавјештајни рад и дипломатска активност, данас, не само да се преплићу и надопуњавају, него су у великој мјери сродни и представљају дио једног континуираног циклуса који је у функцији спољне политике државе. У овом раду настоји се указати да обавјештајни рад доприноси остваривању задатака спољне политике путем поузданих и корисних обавјештајних података. С тим у вези динамична збивања у спољњем свијету праћена убрзаним развојем нових технологија условиће и одређену трансформацију појединих метода обавјештајног рада у правцу правовременог информисања и повећања вриједности спољнополитичких анализа и процјена.

Кључне ријечи: Обавјештајни рад, спољна политика државе.

¹ Факултет за безбједност и заштиту, СПУ, Бања Лука, e-mail: sinisdjukic.spu@gmail.com

² Технолошка школа, Бања Лука, igor.b.ivankovic@gmail.com

1. УВОД

Обавјештајни рад присутан је кроз све фазе људске цивилизације. За предмет свога рада превасходно има тајне у међуљудским односима, односно тајне одређених ентитета (држава, њихових савеза, институција и појединаца). Прикупљајући податке обавјештајна служба исте мора обрадити, класификовати и дати им оцјену са становишта њихове употребљивости. Све то одвија се кроз тзв. обавјештајни циклус и његове фазе – планирање, прикупљање, обраду, анализу и уступање. Кроз историју мијењале су се и фазе обавјештајног циклуса, односно методи обавјештајног рада. Прво, обавјештајним радом дуго су се бавили људи као појединци или неформалне групе пошто обавјештајна служба као институција није ни постојала. Ти појединци за потребе својих властодржаца прикупљали су (тајне) податке примјењујући различите тактике разговора, технике извиђања и осматрања, читања и анализе садржаја, пласирања дезинформација, коришћења тајнописа, шифровања и сл. Подаци су, у почетку, били војнополитичке природе али касније прикупљани су и други подаци значајни за остваривање циљева тадашњих властодржаца. Временом развила се класична шпијунажа и контрашпијунажа, а с њом обавјештајни методи и институционализација обавјештајног рада (Ђукић, 2017).

Обавјештајна служба као специфична, релативно независна административна организација са посебним овлашћењима која спроводи обавјештајно-безбједносне, субверзивне и друге активности с циљем заштите унутрашње и спољне безбједности и остваривања других стратешких циљева (Ђукић, 2022:52) значајна је и за одржавање и ширење политичке (и војне) моћи. У пракси, обавјештајни подаци/информације као производи рада обавјештајне службе ријетко утичу на одређивање политике – иако се и то дешава. Међутим, утичу на спровођење политике. Тактичка обавјештајна подршка доприноси извјесности и повјерењу у спровођење спољне политике; даје непосредност, практичност и фокус постојећим општим закључцима. (Pearson, 1992) За усвајање и спровођење спољне политике, планирање војне стратегије и организовање оружаних снага, вођење дипломатије, преговарање о споразумима о контроли наоружања или учешће у активностима међународних

организација, државе имају огромне потребе за информацијама. Као резултат ових захтјева, многе владе одржавају неку врсту обавјештајних способности као питање опстанка у свијету гдје опасности и неизвјесности још увијек постоје. (Sarkcsian, 1995)

Један од основних разлога постојања обавјештајне заједнице је смањење неизвјесности по политичким и војним питањима. Што више државе могу да смање неизвјесност у вези са способностима и намјерама својих противника (или партнера), већа је вјероватноћа да ће моћи да избјегну сукобе који су резултат страха од изненадног напада или других грешака. Спољна/стратешка обавјештајна служба, укратко, може имати стабилизујући ефекат на свјетске послове. Спровођење и избјегавање дипломатског изненађења такође захтијева обавјештајне и контраобавјештајне активности. Постоји низ модела спољнополитичког процеса. Један од најчешћих је „модел рационалног актера“. Овај модел сугерише да креатори политике испитају своје опције, дефинишу своје циљеве, испитају различите алтернативне начине постизања својих опција и одаберу најефикаснији метод за спровођење изабране политике. Овај модел захтијева поуздане обавјештајне податке. Без интелигенције модел рационалног актера не функционише како треба. (Spanier, 1993)

Други поглед је „бирокуратски модел“. Овдје различити дијелови извршне власти имају различите погледе на то каква би политика требало да буде. Ова гледишта су дјелимично заснована на различитим, себичним циљевима бирокуратских јединица. Политика је, према овом моделу, резултат сукоба међу бирокуратским актерима. Пошто су институције националне безбједности, као што су војне и обавјештајне агенције, дијелови бирокуратског механизма, обавјештајна служба има шта да каже и у бирокуратском моделу. (Spanier, 1993)

Обавјештајна дјелатност не постоји сама ради себе. Она кроз фазе об. циклуса (захтјев, прикупљање, анализу, обраду, дијељење) и машинерију (организација) ностоји да помогне доносиоцима спољнополитичких одлука да што боље закључе у областима која су им предмет интересовања. Другим ријечима, предузимање неопходних радњи је посљедњи корак у обавјештајном циклусу иако није наведен на листи обавјештајних активности. (Handel, 1989)

Национална безбједносна политика се често преклапа са спољном политиком. Међутим, национална безбједност се разликује од спољне политике имајући у виду да су намјене националне безбједности уже и усмјерене на безбједност нације. Исто тако национална безбједност се првенствено бави стварним и потенцијалним противницима, њиховом употребом силе. То значи да постоји војни акценат што обично није случај у питањима спољне политике. Укратко, спољна политика је један дио националне безбједности, а други је национална одбрана. Дакле, национална безбједност обично обухвата сва питања спољне политике. Обавјештајне службе служе и националној одбрани и спољној политици. Ово чини обавјештајне податке од виталног значаја за националну безбједност, посебно у мирнодопским временима, када се главна рука националне одбране – војска, не користи.

2. ПРОЦЕС СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ И ОБАВЈЕШТАЈНИ РАД

Спољнополитички процес је начин на који одређен субјект одлучује о политици и њеном спровођењу. На избор политике утиче ко доноси одлуке и како се одлуке доносе. Унутар одређеног типа власти, као што је демократија, не постоји јединствен спољнополитички процес, већ дивергентност. Постоји неколико објашњења о томе како и зашто се процес политике разликује. Најчешћа је идеја да се различите врсте питања различито обрађују. Једна од разлика је и између кризне и некризне политике. Без обзира о којој се политици ради обавјештајни подаци су незаобилазан фактор приликом доношења одлука. Међународни циљеви које држава покушава да постигне крећу се од веома специфичних (ријешити гранични спор) до општих (појачати утицај земље). У међународном систему суверених, често конкурентских земаља, спољнополитички циљеви су обично циљеви из сопствених интереса. Рјеђе, циљеви могу бити кооперативни између неколико земаља (понашање савезништва) или, још рјеђе, мотивисани идеализмом (хуманитарна страна помоћ). Када земље теже себичним циљевима, за њих се каже да слиједе свој „национални интерес“. У спровођењу политике националног интереса земље имају велике обавјештајне захтјеве. Основни елемент

националног интереса је национална одбрана која обезбјеђује физичку безбједност грађана једне земље. Други елемент је обезбјеђивање економског просперитета субјекта у мјери у којој на то утичу понуда ресурса, трговински биланси, монетарни курсеви и други фактори међународне политичке економије. Трећи елемент националног интереса је обезбјеђивање повољног политичког амбијента. У најмању руку, ово укључује способност грађана земље да изаберу свој облик власти, а може укључивати и промовисање вриједности (индивидуалних права) и процеса (демократије) у другим земљама који су компатибилни са сопственим вриједностима и процесима. Четврти елемент националног интереса је осигурање националне кохезије. То значи избјегавање спољне политике или других притисака (сепаратистички покрети који пријете грађанским ратом), непомирљивих домаћих подјела или других сукоба који би могли да распарчају земљу. Ниједан од ових елемената националног интереса не може бити задовољен без одговарајућих обавјештајних и контраобавјештајних активности. (Holsli, 1974)

Државе имају цијели низ инструмената помоћу којих могу покушати да остваре своје спољнополитичке циљеве. Ови алати укључују војни инструмент, инструмент за продор и интервенцију, дипломатске радње и тајне операције. Степен до којег субјекат може да користи било који од ових инструмената ће варирати у зависности од моћи земље, која се дефинише као њена способност да примора или убиједи другу земљу да дјелује на пожељан начин. Држава може бити моћна на неки начин, а на неки други не бити. Примјењивост моћи ће такође варирати у зависности од контекста. Војни инструмент се ослања на имплицитну или експлицитну пријетњу употребом силе и стварну употребу силе. Посједовање војне моћи је такође оруђе јер побољшава репутацију земље и повећава њен утицај. Дипломатски инструмент подразумијева комуникацију са другом земљом. Методе укључују директне преговоре између владе и представљање случаја у арени међународне организације. (Johnson, 1991)

Тајна дипломатија је моћно оружје сваке државе у преговорима са другом страном. Истина, о тој вјештини веома мало се зна, а још мање се говори. То је и разумљиво, зато што су то тајновите активности, које се ријетко износе у јавност. Било је случајева да су и

обавјештајне службе биле ангажоване у таквим преговорима са противничком страном или са противничким странама. Тиме није искључена могућност да у одређеним ситуацијама може доћи до преклапања између обављања тајне дипломатије и прикупљања обавјештајних података. С обзиром да успјешна дипломатија укључује коришћење „меке“ и „тврде моћи“, у одговарајућој сразмјери и у право вријеме, а да тај успјех понекад захтијева тајност, обману и кршење закона у другим земљама, то понекад, нарочито у демократским државама, може довести и до постављања етичких питања, о правим циљевима обавјештајног рада (Лазих, 2016:237).

Према Орону, „обавјештајне службе су неизоставан дио дипломатских напора који имају за циљ да промовишу стратешке циљеве државе кроз контакте иза затворених врата и јавне контакте“ (Oron, 2020:115-122). Ово одређење садржи структурну препреку која произилази из дефиниције националног интереса. Различити дијелови система безбједности, укључујући обавјештајну компоненту, виде егзистенцијалне потребе државе и борбу против војних пријетњи као врховни национални интерес и главни приоритет који доминира свим другим државним интересима. За разлику од тога, и поред општих циљева Министарства спољних послова, дипломатско-конзуларне службе истичу потребу за изградњом спољних односа заснованих на имиџу земаља као легитимних и уважених чланова породице народа и консолидације моћи као држава народа који су посвећени међународном праву и правди. Дакле, потребно је на самом почетку помирити привидно диспаритетне циљеве ова два сегмента државног апарата.

Узајамни однос обавјештајне дјелатности и дипломатије, по Берици, је видљив и испреплетен од почетка забиљежене историје и организоване власти. Наведени аутор истиче да се ове двије функције на почетку нису практично ни разликовале, јер су их обављали исти људи. (Berridge, 2005) Такође, данас дипломатија и обавјештајна дјелатност не само да су испреплетене, него су у великој мјери сличне суштински и процесно, те представљају дио једног јединственог и непрекидног циклуса који је у функцији спољне политике, односно глобалног позиционирања земаља.

Тајна акција је дио обавјештајних активности. Спољне обавјештајне активности, посебно тајне акције, широко спроводе

земље ради спровођења спољне политике. Како је примјетио један од стручњака из ове области, „свака нација са капацитетом за тајне акције сматра да је понекад практично неодољива алтернатива отворенијим инструментима спољне политике, као што су отворени рат и дипломатија. Отворени рат је увијек превише бучан и формалан; дипломатија је често сувише спора и фрустрирајућа“. (Kevin, 1998)

3. ОБАВЈЕШТАЈНИ РАД У ФУНКЦИЈИ СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ ДРЖАВЕ

Савремене обавјештајне службе у свом раду користе различите методе које можемо класификовати у методе прикупљања обавјештајних података, методе обраде обавјештајних сазнања, производње обавјештајних сазнања и израде завршних обавјештајних докумената. У прву групу метода обавјештајне активности – методе прикупљања обавјештајних сазнања, могу се сврстати: методи прикупљања обавјештајних података из људских извора, у које спадају: а/ агентурни метод, односно тајно прикупљање обавјештајних информација помоћу агената б/ ислједни метод, ц/ прикупљање обавјештајних сазнања из отворених извора; метод сарадње, и технички метод, са мноштвом разноврсних прикупљачких дисциплина. Док у другу групу метода обавјештајне активности – методе обраде обавјештајних сазнања, производње обавјештајних сазнања, и израде завршних обавјештајних докумената спадају сви, друштвеним, техничким и природним наукама познати научни методи и методски поступци и технике. Крајњи резултат рада обавјештајних служби у области реализације обавјештајно-информативне и обавјештајно-безбједносне функције су завршни обавјештајни производи (завршно обавјештајно сазнање), који се синтетизовани и у различитим формама обавјештајних докумената уступају крајњим корисницима. (Бајагић, 2010)

Крајњи корисници односно доносиоци одлука треба да поставе јасне спољнополитичке циљеве и приоритете. Ако су приоритети креатора политике нејасни, обавјештајна заједница ће бити несигурна у вези са оним што се очекује да испоручи и уложиће своју енергију ка напорима који се могу занемарити. У демократијама, обавјештајна заједница не постоји сама по себи. Постоји да би служила потребама

доносилаца одлука у њиховом процесу доношења одлука. Прикупљени обавјештајни подаци када се једном предају доносиоцу одлука могу бити дио спољнополитичких или војних питања. (Jervis, 1991).

Обавјештајне процјене морају бити политички неутралне. Карактеристика обавјештајне службе је да се заснива на чињеницама, знању и ригорозној анализи како би се што објективније објаснило шта се дешава и шта ће се вјероватно догодити у области или ситуацији која захтијева доношење одлука или креирање политике.

Производ обавјештајне анализе мора да прикаже ситуације онако како их неко види, без обзира на то да ли ће такве процјене подржати или оспорити перцепције доносилаца одлука и постојећу политику. Интелигенција је корисна само у мјери у којој пружа објективну вриједност. Не само да став доносиоца одлука изазива политизацију обавјештајних служби, конкуренција међу различитим обавјештајним службама унутар владе такође може политизовати обавјештајне активности, производе и употребу.

Креатори политике понекад не успијевају да ефикасно саопште своје потребе обавјештајној заједници и генерално слабо користе обавјештајне податке. Иако то није директно повезано са личношћу креатора политике, снажна и ефикасна координација између обавјештајне заједнице и канцеларије креатора стратешких политика је од суштинског значаја за боље доношење одлука. Доносилац одлука, дакле, треба да обрати пажњу на бољу координацију. (Мијалковски, 2009)

Доносиоци одлука обично имају мало знања о цијелом обавјештајном циклусу, посебно о оним стварима који се дешавају иза кулиса; прикупљање, искоришћавање, обрада и евалуација необрађених података. Стога, из перспективе обавјештајног професионалца, креатори политике обично не поклањају потребну пажњу коју обавјештајна служба и обавјештајна дјелатност заслужује. На врсту односа између обавјештајне службе и доносиоца одлука у великој мјери утиче стил управљања који окружује обавјештајну заједницу и цијелу државну апаратуру. У демократском друштву, на примјер, пажња коју обавјештајна дјелатност привлачи била би много другачија од оне у тоталитарном систему. Од лидера се не очекује да прихвати процјене обавјештајних служби, а да претходно не размотри

њихову релевантност за његову/њену преферирану политику или стратегију.

Ранији обавјештајни рад, посебно у сегменту обраде и анализе, карактерисао је недостатак релевантних информација. Присутан је био и елемент да су подаци и информације о одређеном обавјештајном/безбједносном проблему или стратешком циљу биле сакупљане на једном мјесту, релативно дужи временски период, а онда су се аналитичко-синтетичким методама оцјењивале и предлагала рјешења. Анализирање и процјењивање представљало је стални процес утврђивања обавјештајне/безбједносне валидности, тачности и потпуности сваког конкретног податка, информације или документа уз одбацавање неважних података. Сагледавали су се и одређени шири обавјештајни или други спољнополитички проблеми и појаве, њихов цјелокупни и појединачни каузално-последични однос. Повезаност, форма и методе дјеловања, оцјене и предвиђања одређене обавјештајно истраживане појаве, њене стварне, садашње и могуће (будуће) димензије, као и оцјене и предвиђања стања у цјелини били су, исто тако, предмет обавјештајне анализе. За разлику од ранијих времена дигитална ера захтијева од обавјештајних служби прикупљање, анализу и обраду велике количине података, у реално кратком времену. Да ли ће брзина прикупљања информација и зависност од њих, у будућности, стављати у други план саме те догађаје/предмете обавјештајног интересовања или ће их на одређен начин усмјеравати и обликовати зависиће од многих фактора а прије свега брзине и количине прикупљених (обрађених) информација, историје самих догађаја, њиховог познавања али и квалитета цјелокупног обавјештајног рада. Велика количина информација и њихов брз проток условиће и потребу за брзом реакцијом аналитичара и брзим достављањем корисницима односно спољнополитичким одлучиоцима. Међутим, нове технологије, њихова употреба и корисност не смију довести до тога да информације, због њихове актуелности, замагле или обликују исте те догађаје и постану саме себи сврха. Садашњи и будући догађаји интересантни за обавјештајне и дипломатске службе требају се посматрати цјеловито, у контексту и континуитету, како би имали смисао и сврсисходност. Треба водити рачуна и да обавјештајно интересантни догађаји за које постоје одређене “рутинске пројекције” не

филтрирају и обликују саме информације и тако угрозе њихову актуелност, квантитет и квалитет. Зато је потребан одређени баланс једног и другог, студиозног и убрзаног али надасве корисног за остваривање спољнополитичких циљева. Када се подаци добијени на основу коришћења отворених извора употпуне са онима прибављеним од људских извора, или технике добиће се потпуна информација. Вјештачка интелигенција, односно нове технологије ће помоћи аналитичарима да смање потребно вријеме и добију значајну помоћ код прикупљања и обраде података. У садашњој информационој ери далеко је повећана способност аналитичара, да у релативно кратком времену, прикупе и обраде велику количину информација, израде анализе и процјене с додатном вриједношћу и информишу доносиоце спољнополитичких одлука. Тамо гдје аналитичари помоћу савремене технологије не могу дати одговор на мање или више комплекснија питања ту ће се морати укључити и људски фактор (Ђукић, 2023).

У данашњем свијету, директори обавјештајних служби имају активну улогу у процесима формулисања спољне политике. Ова нова улога довела је до тога да се обавјештајне службе трансформишу у структуре које играју активнију улогу у процесима доношења спољнополитичких одлука, за разлику од активности класичних обавјештајних служби чији је обим дуго био ограничен на одређене дужности. (<https://politicstoday.org>, 2026)

4. ЗАКЉУЧАК

Спољнополитичка стратегија, да би била сврсисходна, треба се заснивати на благовременим и провјереним подацима те на специфичним моделима који помажу у остваривању одређених потреба државе. Те потребе у савременим условима задовољавају се значајним ангажовањем обавјештајних и дипломатских капацитета. Обавјештајни капацитети су потребни јер дипломатске мисије често не располажу ресурсима потребним за прибављање посебних и корисних података, док су дипломатски капацитети неопходни због одржавања добрих односа и комуникације међу државама.

Напредак технологије и иновација одувijek је отварао могућност развоја и широке примјене у обавјештајном и дипломатском

сектору. Технолошке иновације у информатици и глобалним комуникацијама утицале су, у значајном обиму, на процес глобализације а самим тим и на процес спољне политике. Вјештачка интелигенција, виртуелна и проширена стварност, клауд технологија, квантно рачунарство, аутономни (беспосадни) системи с интегрисаним сензорима, пролиферација отворених извора само су неки од сегмената који утичу (а посебно ће утицати) на свакодневни живот али и на обавјештајни рад. Интеграција нових технологија у обавјештајни рад донијеће и нови квалитет. Прикупљање и обрада обавјештајних података, израда тактичких и стратешких спољнополитичких анализа и процјена, благовремено информисање доносиоца спољнополитичких одлука само су неке од предности савремене технологије. То ће захтијевати и одређене организационе, техничке и кадровске промјене – додатну специјализацију аналитичког и оперативног особља, континуирану обуку али и трансформацију обавјештајних способности у правцу прилагођавања, сарадње и пројектованог тимског рада. Нагли технолошки искорак уз доминантну људску активност захтијеваће и од креатора спољнополитичких одлука додатно упознавање и конкретизацију захтјева према обавјештајној заједници. Такав однос допринијеће осигурању поузданости и вриједности спољнополитичких информација али и заштити интереса и безбједности државе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Berridge, G. (2005). *Diplomacy: Theory and Practice, 3rd edn.* New York: Palgrave.
2. Handel, M. I. (1989). *War, Strategy and Intelligence.* London: Frank Cass.
3. Holsli, K. J. (1974). *International Politics: A Framework for Analysis.* London: PrenticeHall.
4. <https://politicstoday.org>. (2026, 01 10). Преузето са <https://politicstoday.org/intelligence-agencies-as-foreign-policy-tools/>: <https://politicstoday.org/intelligence-agencies-as-foreign-policy-tools/>

5. Jervis, R. (1991). *'Strategic Intelligence and Effective Policy'*, in A. Stuart Parson (ed.) *Security and Intelligence In A Changing World*. London: Frank Cass.
6. Johnson, L. K. (1991). *Strategic Intelligence: An American Perspective*. London: Fnuik Cass.
7. Kevin, S. (1998). *Competitive Intelligence, Intelligence and National Security vol. 13 no. 4* *Competitive Intelligence, Intelligence and National Security vol. 13 no. 4*. Winter.
8. Oren, I. (2020). Between Intelligence and Diplomacy: The Information Revolution as a Platform. *Strategic Assessment*. 115-122.
9. Pearson, F. S. (1992). *Inlenialional Relations: The Global Condition In Late Twentieth Century*. New York: McGraw-Hill.
10. Sarkcsian, S. (1995). U.S. National Security: Policymakers, Proceceses, and Politics. *Colorado, Lynne Rienner Publishers, Inc.*, 5.
11. Spanier, J. (1993). *Games Nations Plays*. Washington D.C.: CQ Press.
12. Бајагић, М. (2010). *Методика обавјештајног рада*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
13. Ђукић, С. (2017). *Обавјештајне службе и обавјештајни рад*. Бања Лука: Факултет за безбједност и заштиту.
14. Ђукић, С. (2022). *Обавјештајне службе и нова технологија. Европски дефендологија центар за научна, политичка, економска, социјална, безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања*.
15. Ђукић, С. (2023). *Импликације вјештачке интелигенције на обавјештајни рад. Зборник радова, Научна конференција, Безбједносни изазови, ризици и пријетње у процесу настајања новог свјетског поретка НУБЛ, Факултет за безбједност и заштиту, Бања Лука*.
16. Лазић, Р. (2016). *Обавештајни рад и дипломатија*. Српска политичка мисао.
17. Мијалковски, М. (2009). *Обавјештајне и безбедносне службе*. Београд: Факултет безбедности.

Rad zaprimljen: 12.12.2025.

Rad odobren: 14.04.2026.

БАЛКАНСКЕ КОНФЕРЕНЦИЈЕ ТЕМЕЉ САВРЕМЕНИХ БАЛКАНСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА

Горан Пећанац¹

Сажетак: Идеја уједињења балканских држава своје историјске корене бележи готово више од једног века, а концепција уједињења идејно је прожета истом идејом, остварити економску, политичку и безбедоносну сигурност. Један од значајнијих покушаја интеграције државе Баклана, управо пратимо кроз овај рад уз анализу балканских конференција и почетних споразума заснованих на унији, резулцији и Балканском пакту. Дата анализа балканских конференција основа је даљих тежњи за уједињењем и интеграцијом ових држава и у периоду савремене историје.

Кључне ријечи: Балканске конференције, Балканска унија, Балкански пакт, регионална сарадња, мултилатерализам, балканске интеграције.

1. УВОД

Развој мултилатералне сарадње, која истовремено има и функцију интеграције држава на Балкану, своју историју бележи још у XIX век, која се тематски и садржајно одвија у више праваца, од ослободилачких, преко безбедносних, економских или културних. Сваки садржајни аспект сарадње углавном има заједнички циљ, остварење стабилности у региону, често посредством дијалога али и помирења.

Ослободилачки савези балканских земаља су се формирали крајем XIX и почетком XX века, са циљем ослобађања балканских народа који су још били под влашћу Османлија. Ови савези су се

¹ *Idea Marketi doo, Republika Srbija, Goran.pecanac@student.fpn.unibl.org*

састојали од мреже билатералних уговора појединих земаља о пријатељству, одбрани и војној сарадњи. Поред ових савеза, историја памти и разне иницијативе и предлоге за стабилност на Балкану, па тако осим модерних иницијатива попут Пакта за стабилност у југоисточној Европи, постајале су и раније иницијативе са сличним циљевима. Промовисање економске интеграције кроз трговинске споразуме, заједничке инфраструктурне пројекте и олакшавање пословних активности, један је од значајнијих интеграција балкански земаља, где се кроз укључивање формирања заједничких економских зона или олакшавање слободне трговине, остварује економска стабилност као значајни фактор стабилности региона. Јачање регионалне безбедности кроз сарадњу у области борбе против тероризма, трговине људима, илегалне миграције и организованог криминала може допринети стабилности и сигурности на Балкану. Ово може укључивати заједничке војне вежбе, размену обавештајних информација и успостављање механизма за превенцију конфликта.

Мултилатерална сарадња значајна је и на пољу културе и образовања што доводи до јачања веза међу балканским народима, а манифестује се често кроз размену студената, културних догађаја, и подршку за очување заједничке културне баштине, а што може допринети изградњи међусобног разумевања и поверења.

Подстицање дијалога и помирења између балканских земаља је кључно за превазилажење сукоба који имају историјске корене, што је добар пут изградње стабилне будућности. Мултилатерална и интеграцијска сарадња на Балкану у основи прати стална надоградња, али и прилагођавање у складу са савременим изазовима и потребама региона и света, зато се може сматрати кључним аспектом изградње стабилне, просперитетне и мирне будућности.

2. ТЕОРИЈА И ПРАКСА ИНИЦИЈАТИВЕ БАЛКАНА

Иницијативе о мултилатералној сарадњи на Балкану често су засноване на пракси коју подржава Европа а чија базична основа јесте у теорији неофункционализма, која претпоставља развој различитих облика сарадње међу државама или политичких истомишљеника као представника, а која у дужем временском

периоду може да има позитиван ефекат на мултилатералну и билатералну сарадњу у региону, како у политичким стремљењима тако и у економском развоју. Иако теорија неофункционализма пружа основу за разумевање како би међудржавна сарадња на техничком нивоу могла довести до шире политичке и економске интеграције, њена примена на Балкану није дала очекиване резултате. Разлози за то могу бити многобројни, укључујући недостатак политичке воље, дубоке историјске поделе, етничке тензије и спољнополитичке утицаје.

Балканске земље суочавају се са сложеним изазовима у процесу регионалне сарадње и интеграције. Иако су постигнути одређени помаци, као што су потписивање Споразума о стабилизацији и придруживању (ССП) са ЕУ и формирање регионалних иницијатива попут Процеса сарадње у југоисточној Европи (СЕЕЦП) и Берлинског процеса, још увек постоји доста тога што треба урадити како би се остварили дугорочни циљеви стабилности, мира и просперитета у региону. Дакле, док неофункционалистичка теорија може пружити корисне увиде у потенцијалне путеве ка интеграцији на Балкану, њена практична примена остаје изазовна због комплексности политичке, економске и друштвене динамике региона, а што се може пратити кроз развој и ефекат Балканских конференција, као почетног сегмента интеграције балканских земаља.

3. БАЛКАНСКЕ КОНФЕРЕНЦИЈЕ КАО ПОЧЕТАК ИНТЕГРАЦИЈЕ

Балканске конференције, одржане у периоду од 1930. до 1933. године имале су за циљ стварање "балканске уније" и представљају важан корак ка успостављању мултилатералне сарадње на Балкану. Овај период историје Балкана карактерише политичка нестабилност, превирања у међународним односима и тежња за избегавањем будућих сукоба. Идеја балканског савеза настала је под утицајем разних иницијатива које су покренуте након Првог светског рата, како би се избегла опасност од нових сукоба и остварило уједињење европских држава. На Двадесет седмом светском конгресу мира 1929. године, који је сазвао Међународни

било за мир у Атини, закључено је да је неопходно сазвати конференцију представника балканских земаља ради стварања савеза међу њима (Đukanović, Krstić, 2021). Главни носиоци ове иницијативе били су представници Грчке, предвођени бившим председником грчке владе Папанастасијум. У свакој од шест балканских земаља (Албанија, Бугарска, Грчка, Југославија, Румунија, Турска) формиран су национални комитети, који су уз сагласност својих влада саставили делегације за Прву балканску конференцију. Делегације су укључивале угледне политичаре, интелектуалце, представнике комора, новинаре и друге релевантне актере, док су званични дипломатски представници балканских држава имали статус посматрача. Иако Балканска конференција формално није имала званичан карактер, ставови националних група увек су били усклађени са ставовима њихових влада. Ова конференција представљала је важан корак ка стварању механизма сарадње и превенције конфликта на Балкану, али је уједно била и одраз политичких превирања и сложених међународних односа у том периоду.

Прва балканска конференција, која је одржана од 5. до 12. октобра 1930. године у Атини, представљала је важан догађај у историји балканске дипломатије. На конференцији је било присутно 99 званичних делегата, а Југословенску делегацију, која је имала 10 чланова, предводио је др Чедомир Ђорђевић, док је улогу секретара делегације имао Живко Топаловић, секретар Радничке коморе у Београду (Cvetković, 1997).

Конференција је усвојила низ амбициозних предлога и резолуција са циљем приближавања балканских држава и народа. Међу усвојеним резолуцијама биле су оне о привредном зближавању земаља Балкана, о основама на којима треба да почива балкански савез и о политичким мерама за стварање савеза, о интелектуалном зближавању, о саобраћају, као и о "социјалним и хигијенским питањима" (Petković, 1988).

Посебно је истакнута "Посланица народима, владама и штампи Балкана", која је нагласила братске везе међу балканским народима и њихову способност да решавају спорове мирним путем. Конференција је као први корак предложила редовно

састајање министара иностраних послова балканских земаља ради размене мишљења о питањима од заједничког интереса.

Такође, усвојен је и Статут којим је конференција основана као стална организација са циљем зближавања и сарадње народа Балкана, са намером да то доведе до уније балканских држава. Организација конференције била је предвиђена према узору на Друштво народа, са органима као што су Главна скупштина, Савет, Биро, секретаријат и националне групе (Lopandić, 2000).

Прва балканска конференција поставила је темеље за даље напоре у успостављању мултилатералне сарадње на Балкану и представљала је важан корак ка стабилизацији региона и превенцији будућих сукоба.

Друга балканска конференција, одржана у периоду од 20. до 25. октобра 1931. године у Цариграду и Анкари, била је још један важан корак у процесу успостављања мултилатералне сарадње на Балкану. На овој конференцији присуствовало је близу три стотине делегата, а поздравио ју је и турски председник Мустафа Кемал (Ататурк) (Ranković, Milutinović, 2023).

Југословенску делегацију од 16 чланова предводио је бивши министар Василије Јовановић, а у њој су биле и угледне личности попут музичара Јосипа Славенског (Lazarević, Matijević, 2021). Рад конференције се одвијао у оквиру шест комисија, предвиђених Статутом, које су усвојиле одговарајуће закључке и резолуције. Карактерише је формирање организационе комисије, комисије за политичко зближавање, комисије за интелектуално зближавање, привредна комисија, саобраћајна и комисија за хигијену и социјалну политику.

На овој конференцији истакнут је предлог грчке делегације о формирању Балканског пакта, који би имао за циљ спречавање нових сукоба између земаља Балкана. Такође, формиране су Међубалканска трговинска и индустријска комора, Међубалканска поштанска унија, као и Балканска туристичка федерација, а усвојени су и њихови статuti (Kovačević, 2019). Поднети су и предлози за формирање других техничких тела за сарадњу, попут Међубалканског бироа за заштиту житарица, Међубалканског бироа за дуван, Балканског института за историјска истраживања,

Балканске поморске комисије, Балканске санитетске комисије, Међубалканског бироа рада и других.

Значајна мера коју је конференција предложила била је укидање виза за држављане балканских земаља како би се олакшало кретање људи на Балкану, што би допринело приближавању народа и јачању регионалне сарадње. Ова конференција је, као и претходна, имала за циљ јачање сарадње и стабилности на Балкану и представљала је важан корак ка остваривању тог циља.

Трећа балканска конференција, одржана у Букурешту од 22. до 27. октобра 1932. године, имала је своје значајне резултате, али и суочила се са озбиљним споровима који су показали дубоке супротности међу националним делегацијама (Lopandić, 2012).

Најзначајнији резултат конференције био је усвајање нацрта Балканског пакта од стране политичке комисије. Међутим, ово је изазвало досад најозбиљнији спор, посебно због супротних ставова око регулисања тзв. мањинског питања. Делегације "ревизионистичких земаља", биле су незадовољне границама формираним након Првог светског рата (пре свега Бугарска, али и Албанија), што је изазвало почетна нелсгања у домену мањинских права (Jazić, 2015). Са друге стране, делегација Југославије и неке друге земаље нису желеле да Балканска конференција пружи могућност за отварање питања бугарске или албанске мањине, што би посредно довело до ревизије граница, па тако ова конференција бележи и прва значајнија неслагања у ставовима око заједничких циљева.

Бугарска делегација је чак привремено суспендовала своје учешће на конференцији као реакцију на незадовољство напретком око решавања мањинских проблема. Одлуке на конференцији су доношене већином гласова, а не консензусом, што је додатно компликовало ситуацију. На овој конференцији је поред Балканског пакта, усвојен је и нацрт Конвенције о статусу држављана балканских земаља.

Такође су предложени разни кораци за интелектуално приближавање балканских народа, као што су заједнички историјски уџбеници, превођење литерарних дела, коришћење радија и филма ради бољег узајамног упознавања, као и рад посебне комисије правника ради припреме конференције о приближавању позитивног права балканских држава. Као и претходне конфе-

ренције, и ова је представљала важан корак ка приближавању балканских земаља и изградњи регионалне сарадње, али је и показала дубоке политичке разлике између појединих земаља, што је често отежавало постизање споразума и спровођење одлука.

Четврта балканска конференција, која се одржала у Солуну од 4. до 11. новембра 1933. године, представљала је још један корак у настојањима балканских земаља да успоставе пре свега регионалну економску сарадњу (Jovićević, 2015). Међу најзначајнијим резултатима ове конференције био је усвојен нацрт Регионалног економског споразума балканских држава, као и нацрти статута Балканског задружног уреда и статут Поморске секције при Међубалканској трговачкој и индустријској комори (Golubović, et al. 2012). Конференција је такође разматрала и усвојила предлоге о развоју мреже транспортних балканских инфраструктура, укључујући железнице и путеве, са јасно наведеним приоритетним везама.

Међутим, иако је било напретка у техничком смислу, Четврта конференција је била оптерећена истим политичким неспоразумима као и претходне. Нацрт Балканског пакта, који је настао као резултат претходних конференција, изазвао је супротне реакције међу делегацијама, посебно између Југославије и Бугарске. Југословенска и бугарска делегација су чиниле напоре да ревидирају претходно усвојен предлог. Додатно, закључивање споразума Мале антанте и посебног четворног Пакта Балканског савеза између Југославије, Грчке, Румуније и Турске, које су одбиле да потпишу Бугарска и Албанија, допринело је слабљењу значаја Балканске конференције (Birovljev, Davidović, 2010).

Припреме за Пету балканску конференцију биле су обележене одлукама југословенске и турске делегације да не учествују на конференцији. Југословенска делегација је чак предложила да политичка питања више не буду разматрана на конференцији, већ да се фокусира искључиво на економска и интелектуална питања. Са друге стране, турска делегација је такође најавила своје одсуство на Петој конференцији, сматрајући да је формирање Пакта Балканског савеза између Југославије, Грчке, Румуније и Турске остварило основне циљеве њене политике. Све ове околности су довело до тога да Пета балканска конференција никада није

одржана, чиме се Балканска конференција и распала (Ranković, Milutinović, 2023).

4. ЕФЕКТИ И ЕПИЛОГ БАЛКАНСКИХ КОНФЕРЕНЦИЈА

У оквиру Балканских конференција дато је низ предлога како би се конкретизовала сарадња у оквиру које се тежило успостављању стабилнијих политичких, али и друштвених и економских односа. Сваки предлог који је пратио појединачне иницијативе актуелност интеграције има и у савременим геополитичким дешавањима на Балкану, а где се даља и суштинска реализација остварује кроз нове уговорне и споразумне облике. Један од значајнијих предлога који је реализован јесте Балкански пакт, али и предлози који се односе на развој и статус грађана балканских држава.

Прва балканска конференција била је почетни сегмент интеграције држава Балкана које поред тежње и остварења дугорочних циљева пре свега фокус поставља на политички блиском прожимању, што је идејно било прокламовано као стварање Балканске уније која би остварила и безбедоносни аспект. Идејно усмерење према Унији прокламује и резолуцију у којој се истиче да су кључни елементи за стварање Балканске уније поправљање политичких односа међу државама Балкана, постављање тих односа на темеље међусобног поверења и узајамне безбедности (Lazarević, Matijević, 2021).

Ови елементи су неопходни како би се омогућило стабилно политичко окружење, које је основ за даљи економски и социјални напредак региона. У резолуцији Прве балканске конференције наглашава се важност заједничких напора држава Балкана у постизању ових циљева и изградњи солидарности и сарадње међу њима. Осим тога, наглашава се и потреба за поштовањем суверенитета и интегритета сваке државе, као и решавање спорова путем дијалога и мирних преговора. Ови принципи чине основу на којој треба да почива будући Балкански савез, чији би циљ био јачање регионалне стабилности, просперитета и повезаности.

Оснивање посебног одбора за израду нацрта Пакта и разрада предлога који је поднела грчка делегација представљају важне кораке ка остваривању циља стварања Балканске уније. Ово је био

процес који је захтевао интензивну дипломатску активност и преговоре међу државама Балкана ради постизања сагласности око кључних тачака Пакта. Усвајање дефинитивног нацрта Балканског пакта на Трећој балканској конференцији, иако уз оштро противљење делегације Бугарске, представља значајан корак напред ка остварењу циљева политичког приближавања и стварања савеза међу балканским државама (Golubović, et al. 2012).

Иако је суспензија учешћа Бугарске на Конференцији представљала изазов, остале државе су наставиле са својим напорима ка остварењу циљева Балканског пакта.

Члан 1 Балканског пакта, који обавезује стране потписнице да неће прибегавати рату против друге стране потписнице и да ће се подвргавати процедури мирољубивог решавања спорова, представља кључни елемент у очувању мира и стабилности у региону Балкана (Kovačević, 2019).

Ова обавеза је од суштинског значаја за превенцију сукоба и промоцију мирног решавања спорова. Предвиђена је и процедура мирољубивог решавања сукоба пред Сталном комисијом за мирене, Сталним судом међународне правде или пред изабраном арбитражом, што додатно јача механизме за решавање спорова без употребе силе (Jovićević, 2015).

Ово осигурава да се потенцијални сукоби реше на основу права и принципа међународног права, чиме се промовише правда и мир.

Посебно је важно, за југословенску делегацију, Поглавље III о узајамној помоћи, јер обезбеђује механизме за одговор у случају флагрантног кршења обавезе о ненападању. Овај принцип узајамне помоћи омогућава странама да се узајамно подрже у случају напада или агресије, чиме се јача колективна сигурност и одвраћају потенцијални агресори. Предвиђена процедура ангажовања Друштва народа, такође пружа додатни механизам за мирно решавање спорова и промовисање стабилности (Jovićević, 2015).

Друштво народа, као међународна организација посвећена миру и безбедности, може пружити подршку у решавању спорова путем дипломатских канала и преговора. Укључивање IV поглавља о заштити мањина у Балкански пакт, на инсистирање делегација Бугарске и Албаније, одражава важност поштовања и заштите

права мањина као кључног елемента у изградњи стабилности и хармоније у региону Балкана (Golubović, et al. 2012).

Ово поглавље пружа механизме за заштиту мањина и решавање њихових питања путем отварања канцеларија за мањине у свакој балканској земљи, као и формирањем Међубалканске комисије за мањине. Одлуке донете од стране Међубалканске комисије за мањине имале су потенцијал да постану обавезујуће за државе уговорнице, чиме се осигурава ефикасно решавање питања мањина на регионалном нивоу. У случају да Комисија не постигне једногласан договор, питање се може проследити Секретаријату Друштва народа ради даљег поступања (Lorandić, 2000).

Напори југословенске делегације да спречи усвајање овог поглавља или да отвори питање његове ревизије одражавају сложеност и осетљивост питања мањина у региону. Њихово инсистирање на надлежности Друштва народа за ова питања указује на жељу да се осигура међународна супервизија и подршка у заштити права мањина. Укључивање поглавља о заштити мањина у Балкански пакт представља корак напред ка унапређењу људских права и изградњи инклузивног друштва на Балкану, иако је изазвало неједногласност међу учесницима преговора.

Четврта балканска конференција значајан сегмент интеграције бележи у домену економског зближавања, а усвојен је и "регионални економски споразум" као почетна фаза формирању "балканског царинског савеза" (Lazarević, Matijević, 2021).

Овај нацрт споразума има укупно 12 чланова који представљају основу за унапређење економске сарадње међу балканским земљама. Државе потписнице гарантују узајамна повлашћења, што указује на спремност за промоцију слободне трговине и олакшавање економске размене међу балканским земљама. Оснивање Сталне комисије за међународну трговину балканских земаља, како је предвиђено у члану 10, има за циљ унапређење међусобне трговине и олакшавање трговинских процедура између земаља региона (Lorandić, 2000).

Такође, формирање "компензационе коморе за међународну размену" јесте предмет ове конференције, а предвиђа извесна олакшања у међусобним плаћањима на основу размене робе и представља још један корак ка унапређењу економске сарадње и олакша-

вању пословања између балканских земаља. Посебно занимљив је други члан нацрта, који се односи на "међубалканске повластице", предвиђа да државе чланице у трговинске уговоре са ванбалканским земљама унесу "балканску клаузулу" о одступању од највећег повлашћења (Kovačević, 2019). Ово је слично концепту "иберске клаузуле" и указује на жељу за заједничким поступањем у међународној трговини како би се очувале интересе балканских земаља (Kovačević, 2019).

На Првој балканској конференцији, у оквиру резолуције о социјалним и хигијенским питањима, постављен је предлог да балканске државе обезбеде исто поступање са држављанима других балканских држава као и са држављанима своје државе у погледу слободе кретања, рада и целокупне активности (Lazarević, Matijević, 2021). Овај предлог био је значајан корак ка изградњи слободног кретања људи и економског интегрисања на Балкану.

У циљу остварења овог предлога, на Трећој балканској конференцији усвојен је нацрт конвенције која би требало да регулише ова питања. Предвиђено је да Конвенција чини саставни део процеса формирања Балканског савеза и да буде примењена као део политичко-економског триптиха, заједно са нацртом Балканског пакта и економском конвенцијом (Jazić, 2015).

У првом члану нацрта Конвенције, држављанима сваке стране уговорнице дозвољен је, без пасошких формалности, слободан улаз на територију друге стране уговорнице. Ова одредба је кључна за олакшавање слободног кретања људи између балканских држава. Конвенцијом би балкански држављани били међусобно изједначени у погледу свих активности привредног карактера, укључујући трговачке, индустријске и финансијске активности, као и вршење слободних професија, са одређеним бројем изузетака. Ови предлози указују на жељу балканских држава да ојачају економску сарадњу и интеграцију региона путем олакшавања слободног кретања људи и пословања. Ова иницијатива могла би допринети развоју привреде и унапређењу стандарда живота грађана у региону.

У складу с нацртом Конвенције, национални третман је предвиђен и у погледу различитих права и области, уз услов

реципроцитета, а кључни аспекти који су дефинисани у нацрту су (Jazić, 2015):

- Наследна права, права стицања, поседовања или закупуљивања покретних или непокретних добара су предмет националног третмана, уз услов реципроцитета. Ово значи да држављани једне балканске земље имају иста права као држављани друге балканске земље у вези са наследним правима и власништвом.
- Држављани су изједначени и у погледу законске и судске заштите, што значи да имају право на једнаку заштиту права пред законима и судовима других балканских држава. Такође, у погледу пореза, такси и намета фискалне природе, држављани су третирани на исти начин.
- Национална припадност трговачких друштава је дефинисана у члану 9 нацрта Конвенције. Ово омогућава да трговачка друштва конституисана према законодавству одређене државе могу да обављају делатности на територијама осталих балканских држава, под условом да се придржавају закона државе у којој послују.

Ови прописи указују на жељу балканских земаља да створе заједничко економско окружење у којем се држављани и пословне организације третирају на једнак начин без обзира на државу порекла. То би могло допринети унапређењу слободне трговине и пословања у региону Балкана.

Пакт, познат као Балкански споразума или Балканска антанта, потписан је у Атини 1934. године између Југославије, Румуније, Грчке и Турске. Овај споразум је био резултат међусобних билатералних споразума, закључених у периоду од 1928. до 1933. године, а претходила му је Конвенција о дефиницији агресије, закључена 1933. године, коју су потписали Чехословачка, СССР, Румунија, Југославија и Турска (Lopandić, 2012). Бугарска и Албанија су одбиле да прихвате територијални *status quo* на Балкану и оријентисале су се на ближе односе са Италијом и Мађарском. Због тога су "антиревизионистичке" балканске земље, на иницијативу Француске, закључиле мултилатерални Пакт Балканског споразума, познат као Балканска антанта (Lopandić, 2012).

Балканска антанта се пре свега односила на територијалну гаранцију на Балкану и садржала је само три члана. Овај споразум је био део покушаја да се супротстави јачању утицаја Немачке и Италије на Балкану, стварајући тако брану или бар противтежу њиховом утицају. Овај пакт представљао је важан покушај балканских земаља да очувају регионални мир и стабилност у контексту растућих тензија и ривалитета у Европи пре Другог светског рата. Међутим, његова ефикасност била је ограничена, а у наредним годинама, под утицајем међународних догађаја, Балканска антанта није успела да одржи територијални статус quo на Балкану.

Ови предлози одражавају жељу за стварањем мирног, просперитетног и уједињеног Балкана, што би омогућило стабилност и напредак региона. Међутим, с друге стране, делегације су морале да заступају и текуће политичке интересе својих влада, што је често изазивало спорове и тензије, нарочито имајући у виду различите политичке, економске и историјске интересе балканских земаља.

Ова двострука динамика је довела до тога да су Балканске конференције представљале место где су се сукобљавали различити интереси и амбиције балканских држава. Иако су неки предлози били амбициозни и идеалистички, тешкоће у постизању консензуса и остваривању дугорочних циљева показале су комплексност политичке стварности Балкана у том периоду. Сагледавање историјског прегледа конференција можемо указати на неколико кључних фактора који су допринели проблемима потпуне реализације Балканске конференције и општој немогућности остваривања мировних циљева на Балкану у том периоду.

Прво, одлуке су доношене већином гласова, а не конензусом, што је често изазивало тензије и неслагања међу делегацијама. Ово је отежавало постизање дугорочних решења и компромиса, па је долазило до бојкота и слабљења ауторитета Конференције. Друго, међународне околности тог времена, укључујући уздизање тоталитарних режима попут Хитлерове Немачке, нису биле наклоњене идејама мирења и интеграције на Балкану. Ови фактори су додатно отежавали напредак ка регионалној стабилности и сарадњи. Треће, идеје попут Друштва народа и европске федерације, иако племе-

ните, нису имале подршку и нису биле способне да се ефикасно спроведу у датим околностима, што је додатно допринело неуспеху Балканске конференције. На крају, европска историја је кренула у другом правцу са уздицањем Хитлера на власт, што је довело до нових катастрофа у виду Другог светског рата. Ово је додатно одложило могућност поновног окупљања балканских земаља ради остваривања циљева мултилатералне сарадње и интеграције.

5. ЗАКЉУЧАК

Балканске конференције су заиста одражавале комплексну динамику, балансирајући између идеалистичког приступа сагледан кроз мировни ентузијазам и призму одражавања реалне политике. Делегације балканских земаља, кроз дате конференције показују значајне напоре, како би промовисале амбициозне предлоге о стварању балканске уније, царинског и монетарног уједињења, формирању Балканског пакта, али и унапређењу различитих аспеката друштва попут једнакости полова, сарадње научника, уметника, новинара и размену студената. Мноштво фактора, укључујући унутрашње несугласице, међународне тензије и промене у политичком пејзажу Европе, допринели су неуспеху Балканске конференције и онемогућили остваривање мировних циљева на Балкану у том периоду. Поновно окупљање ради мултилатералне сарадње и интеграције захтеваће време, стабилност и промене у политичком контексту региона.

ЛИТЕРАТУРА

1. Birovljev, J., & Davidović, M. (2010). From globalization to regionalization and regional cooperation. *Ekonomika preduzeća*, 58(3-4), 140-148.
2. Golubović, S., Golubović, N., & Cvetković, P. (2012). Prekogranična saradnja u zemljama zapadnog Balkana- Mogućnosti i ograničenja. *Teme*, 36(4), 1613-1629.
3. Đukanović, D., Krstić, M. (2021). Regionalna saradnja na Zapadnom Balkanu – dugoročno čekanje na članstvo u Evropskoj

- uniji i/ili „Balkanska unija”, Srpska politička misao, God. 28, vol. 71, br. 1, 2021, 9-26
4. Đukanović, D. (2009). Zapadni Balkan: od sukoba do evrointegracija. Godišnjak FPN, (03), 495-506.
 5. Jazić, A. (2015). Različiti oblici prekogranične saradnje Srbije sa državama Centralne Evrope. Međunarodna politika, 66(1157), 86-97.
 6. Jovićević, M. (2015). Regionalna saradnja na Balkanu, od devedesetih do danas—uticaj Evropske unije. Međunarodna politika, 66(1159-1158), 128-142.
 7. Kovačević, M. (2019). „Evropska unija i Zapadni Balkan: kako raskinuti „prećutni pakt” stabilokratije.”. The European Union and the Western Balkans: How to break the tacit pact of stabilocracy?, 9-22.
 8. Lazarević, A., & Matijević, A. (2021). Konferencija o budućnosti Evrope—značaj za region Zapadnog Balkana. Politička revija, 4(70), 69-84.
 9. Lopandić, D. (2000). Pakt o stabilnosti u Jugoistočnoj Evropi—od reči do dela. Revija za evropsko pravo, 2(2-3), 79-97.
 10. Lopandić, D. (2012). Dva veka preoblikovanja međunarodnih odnosa na Balkanu—od imperija do evropske integracije. Međunarodnapolitika, 63 (1146), 5-17.
 11. Petković, R. (1988). Novi akcenti u spoljnoj politici Jugoslavije. Politička misao: časopis za politologiju, 25(2), 13-20.
 12. Ranković, P., & Milutinović, P. (2023). Doprinosi i dometi regionalnih ekonomskih inicijativa u unapređenju političkih odnosa između država Zapadnog Balkana. Yearbook of the Faculty of Political Sciences/Godisnjak Fakultet Politickih Nauka Beograd, 17(29), 50-68
 13. Cvetković, S. (1997). Balkanska federacija: konfederacija - unija - savez - istorijski osvrt, Nastava istorije: časopis Saveza istoričara Jugoslavije, God. 3, br. 6, 1997, 55-70

Rad zaprimljen: 18.11.2025.

Rad odobren: 16.03.2026.

**KRIMINALITET, PRIVATNA BEZBJEDNOST I
POSTKONFLIKTNI IZAZOVI**

PREVENCIJA KRIMINALITETA TEORIJA I PRAKSA

Prof. dr Ljiljana Komlenović¹

Apstrakt: U ovom referatu razmatra se značaj i neophodnost sveobuhvatnog razumijevanja i analize teorijskih modela za razvoj efikasnih preventivnih strategija sprečavanja kriminaliteta. Članak ima za cilj pokazati da teorijski modeli ne služe samo kao akademski okviri, već ukazuje i na njihovu heurističku vrijednost. Kritičko preispitivanje socioloških, bioloških, psiholoških i faktora prirodnog okruženja kao kriminogenih predispozicija, uobličjenih u formi naučnih teorija, pomaže boljem razumijevanju kriminaliteta i oblikovanju politike suprotstavljanja kriminalitetu radi unaprjeđenja prakse u oblasti krivičnog pravosuđa i, što je naročito važno, prevenciji kriminalnog i njemu srodnih ponašanja.

Glavne riječi: kriminalitet, naučna teorije, istraživanja, politika suprotstavljena kriminalitetu, preventivne strategije.

1. UVOD

Svjedoci smo brojnih materijalnih, zdravstvenih, socijalnih, bezbjednosnih i drugih štetnih posljedica koje kriminalitet kao negativna društvena pojava produkuje po zajednicu, i nemoći društva da mu se suprotstavi. Zvanični državni organi nemaju adekvatan odnos prema problemu kriminaliteta, niti uspješne strategije njegovom suprotstavljanju. Uglavnom se bave posljedicama koje nastaju kriminalnim radnjama. Sankcije protiv kriminalaca ne uspijevaju da spriječe broj prestupnika. Povećanje kriminaliteta, znači i više policije, više profesionalaca u tužilačko-sudskom sistemu, više zatvora. Odgovor je u tome da se mora nešto promijeniti u dosadašnjem načinu rada. Primjena mjera krivičnopravne prinude, po nekim autorima, nije ni neophodna, ni

¹ Slobomir P Univerzitet Banja Luka, kom.ljiljana@gmail.com

društveno opravdana. Veliki broj savremenih krivičnih zakonodavstava, pored kazni, propisuje i čitav niz oblika izvanpenalnog reagovanja (mjere bezbjednosti i vaspitne mjere), koje imaju preventivnu svrhu. „Politika suzbijanja kriminaliteta treba da se zasniva isključivo na bogatom i koherentnom sistemu mjera socijalne prevencije: opšte, specijalne i posebne, a sadašnjim kaznama treba tražiti neko drugo, alternativno rješenje, lišeno dubokog zadiranja u slobode i prava čovjeka“ (Milutinović, M. 1984:306-320).

Iako neki autori takav pristup smatraju „luksuzom bogatog društva“ u savremenom svijetu sve je više primjera okrenutosti prevenciji kao višem i naprednijem načinu suprotstavljanja kriminalitetu – njegovom sprečavanju prije nego što se dogodi. Uslov takvom pristupu jeste znanje o tome šta kriminalitet jeste, i znanje o tome kako ga spriječiti. Moderna kriminalna politika izgradila je koncept funkcionalnog povezivanja svojih programa prevencije sa rezultatima konkretnih etioloških istraživanja. Neki noviji trendovi demokratskog svijeta ukazuju na pojačan interes vlada za razvoj i unapređenje znanja u oblasti kriminologije, raste broj istraživanja pod sponzorstvom vlada, a koja se koriste kao smjernice za politiku i praksu u borbi protiv kriminaliteta (Tombs, S., Whyte, D. 2007:125-147).²

Prevencija, kako je neki smatraju, kao unaprijeđen i „viši“ nivo u borbi protiv kriminaliteta, mora da se zasniva na validnom znanju o etiološkim, fenomenološkim i drugim karakteristikama kriminaliteta, kao produktu nauke i naučnih istraživanja, jer uspješna realizacija zavisi od poznavanja faktora koji prouzrokuju kriminalitet. „Uzroci kriminaliteta najčešće se ignorišu i ne istražuju, a bez spoznaje uzroka nastanka kriminaliteta na problem se gleda laički, a iz laičkih shvatanja sasvim izuzetno može proisteći adekvatna društvena akcija. Vršenje javnih i društvenih funkcija traži od njihovih nosilaca da, prije zauzimanja stava, ulože potreban napor da upoznaju problem o kojem rješavanju. Na području borbe protiv kriminaliteta manje pomaže intuicija i zdrav razum, a više stručno znanje,“ još davne 1973. godine tvrdio je Tomislav Marković (Marković, T. 1973:11).

² Tombs i Wajt su zabilježili porast od 500 procenata za finansiranje istraživanja od strane Ministarstva unutrašnjih poslova (Home Office, UK), od čega je veliki dio bio namijenjen za naručivanje kriminoloških istraživanja

Početni korak čini upoznavanje sa naučnim teorijama koje nude objašnjenje uzroka kriminalnog ponašanja. Uobičajeno je da donosioci političkih odluka, vođeni dnevnopolitičkim interesima, svoje odluke temelje na subjektivnim mišljenjima i metodološki nepouzdanim istraživanjima. Evidentno je da od strane državnih organa i društvene zajednice nemamo ponuđen sistemski uvid u njegovu etiologiju i rasprostranjenost. Savremeni politološki koncept, kada se govori o odlučivanju, jeste politika zasnovana na činjenicama, a ne na mišljenjima. Odluke bi se u savremenom društvu morale donositi uvidom u realne životne prilike na bazi sistemskih, promišljenih i strogo provedenih naučnih istraživanja, te na transparentnim rezultatima.

2. NAUČNA TEORIJA KAO KONSTITUENS NAUKE I USLOV NAUČNOG SAZNANJA – AKADEMSKI PRISTUP

Da bi se neko područje ljudskog znanja prihvatilo kao nauka, mora da ima bitne konstituense. Neki autori navode više, a neki manje konstituensa nauke, ali se kod svih, kao neophodan konstituens, uz predmet nauke, metod istraživanja i jezik, navodi i teorija (Milošević, N., Milojević, S., 2001:4).

Dakle, nauke se bave teorijama. Ali, što je tačno naučna teorija? Bez obzira na činjenicu da izrazi teorija i teorijski imaju različita značenja, ne samo u svakodnevnom govoru i jeziku, već i u nauci, nesporno je da definisati teoriju nije jednostavno. Iako zdravorazumsko poimanje teoriju tumači kao „sve ono što je suprotno od prakse“, promjene u nauci često dolaze od naučnih teorija, a rijetko od iskustvenog posmatranja stvarnosti. Teorija nauke je u tome polazni i neizostavan element, temelj od koga se polazi. Na putu ka ostvarenju tog cilja, teorija treba da posluži kao dobar putokaz (Šušnjić, Đ., 1999:92-104).

Ono što se može prihvatiti kao univerzalna definicija teorije nauke sadržana je u njenom samom pojmu (*grč theos – bog*), dakle, božanski pogled na svijet, pogled odozgo, sa visine, odakle se sve pojave vide u okviru cjeline, a ne odvojene jedna od druge kao u običnom iskustvu. Dakle, naučne teorije razlikuju se od svakodnevnih teorija prvenstveno po svojoj složenosti, i predstavljaju „niz empirijskih generalizacija (odnosno naučnih zakona) koje su međusobno povezane u jedan logički neprotivječan sistem na čijem vrhu stoji neko objedinjujuće načelo ili

pretpostavka. Naučna teorija je osnovna jedinica naučnog znanja i, slično kao i naučni zakon, predstavlja centralni pojam naučnog saznanja i vrhunski pojam naučne metodologije“ (Šešić, B. 1988: 291).

Na kraju, ona nije samo sistem znanja, nego i sredstvo sticanja novih znanja i na tome zasnovane uspješne prakse. Osnovnim ciljevima nauke se smatraju: postizanje prihvatljivih objašnjenja o uzroku kako se neka pojava dešava u društvenom životu, razumijevanje, predviđanje i hotimično preobražavanje u skladu sa humanim potrebama pojava koje ta nauka proučava. Tako su nastale i različite teorije o kriminalitetu.

a. Teorije o kriminalitetu

Kriminalitet negativno utiče na različite sfere društva. Da bi uopšte mogli preduzimati bilo što smisleno protiv ove negativne i društveno nepoželjne pojave, najprije moramo imati ispravna znanja o njemu samom. Dakle, moramo ga opisati i objasniti. Teorija nam pomaže razumjeti zašto se uopšte kriminalitet javlja, i koji su njegovi pretežni uzroci. Kriminalitet je predmet kriminološke nauke, iako su se njime najpre počeli baviti stručnjaci drugih nauka, ali samo parcijalno u sklopu svog predmeta izučavanja. Kriminologija kao sintetička disciplina inkorporira sva validna saznanja drugih nauka i proširuje ih obuhvatajući sve aspekte kriminalne pojave: etiološki, fenomenološki, viktimološki, sve do ključnih instrumenata društva u suprotstavljanju kriminalitetu.

Potraga za uzrocima kriminaliteta ključno je pitanje kriminologije i zaokuplja kriminologe od samog nastanka te discipline. Prve teorije o kriminalitetu nastale su u 18. vijeku i preteče su i današnjih pristupa. Postavljaju pitanja: zašto neki ljudi postaju kriminalci, a drugi ne?, zašto neke ljude i njihovo ponašanje označavamo kao kriminalno? zašto su neka područja više izložena kriminalitetu od drugih? U traganju za odgovorima na ta pitanja nastajale su mnogobrojne teorije o kriminalitetu. Mnoge se teorije u tom procesu međusobno nadopunjuju. Međutim, istorija kriminologije obilježena je i sukobljenim paradigmama i stavovima o objašnjenju kriminalnog ponašanja, što je vjerovatno uslovljeno kompleksnom prirodom kriminaliteta kao pojave.

Iz okrilja više kriminoloških škola razvila su se tri dominantna teorijska koncepta klasičnog tipa u objašnjenju kriminalnog ponašanja: *biološki, psihološki i sociološki*, sa mnoštvom teorija i njihovih još brojnijih predstavnika. Ispostavlja se da je tradicionalni pristup spor, da

često ne funkcioniše i da ne može ispratiti stalno rastući kriminalitet, pa su sve više zastupljeni alternativni načini u formi „situacionog sprečavanja kriminaliteta“ kao jedan od najpopularnijih pristupa u reagovanju na kriminalno ponašanje današnjice. Osnovni predmet proučavanja u ovoj teoriji nisu, izvršioi krivičnih djela i žrtve, niti njihovo ponašanje, već je analiza usmjerena na profilaciju situacionih faktora, koji stimulatивно djeluju na pojavu kriminalnog ponašanja (Muratbegović, E. 2004: 202).

Da bi bio aktuelno i saglasano vremenu u kome se kriminalitet događa, objašnjenje kriminaliteta moralo bi uključivati kako tradicionalne, tako i alternativne teorijske modele tzv. situacionog kriminaliteta. Niti jedan pristup inherentno nije bolji od drugog i ne bi se trebao smatrati superiornijim nad drugim. Svi oni imaju prednosti i nedostatke. Uspješna prevencija kriminaliteta najvjerovatnije će uključiti različite aspekte od svih ovdje navedenih. Koncepti klasičnih teorija mogu biti dugoročni, jer se bave temeljnim uzrocima, ali i situaciona prevencija je više iznuđen način nastao usljed karakteristika modernog društva i promijenjenih uslova života, i ne preporučuje se kao potpuno rješenje. Važno je razumjeti povezanost ovih teorijskih pristupa i istraživanja i njihov uticaj na praksu.

b. Kriminološka istraživanja

Naučne teorije o kriminalitetu pomažu nam razumjeti i objasniti uzroke kriminaliteta i u tome su polazni i neizostavan element, temelj od koga se polazi kada je društvo odlučno da se istinski suprotstavi kriminalitetu kao negativnoj pojavi koja, kako je već navedeno, izaziva brojne štetne posljedice po zajednicu i građane. To, onda, implicira da teorija mora biti ispitana kroz *istraživanje* i primjenu naučne metodologije. Kada je kriminalitet u pitanju kao vrlo složen „bio-psiho-socijalni fenomen“ jasno se zahtijeva multidisciplinarni pristup. Naučna saznanja koja se obezbjeđuju naučnim istraživanjima, treba da pomažu subjektima društva i države u planiranju, programiranju i rješavanju društvenih problema.

Ovakvim pristupom prevazišli bi postojeću situaciju gdje su naša svakodnevna saznanja o zločinu i zločincima, gotovo bez izuzetka pogrešna, jer je formiranje slike o kriminalitetu pretežno “opterećeno” našim subjektivnim iskustvima sa jedne strane i, kao i o bilo kojem

drugom društvenom fenomenu savremenog doba , uticajem medija i raznih publikacija, sa druge strane (Sutherland, E.:1973).

Tako o kriminalitetu imamo sve veće količine informacija i „znanja.“ Paradoks je da, uprkos tako „velikom znanju“ o njemu, kriminalitet bilježi sve veći porast i poprima sve drastičnije i nasilnije forme ispoljavanja, a da većina zemalja prema njemu nema adekvatan odgovor.

Da li se prema kriminalitetu kao kompleksnom društvenom fenomenu možemo odnositi samo na bazi zdravog razuma, bez spoznaje uzroka? Očekivani racionalni odnos zajednice u kojoj se kriminalitet dešava prema ovoj negativnoj i nepoželjnoj pojavi podrazumijevao bi da određeni subjekti prevaziđu ovakve pristupe i pronađu najbolje i najoptimalnije metode njegovom suprotstavljanju, a to se, kako činjenice pokazuju, ne može zamisliti bez naučnih istraživanja. Dakle, odgovor na eksploziju informacija jeste - naučna informacija. Tek je naučna perspektiva proučavanja kriminaliteta, koja zadovoljava principe naučnog posmatranja, garancija tačnosti i korisnosti stečenog znanja.

Informacije o kriminalitetu plasirane putem medija, za obične medijske konzumente, imaju trenutnu važnost i značaj. No, naučnici – istraživači, u tome uočavaju problem kome treba istražiti motive, uzroke nastanka takvog čina i posljedice koje ono izaziva. Razlozi za takvu vrstu istraživanja mogu biti politički, akademski i lični motivi.³ Nauka se oslanja na planirani metodološki postupak koji treba dati odgovor na pitanja, i to na način da su rezultati takvih nalaza podložni provjeri i ocjeni drugih. Nova saznanja treba da vode ka inovacijama, promjenama ili da posluže u praktične svrhe na planu borbe protiv kriminaliteta.

c. Praktične implikacije: Preventivne strategije, programi i mjere

Bitno svojstvo kriminoloških istraživanja savremenog doba jeste ne samo proizvodnja znanja radi sebe samoga, nego pomak fokusa istraživanja sa akademskih na primijenjena znanja, koja se koriste u praksi politike suzbijanja kriminaliteta.

Konkretno, praktični vid u borbi protiv kriminaliteta zahtijeva realne strategije utemeljene na dokazima kao produktima relevantnih

³ Šire o ovome: *Science, Society, and Criminological Research*, www.sagepub.com/upm-data/39936_1.pdf

istraživanja. „Strategije i mjere protiv kriminaliteta, koje su zasnovane na špekulaciji, mogu biti vrlo nedjelotvorne što može rezultirati rastom kriminala, lošom percepcijom javnosti o institucijama koje su zadužene za njegovo suzbijanje, a i osjećajem nesigurnosti javnosti uopšte. Iz ovog razloga, politike za suzbijanje kriminaliteta, kao i druga pitanja javnih politika moraju imati podršku u sofisticiranim mehanizmima za istraživanje koji proizvode znanje za institucije koje su zadužene za kreiranje tih politika i onih koji su zaduženi za njihovo provođenje” (Karađinović, N. 2007-2008).

Novija literatura i istraživanja ukazuju na to da su se kriminološka istraživanja ove vrste pokazala neprocjenjivim u modernim demokratijama. U SAD-u i Australiji, na primjer, Ministarstvo pravosuđa redovno finansira longitudinalna kriminološka istraživanja kako bi se identifikovali ključni faktori koji utiču na delinkventno ponašanje, a radi izrade potencijalnih preventivnih strategija i programa. Brojne zemlje ili regije uvele su nagrade za poticanje dobre preventivne prakse na terenu. Takođe, Smjernice Evropske unije za sprečavanje kriminaliteta, stavljaju jak naglasak na važnost korištenja odgovarajućih znanja i informacija o aktuelnoj kriminalnoj situaciji, ključnim uzrocima kriminaliteta i potencijalnih preventivnih strategija (Handbook on the crime prevention guidelines: Making them work 2010:47-55).

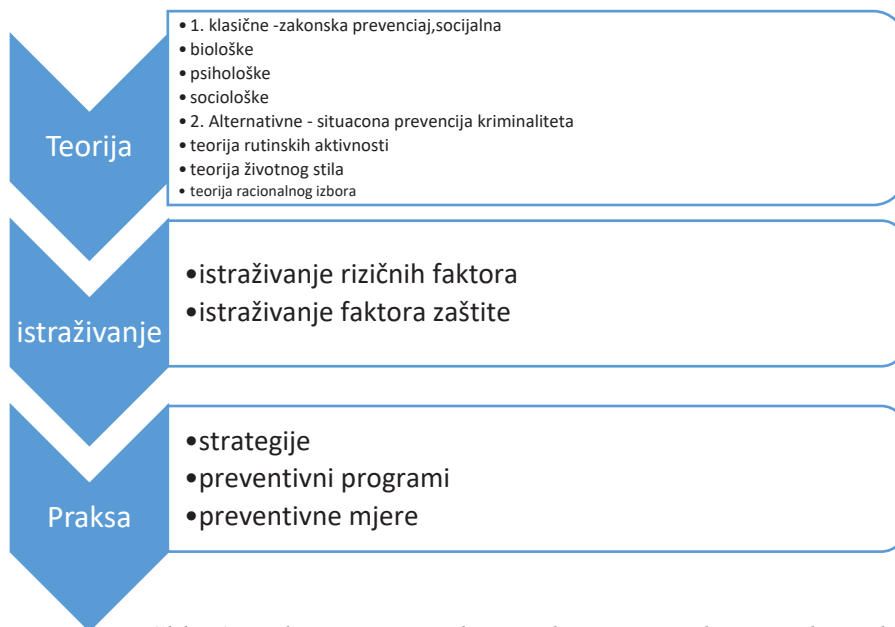
Preventivni programi koje je ocijenila međunarodna istraživačka mreža Campbel Collaboration na primjer, uključuju samo one programe koji su ispunili niz naučnih standarda.⁴

Određivanje faktora koji su povezani sa različitim vrstama kriminaliteta uslov su razvoja niza strategija i programa utemeljenih na dokazima za promjenu tih faktora i smanjenje učestalosti zločina. Ti ključni ili uzročni faktori često se nazivaju *faktorima rizika*. Koncept rizika naglašava negativne faktore koji mogu biti uzrok kriminaliteta i to na globalnom (politika, ekonomija), nacionalnom (kultura, mediji, ekonomija), lokalnom (lokalni faktori, obrazovna politika, dostupnost pomoći, usluge podrške) i individualnom nivou (porodične vrijednosti, pravila, očekivanja. (Handbook on the crime prevention guidelines: Making them work 2010:17-20).

⁴ www.campbellcollaboration.org

Znanje o faktorima rizika koji su povezani sa različitim vrstama kriminaliteta, a koji utiču na populaciju, zajednice i pojedince uslov su razvoja niza strategija i programa. Na nacionalnom nivou, to pomaže vladama u određivanju prioriteta problema kriminaliteta, te u usmjeravanju programa prema regijama, gradovima ili sektorima koji se najviše čine ranjivim. Pokazalo se da su tako ciljani programi i sredstava za rješavanje najvećih potreba efikasan i ekonomičan način smanjenja nivoa kriminaliteta i viktimizacije. Dobro planirana strategija prevencije djelovaće kako na individualne, tako i na socijalne i ekonomske faktore. (Handbook on the crime prevention guidelines: Making them work 2010:17-20).

Takozvani *zaštitni faktori*, kao pozitivan pristup pomažu u izgradnji ili jačanju otpornosti zajednica i pojedinaca na rizike. Oni uključuju faktore kao npr.: efikasnu i poštenu vlast, efikasan i transparentan sistem krivičnog pravosuđa, odgovarajuće budžete za ekološke i ekonomske programe uz učešće građana, dostupnost odgovarajućeg obrazovanja i zapošljavanja, jake veze i dobre odnosi u zajednici, uključujući i one povezane s kulturnim i vjerskim institucijama. Važni su takođe i drugi faktori kao npr. dostupnost prevoza, uslovi za rekreaciju, briga za djecu i mlade, dobri uzori i uslovi za boravak u školi i sl. (Handbook on the crime prevention guidelines: Making them work 2010:17-20). Dakle, poboljšanje svega što se može obaviti

Slika 1. Prikaz prevencije kriminaliteta - put od teorije do prakse

pojmom društveni kapital može pomoći u zaštiti zajednice i razviti njenu otpornost na kriminal i viktimizaciju.

Prema jednom istraživanju identificirano je četiri vrste/tipa kriminaliteta i sa tim usklađenih načina preventivnog djelovanja (Perigut, D.1981:13-7):

1. Kriminalna ponašanja koja nastaju kao posljedica nepovoljnih društvenih uslova (prenaseljenost i sl.) pa se, u skladu sa time, predlažu razne *korektivne mjere socijalnog karaktera* koje će ublažiti takvo stanje;
2. Djela koja po svom karakteru predstavljaju kršenje pravnih normi, i u tom slučaju djeluju *pravni mehanizmi* zaštite društva u vidu prevencije kroz represiju (policija, sudovi, zatvori...);
3. Ona vrsta devijantnih ponašanja koja nastaje zbog propusta i manjkavosti fizičko-tehničke zaštite prostora. *Mehanička prevencija kriminaliteta* je dio situacione prevencije fokusira se na smanjenje prilika za kriminal, povećavajući rizik i napor za potencijalnog počinioca i obuhvata fizičke barijere i tehnička sredstva za otežavanje izvršenja krivičnih djela (brave, rešetke, ograde, sefove, alarmi, video nadzor);
4. Prevencija kriminaliteta kroz uređenje životnog okruženja usmjeren je na smanjenje uzroka i prilika za počinjenje krivičnih djela, kao i na smanjenje straha od kriminala kroz *planiranje, dizajn okruženja* – zgrada, pejzaža i urbanih prostora ograničavanjem pristupa i negovanjem teritorijalnosti, što na kraju smanjuje mogućnosti za kriminal.

Prva dva pristupa su u domenu tradicionalne kriminologije koja uzroke kriminalnog ponašanja tumači ličnim i socijalnim faktorima koji su kao takvi poznati i već objašnjeni u brojnim klasičnim kriminološkim teorijama. Navedeni treći i četvrti tip kriminaliteta koji se odnosi na manjkavosti fizičko-tehničke zaštite prostora i životnog okruženja predstavljaju tzv. situacioni pristup i počivaju na drugačijim premisama u odnosu na druge tipove kriminaliteta i njegove prevencije koji dominiraju u naučnoj literaturi. Ono što razlikuje ovaj koncept od drugih tipova prevencije je usmjerenost na faktore koji djeluju u situaciji u kojoj se ispoljava kriminalno ponašanje.

Svaki od navedenih pristupa potencijalno bi trebao biti dio strateškog i uravnoteženog plana, politika, programa i aktivnosti preventivnog karaktera baziranog, kako na empirijskim iskustvima, na teorijskim znanjima i rezultatima naučnih istraživanja. Ne postoji jedan optimalan pristup, potrebno je sagledati prednosti i nedostatke svakog pristupa u određenom kontekstu. Od ključne je važnosti da strateški plan prevencije kriminaliteta odgovara specifičnom nacionalnom i lokalnom kontekstu. Sve više se smatra da su presudni za nastanak kriminaliteta konkretni odnosi u samom mjestu (lokalnoj zajednici). Više od 70% osumnjičenika postalo je krimonegeno u mjestu boravka, ili bar u okrugu u kome stanuju, te postoji potreba hitnog rješavanja uzroka kriminalnog ponašanja koji je uslovljen specifičnostima takvog načina života (Singer, M., Kovčo, V., Cajner-Mraović, I. 2002).

Pristupi prevenciji kreću se u dijapazonu od rješavanja socijalnih i ekonomskih korijena kriminaliteta, do jačanja kapaciteta lokalnih zajednica za izmjenu okruženja kako bi odvratili potencijalne počiniocce i promovisali povećani osjećaj sigurnosti.

3. TEORIJSKI MODELI U PREVENCIJI KRIMINALITETA

Nije moguće govoriti o prevenciji kriminaliteta, a da se ne sagleda iz određenog teorijskog ugla. Teorije o prevenciji kriminaliteta imaju za cilj da objasne uzroke, uslove, povode i modalitete nastanka kriminaliteta kao negativne društvene pojave, te da na tim osnovama postave strategije za njegovo sprečavanje. Čitav pristup zasniva se na tome da se otkriju faktori rizika koji utiču na delinkventno ponašanje, a da se zatim, na osnovu tih saznanja aktiviraju zaštitni faktori. Kako je pitanje teorija o prevenciji kriminaliteta usko uslovljeno nerazvijenošću preventivne nauke, to one, po svom porijeklu nužno inkliniraju prema naukama koje su ranije problem kriminaliteta razmatrale kroz svoja teorijska promišljanja. Po logici stvari, preventivna nauka oslanja se na znaja kriminologije kao multidisciplinarnog područja, u okrilju koje su nastale brojne teorije biološkog, psihološkog i sociološkog usmjerenja. Proučavajući primarno etiološke i fenomenološke aspekte kriminaliteta, u okviru kriminologije se kao posebna disciplina javlja i kriminalna profilaksa koja, pored represivnih, proučava uspješnost primjene preventivnih mjera u suzbijanju i sprečavanju kriminaliteta.

Svoje uporište prevencija u principu crpi iz kriminoloških teorija, kada je u pitanju objašnjenje uzroka, dok su se u vezi sa savremenim pristupima u prevenciji kriminaliteta, razvile i posebne teorije.

Postoje brojna sporenja i različita shvatanja o vezi teorije i istraživanja kada je kriminalitet u pitanju. Činjenicu da zahtjev za stvaranjem velike teorije zločina koja bi biti u stanju objasniti sve pojavne oblike normativnih odstupanja neovisno o prostoru i vremenu još nije ispunjen, pa čak ni Opšta teorija zločina (Gottfredson & Hirschi, 1990), koja je započela s ovom tvrdnjom, na kraju nije mogla ispuniti to obećanje, „prevazišao je Robert Merton ponudivši kompromisno rješenje u vidu „teorija srednjeg obima“, gdje pripada većina teorija zločina i gdje bi se mogle svrstati i naprijed navedene. Šta je to što pokreće ljude naPri tome navodi da one imaju svoju opštost koja prevazilazi određenu historijsku epohu ili kulturu i ključne su za praktičnu primjenljivost (Merton, R. 1979:75). Merton je kritikovao velike i apstraktne teorije koje se ne mogu operacionalizovati i provjeriti u istraživanju, pa se teorije srednjeg obima za sad čine dobrim rješenjem.

Prema navedenom slijedi da se u procesu nastajanja različitih teorija koje se bave prevencijom kriminaliteta dešavao proces „nadogradnje“. To znači da se svaka sledeća teorija sinhrono vezivala na prethodne. Iz tih razloga često je veoma teško napraviti jasnu razliku između tačke gdje prestaje jedan i tačke gdje nastaje drugi teorijski pristup, pa se nerijetko dešava da teorije o prevenciji koje imaju sasvim različita teorijska polazišta u krajnjoj liniji nude veoma sličnu strategiju preventivnog djelovanja (Krivokapić, V. 2008:65).

Takva konfuzija istog ili sličnog teorijskog fundiranja uslovljava probleme pri klasifikaciji teorija o prevenciji kriminaliteta.⁵

a. Tradicionalni pristup – klasične teorije o kriminalitetu i prevenciji kriminaliteta

Većina ovih teorija nastala je u 19. vijeku iz potrebe da se razumije i riješi kriminalitet kao vidljiv i narastajući socijalni problem. Glavni klasični koncepti: *biološki*, *psihološki* i *sociološki* u svojim brojnim

⁵ Podjela na tradicionalni i alternativni pristup u ovom referatu je veoma pojednostavljena i izbor je autora kao jedan od mogućih, među mnogobrojnim kriterijima podjele .

teorijama daju odgovor na pitanje geneze i etiologije kriminaliteta i služe kreatorima politika kod tradicionalnog krivičnog sistema, pri oblikovanju kriminalne politike, određivanju kazni i razvoju programe za rehabilitaciju počinitelaca, a samim time i prevencije. U stvari, radi se o klasičnim kriminološkim teorijama koje nam pomažu razumjeti i objasniti uzroke kriminaliteta objašnjenjem bioloških, psiholoških i socijalnih uzroka. Daju objašnjenja na pitanje: šta je to što pokreće ljude da počine zločine, i pokušava identifikovati i opisati ključne uzroke koji čine taj "redosljed koraka" koji dovodi do delinkventnog ponašanja.

Biološke teorije su sklone jednostavnom objašnjavanju uzroka i nuđenju jednostavnih rješenja za otklanjanje kriminaliteta. Biološke teorije kriminaliteta usmjerene su na genetske, neurološke i fiziološke faktore koji mogu predisponirati osobu za kriminalno ponašanje. Ovi pristupi pretpostavljaju da se kriminalitet može djelimično objasniti urođenim karakteristikama poput impulsivnosti, agresija ili neuroloških razvojnih nedostataka. Neki od najuglednijih genetičara koji se bave problemima biogenih faktora nasilnog ponašanja tvrde da su "geni naša sudbina" (Jones, S. 1996).

Brojna teorijska učenja ličnost, i njena pojedina *psihološka svojstva*, uzimaju kao determinante kriminaliteta u cjelini. Ove teorije naglašavaju važnost pojedinačnih psiholoških faktora u oblikovanju kriminalnog ponašanja. Najčešće su usredsređena na one faktore koji uključuju potrebe, namjere, razloge, motive i, uopšte, unutrašnje dispozicije. Značaj psiholoških teorija u objašnjenju uzroka, faktora i pojava socijalne devijantnosti je nesumnjiv dokazujući nespornu vezu između psihičkih determinantu ličnosti i ponašanja (djela).

Sociološke teorije obuhvataju niz teorija koje proučavaju uticaj društvenih struktura na kriminalno ponašanje. Mnoge od njih uzimaju u obzir društveni kontekst u kome pojedinci žive. Istražuju uticaj zajednice, društvenih normi, društvenih veza, društvene integracije i društvene kontrole na kriminalno ponašanje. Ove teorije identifikuju brojne društvene makro i mikro faktore koji mogu povećati rizik osobe za kriminalno ponašanje.

Ta su učenja dosta slična i srodna, ali je njihova zajednička karakteristika to što, svaka od njih, insistira na jednom faktoru ili mehanizmu pri objašnjenju uzroka kriminalnog ponašanja, što je sasvim legitimno i tačno, ukoliko uzimamo u obzir samo njihov ugao posmatranja.

Međutim, takva pojedinačna objašnjenja su jednostrana i nedovoljna da objasne kriminalitet u cjelini kao multiuzročan i multiposljedičan fenomen koji nastaje kao rezultat više faktora: socijalnih, psiholoških, bioloških, ekonomskih, prirodnih, pa bi bilo previše jednostavno i pogrešno objašnjavati ovaj fenomen samo jednim uzrokom. „Pojave nisu tačnije ili objektivnije opisane (objašnjene ili razumljive) u jednoj teoriji nego u drugoj: svaka od njih objašnjava ili razumijeva nešto što druge ne uspijevaju, pa nema smisla reći da je neka od njih manje ili više naučna ili istinita. Više štete pojavama (činjenicama) može da nanese jedna teorija koja im se nameće, nego više teorija koje pokrivaju njihove različite strane i odnose“ (Šušnjić, Đ.1990: 92).

b. Alternativni teorijski modeli – situaciona prevencija kriminaliteta

Ispostavlja se da je tradicionalni pristup spor, da često ne funkcionise i da ne može ispratiti stalno rastući kriminalitet, pa su sve više zastupljeni alternativni načini u formi „situacionog sprečavanja kriminaliteta“. Situacioni koncept prevencije kriminaliteta izvorno je razvio kriminolog Ronald Klark 1980-ih. Prevencija situacionog kriminaliteta usmjerena je na ograničavanje mogućnosti zločinca da počini zločin i drugim praktičnim načinima u kojim građani mogu sami učestvovati. Ima za cilj da ukloni priliku, i da troškovi zločina budu veći od koristi. To podrazumijeva razne oblike prepreka i zaštite kao npr.: brave na upravljaču automobila, video nadzor stambenog prostora, putnika i prtljaga na aerodromina, arhitektonska rješenja koja omogućavaju bolju kontrolu javnog prostora, patrole građana i niz drugih strategija koje kriminalcima otežavaju počinjenje kriminala kao što je sprečavanje pristupa prestupnika potencijalnim žrtavama (Clarke, Ronald & Felson, Marcus, 1988).

Klarke i Korniš predstavili su dvadeset pet tehnika situacione prevencije kriminaliteta organizovanih u pet ključnih strategija koje bi kriminološki praktičari trebali uzeti u obzir pri korištenju situacionog modela: 1) povećanje napora potrebnog za počinjenje zločina; 2) povećanje rizika od počinjenja zločina; 3) smanjenje nagrada za zločine; 4) smanjenje uslova koji potiču zločin; i 5) uklanjanje izgovora za počinjenje zločina“ (Clarke & Cornish, 2003:41-46).

Prevencija situacionog kriminaliteta stavlja veću odgovornost na pojedinca za vlastitu bezbjednost, nego što to čini tradicionalni pristup. Ali,

da bi bila uspješna, potrebna je saradnja policije, javnih i privatnih organizacija i članova zajednice.

Jedna od najjačih kritika situacione prevencije i strategija smanjenja prilika jeste u tome da daje samo kozmetička rješenja i da kriminal uključuje ekonomske i kulturne aspekte povezane s kapitalizmom i masovnim konzumerizmom i da je ideologijom inherentno pristran u korist bogatih, a protiv siromašnih (O'Malley, P., Shearing, C., Weir, L. 1997:501-517).

Umjesto tehnika situacione prevencije, neki kriminolozi zagovaraju socijalnu prevenciju zbog stava da je kriminalitet kao društveni problem duboko ukorijenjen u ekonomskim i kulturnim strukturama društva.

Situaciona prevencija u teorijskom smislu zasnovana je na 1. Teoriji rutinskih aktivnosti 2. Teoriji životnog stila 3. Teoriji racionalnog izbora (Borovec, K.; Balgač, I., Karlović R. : 2011) Dakle, ovo su teorije koje podržavaju situacionu prevenciju kriminaliteta.

i. Teorija rutinskih aktivnosti

Teoriju rutinskih aktivnosti razvili su Lorens Koen (*Lawrence Cohen*) i Markus Felson (*Marcus Felson*) 1979. godine u vrijeme naglog porasta kriminaliteta u američkom društvu uprkos opštem progresu koji se istovremeno dogodio. Oni su to nazvali svojevrsnim „sociološkim paradoksom“, pa je teorija rutinskih aktivnosti nastala kao pokušaj da objasni ove pojave na način koji to „sociološke teorije nisu mogle“ (Andersen, M.A. & Ha, O.K., 2017).

Teorija rutinskih aktivnosti polazi od toga da je svakodnevni život obilježen nizom rutinskih aktivnosti (odlazak na posao u školu, ili u druga mjesta u određeno vrijeme), što dovodi pojedince u rizik da ih potencijalno motivisani prestupnici doživljavaju kao dobre mete i da postanu žrtve ili počinioci različitih nepoželjnih djela (Bossler & Holt, 2010:227-326).

Prema ovoj teoriji, nastanak kriminalnog događaja uzročno je povezan za tri osnovna faktora: motivisani izvršilac, pogodna žrtva ili objekat, i odsustvo osposobljenih čuvara. Koen i Felson su smatrali da vjerovatnoća da će krivično djelo biti izvršeno nastaje sa djelovanjem ova tri faktora u određenom vremenu i na određenom mjestu. Pojava kriminaliteta se može objasniti konvergencijom ova tri elementa u vremenu i prostoru, dok izostanak nekog elementa umanjuje rizik (Felson & Cohen, 1979: 604).

Svako narušavanje „ravnoteže“ između tri ključna elementa krivičnog djela može uticati na promjenu stope kriminaliteta, pa samim tim ova teorija može imati značajnu ulogu u njenom predviđanju i prevenciji. Situaciona prevencija ima uticaja na posljednja dva i na tim osnovama i počiva njena teoretska postavka. Prema njoj, upravo kontrola ovih dvaju faktora predstavlja ključni momenat kolika će biti rasprostranjenost kriminaliteta u jednoj socijalnoj sredini, jer broj motivisanih izvršilaca unutar te sredine je obično konstantan (Ignjatović, Đ. 2009:397-401). Odsustvo sposobnih čuvara kao što su policija, obezbjeđenje, roditelji, prijatelji, ali i druge adekvatne mjera bezbjednosti kao što su npr. tehnička sredstva (brave, alarmni sistemi i kamere za nadzor) povećava rizik od viktimizacije.

Posebnu pažnju ovaj teorijski pristup skreće na mjesto izvršenja - geoprostor, i ukazuje na to da mjesto izvršenja svojim karakteristikama (lokacija zaklonjena od pogleda, lokacija na kojoj se lako može pronaći pogodna žrtva i sl.) može uticati na to da li će, odnosno gdje, kada i na koji način će se učinilac odlučiti da preduzme radnju izvršenja.

Mete koje se nalaze u geoprostoru u kojem se odvijaju rutinske aktivnosti prestupnika karakteriše veći rizik viktimizacije, te su promjenom u rutinskim aktivnostima ljudi objašnjavali promjene u trendovima stope kriminaliteta.

Mjere koje nudi teorija rutinskih aktivnosti u prevenciji kriminaliteta svodi se na to da treba: smanjiti motivaciju prestupnika, otkloniti uslove koji omogućavaju i olakšavaju izvršenje krivičnog djela, povećati sposobnosti čuvara, što bi sve trebalo da utiče na to da se prestupnik odvрати od kriminalne radnje.

Ukratko, teorija rutinskih aktivnosti je jednostavna teorija za razumevanje, ali sadrži mnoge složene ideje koje se još uvek usavršavaju.

ii. Teorija životnog stila

Još jedna teorija koja nastoji da objasni nastanak i obim kriminaliteta je teorija životnog stila. Ovu teoriju u kriminološku/viktimološku literaturu krajem 1970-ih uveli su Michael Hindelang, Michaela Gottfredson i James Garofalo . Predstavljena je u njihovom djelu *Victims of Personal Crime: An Empirical Foundation for a Theory of Personal Victimization*). Istraživači su željeli objasniti zašto određene grupe doživljavaju veću stopu viktimizacije od drugih. Oni su životne stilove definisali kao “šablonske,

redovne, ponavljajuće, prevladavajuće ili rutinske aktivnosti“. Drugim riječima, životni stilovi sastoje se od aktivnosti u kojima ljudi učestvuju na dnevnoj bazi, uključujući i obavezne i privatne aktivnosti. Prema ovom opisu vidljivo je kako se objašnjenje nečijeg životnog stila u prvom redu gledalo kroz prizmu ponašajnih karakteristika (Hindelang, M.; Gottfredson, M.; Garofalo, J., 1978:241).

Prema teoriji životnog stila, izloženost viktimizaciji se može objasniti ne samo specifičnim stilom života pojedinca, kako to objašnjava teorija rutinskih aktivnosti već i sociodemografskim karakteristikama. Slično teoriji rutinskih aktivnosti i njihova otkrića pokazala su da se kriminalitet ne događa slučajno, i da, između ostalog, i faktori životnog stila—kao što su društvene navike, radni rasporedi i rekreacione aktivnosti—mogu da igraju značajnu ulogu u određivanju ko postaje žrtva. Neki pojedinci koji učestvuju u aktivnostima koje ih dovode u visokorizične situacije (i ako pojedinac provodi vrijeme na rizičnim mjestima ili u društvu rizičnih osoba, što .pa oni imaju veću mogućnost da postanu i žrtve (Bossler i Holt, 2010:227-236).

Iako se teorija rutinskih aktivnosti i teorija životnog stila umnogome preklapaju, razliku među njima čine što je teorija rutinskih aktivnosti fokusirana na počinioca, a teorija životnog stila na žrtvu. Ova teorija navodi i objašnjava takođe i neke lične demografske karakteristike, kao potencijalne viktimogene dispozicije. Kennedy i Forde objašnjavaju da rizik od toga da se bude izložen krivičnom djelu nastaje i usled djelovanja karakteristika poput pola, godina, građanskog statusa, zanimanja, pripadnosti etničkoj ili socijalnoj grupi, tj. karakteristika koje utiču na izbor aktivnosti svakog pojedinca kako na poslu, tako i tokom slobodnog vremena (Kennedy & Forde 1990:208-211).

Kriminalna aktivnost se može posmatrati kao „karakteristika načina života ili oblik rutinske aktivnosti koji povećava rizik viktimizacije zbog postojanja motiva, ranjivosti ili krivice osoba koje su u nju uključene” (Jensen & Brownfeld, 1986:85-99).

Razumijevanje teorije životnog stila ima važne implikacije u prevenciji kriminaliteta. Prepoznavanjem uloge životnih izbora, izloženosti visokorizičnim okruženjima i odsutnosti sposobnog nadzora, pojedinci i zajednice mogu preduzeti korake za prevenciju kriminaliteta u vidu strategija za sprečavanje kriminaliteta, edukacija, kampanja, savjetodavnih programa i pomoći žrtvama, razvoj politika rada u zajednici, donošenje

zakona o urbanom i prostornom planiranju, propisa o bezbjednosti na radu i sl.

iii. Teorija racionalnog izbora

Teorija racionalnog izbora Ronalda Klarka (*Ronald Clarke*) i Dereka Korniša (*Derek Cornish*), predstavljena je 1986. godine u djelu "*The Reasoning Criminal*". Polazi od toga da je svaki pojedinac u društvu potencijalni izvršilac ako mu se za to pruži prilika. Ovaj model pretpostavlja da su počiniooci racionalni akteri koji provode "analizu troškova i koristi" prije počinjenja zločina. Tumače da je kriminalna radnja rezultat svjesnog izbora gde počinilac procjenjuje da će korist premašiti potencijalnu kaznu. Predstavlja neku vrstu integracije psihološkog, sociološkog i situacionog pristupa. Naime, ukoliko postoji „primamljiva mogućnost“ poslije određene kognitivne obrade informacija dolazi i do njene realizacije. Kriminalac se tako vidi kao racionalno biće, koje se bitno ne razlikuje od „običnih“ ljudi, jer sticaj okolnosti (mogućnosti) tog pojedinca pretvara u kriminalca. Međutim, autori tvrde da ova subjektivna mogućnost predstavlja uslov, ali ne i dovoljan razlog da se kriminalno ponašanje manifestuje. Teorija ističe da je odluka da se preduzme kriminalna radnja zasnovana na racionalnoj procjeni, bez obzira na lične mehanizme koji su tu odluku prouzrokovali, čime autori tvrde da kriminal predstavlja „namjerni, a ne slučajni oblik ponašanja“ da ti „troškovi“ i „koristi“ nisu ograničeni na novčane dobitke ili gubitke, već obuhvataju i društveni status, psihološko zadovoljstvo i emocionalne nagrade ili odvratajuće faktore. Zadovoljenje tih potreba kriminalnom radnjom vezano je za „odluku“, a ona je stvar „racionalnog izbora“ (Cornish,D., Clarke,R. 2014:1-13).

U svojoj srži, teorija racionalnog izbora je ekonomski model ljudskog djelovanja utemeljen na utilitarnoj filozofiji. Ona tvrdi da je svo ljudsko ponašanje usmjereno na cilj, pri čemu akteri nastoje maksimizirati koristi uz minimiziranje troškova. Izvorno formulisana u ekonomiji, Gary Becker je slavno primijenio ovo razmišljanje na kriminal u svom značajnom eseju Zločin i kazna: Ekonomski pristup (Becker, G.1968: 169-217).

Teorija racionalnog izbora u preventivnom smislu usmjerana je na povećanje napora da se izvrši kriminalna radnja: smanjenje prilika (mogućnosti) i povećanje rizika. Pojam mogućnosti obuhvata subjektivnu

i objektivnu stranu. Subjektivna strana se odnosi na ličnost, inteligenciju i motivaaciju prestupnika, a objektivna na mogućnost u samoj situaciji (stvoreni uslovi za izvršenje krivičnog djela). Da bi ovaj način preventivnog djelovanja bio uspješan, neophodno je izvršiti zastrašivanje i odvracanje izvršioca kroz postavljanje očiglednih barijera. Utoliko ova teorija korespondira sa situacionom prevencijom kriminaliteta (Cornish, D., & Clarke, R. V. 1986).

Uprkos nekim kritikama ove teorije (da ne može objasniti problem premještanja kriminaliteta, teškoće u empirijskom dokazivanju teorije), kao njen trajan doprinos prevenciji kriminaliteta je to što je ukazala na prirodu racionalnosti kriminalnog ponašanja.

Teorija racionalnog izbora usko je povezana s pristupom rutinske aktivnosti, koji tvrdi da kriminal nastaje kada motivisani počinioci naiđu na prikladne mete u nedostatku sposobnih zaštitara. Zajedno, ove teorije podupiru veliki dio situacione prevencije kriminaliteta, koja nastoji manipulirati okruženjem kako bi povećala percipirane troškove kriminalne radnje.

4. ZAKLJUČAK

Kriminalitet novoga doba je sve složenije prirode, tako da do sada poznate strategije ne mogu biti efikasne u njegovom odvracanju. Uspješne strategije prevencije kriminaliteta hibridnog su karaktera, moraju biti prilagođene specifičnim uslovima 21. vijeka i oslanjati se na kako na otklanjanje opštih, tako i posebnih uzroka kao uslova kriminalnih pojava. Dakle, osim opštih društvenih faktora, koji su uglavnom već manje-više poznati i objašnjeni u klasičnim teorijama, situacione teorije daju jednaku važnost situacionim kontekstima koji dovode do zločina, posebno prilikama za zločin, kao i kriminalnim dispozicijama počinioca. Pred prevencijom kriminaliteta kao novom naučnom disciplinom čije vrijeme tek dolazi, brojni su izazovi i u pogledu njene teorijske osnovanosti. Teorijski modeli nisu statični entiteti, već bi se trebali razvijati kao odgovor na nove uvide, izazove i društvene promjene. Takva prilagodljivost kao odgovor na novonastale izazove osigurava kontinuiranu relevantnost i efikasnost strategija sprječavanja kriminaliteta u stalno promjenjivom krajoliku.

LITERATURA

1. Andersen, M.A. & Ha, O.K. (2017) *Routine activity theory*, Simon Fraser University- Burnaby British Columbia, dostupno na www.researchgate.net/publication/359264650_Routine_activity_theory
2. Beker, G.S. (1968): „Zločin i kazna: ekonomski pristup“, *Žurnal za političku ekonomiju* 76, str 169-217
3. Bossler, A. M., & Holt, T. J. (2010). The Effect of self-control on victimization in the cyberworld. *Journal of Criminal Justice*, 38
4. Borovec, K., Balgač, I., Karlović, R. (2011). *Situacijski pristup prevenciji kriminaliteta- od teorije do prakse utemeljene na dokazima*. Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb
5. Clarke, R., Felson, M. (eds) (1993). *Routine Activity and Rational Choice*, *Advances in Criminological Theory*, Vol. 5, Transaction Publishers, New Brunswick, NJ,
6. Clarke, R. (ed.) (1997). *Situational Crime Prevention: Successful Case Studies*, Harrow and Heston, Albany, NY
7. Cornish, D., & Clarke, R. V. (1986). *The Reasoning Criminal: Rational Choice Perspectives on Offending*. Springer- Verlag, Berlin
8. Cornish, D. B., and Clarke R. V. (2003). “*Opportunities, Precipitators and Criminal Decisions: A Reply to Wortley's Critique of Situational Crime Prevention.*” *Crime prevention studies* 16: 41–96.
9. Felson & Cohen (1979) . *Social Change and Crime Rate Trends: A Routine Activity Approach* Source: *American Sociological Review*, Vol. 44, No. 4 (Aug., 1979), pp. 588-608 Published by: American Sociological Association www.jstor.org/stable/2094589
10. Felson, M. and Eckert, M. (2016). *Crime and everyday life* (5th ed.). Los Angeles, CA: Sage Publications.
11. Felson, M. and Clarke, R. V. (1998). *Opportunity makes the thief: Practical theory for crime prevention*. London, UK: Home Office, Policing and Reducing Crime Unit Research, Development and Statistics Directorate.
12. Gilling, D.: *Crime prevention – Theory, policy and politics*, London, 1977 Eisenberg, U.: *Kriminologie*, Köln, 1985.
13. Gottfredson, M. R., & Hirschi, T. (1990). *A general theory of crime*. Stanford University Press

14. Handbook on the crime prevention guidelines Making them work, Criminal Justice handbook series, United Nations Office on drugs and crime Vienna, United Nations New York, 2010
15. Hindelang, M.; Gottfredson, M.; Garofalo, J. (1978). Victims of personal crime: An empirical foundation for a theory of personal victimization, Ballinger, Cambridge, MA,
16. Cornish, Derek B. and Clarke, Ronald V (2014). editors With a new Introduction by Ronald V. Clarke The Reasoning Criminal – Rational Choice Perspectives on Offending, Routledge Taylor&Francis Group London and New York (1-13)
17. Ignjatović, Đ. (2009). Teorije u kriminologiji, Pravni fakultet, Beograd
18. Ilić, Z.(2002). *Plansko usmeravanje preventivnih aktivnosti*, Zbornik radova, Beograd
19. Jensen, G. F., & Brownfield, D. (1986). Gender, lifestyles, and victimization: Beyond routine activity. *Violence and Victims*, 1(2), 85–99. United National Library of Medicine, Gender, lifestyles, and victimization: beyond routine activity - PubMed
20. Karadinović, N.(2007-2008). *Znanje o kriminalu je moć za borbu protiv kriminala*, program podrške istraživanjima u oblasti javnih politika, Fond otvoreno društvo BiH
21. Kennedy, L..W., Forde, D.R. (1990). *Risky lifestyles and dangerous results: Routine activities and expo sure to crime*, *Sociology and Social Research: An International Journal*, vol. 74, br. 4
22. Krivokapić, V.(2008). *Prevenција kriminaliteta- teorijsko-kriminalistički pristup*, Narodno delo, Beograd
23. Marković, T.(1973). *Maloljetnička delinkvencija*, Savezni sekretarijat za unutrašnje poslove, Beograd
24. Milutinović, M.(1984). *Kriminalna politika*, Savremena administracija, Beograd
25. Milošević, N., Milojević, S. (2001). *Osnovi metodologije bezbjednosnih nauka*, Policijska akademija Beograd
26. Merton, K. R. (1979). *O teorijskoj sociologiji*, Zagreb: Naklada odd-Centar društvenih djelatnosti- SSOH.
27. Muratbegović, E.(2004). *Prevenција kriminaliteta - od ideala ka stvarnosti*, *Kriminalističke teme*, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije
28. Noaks, L. and Wincup, E.(2007). *Criminological Research. Understanding Qualitative Methods*. Sage Publications.

29. O'Malley, P., Shearing, C., Weir, L. (1997). Governmentality, Criticism, Politics, Economy and Society 26(4) 501-517
www.researchgate.net>publication
30. Pease, K. (1994). *Crime Prevention* Oxford Handbook of Criminology, Oxford
31. Perigut, D., (1981). 'Crime Prevention for Australian Public Housing', ACPC Forum, Vol. 4, No. 3, pp. 13-7.
32. Popović Čitić, B. (2007). *Proces naučnog zasnivanja prevencije: od praktičnog modela do preventivne nauke*, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd.
33. Kuvačić, I. (1977). *Znanost i društvo*, Naprijed, Zagreb
34. Jones, S. (1996). *In the Blood: God, Genes and Destiny*, HarperCollins
35. Perigut, Donald (1981). „*Crime Prevention for Australian Public Housing*“, ACPC Forum, Vol.4, No.3,
36. Singer, M., Kovčo, V., Cajner-Mraović, I. (2002). *Kriminologija* 3. izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Nakladni zavod Globus, Zagreb
37. Sutherland, E. (1973). *On analyzing crime*, Chicago
38. Šešić, B. (1988). *Opšta metodologija*, Naučna knjiga, Beograd
39. Šušnjić, Đ. (1999). *Metodologija— kritika nauke*, Čigoja štampa, Beograd
40. Tombs, S., Whyte, D. (2007). *Researching Corporate and White-Collar Crime in an Era of Neo-Liberalism*, International Handbook of White-Collar and Corporate Crime, Springer, Boston, MA.
https://doi.org/10.1007/978-0-387-34111-8_6
41. www.campbellcollaboration.org
42. www.sagepub.com/upm-data/39936_1.pdf *Science, Society, and Criminological Research*

Rad zaprimljen: 14.10.2025.

Rad odobren: 01.03.2026.

UTICAJ RATNIH I PORATNIH AKTIVNOSTI U IRAKU NA RAZVOJ PRIVATNE BEZBJEDNOSTI

Dr Željko Zorić¹
Mr Duška Zorić²

Apstrakt: Privatni sektor bezbjednosti, kao profitni subjekt bezbjednosti, prati savremena društveno politička događanja, kako bi u istim našao priliku za svoje poslovno djelovanje. Da se radi o uspješnoj privrednoj grani govori činjenica da se ovaj sektor uspješno razvija preko 150 godina, posebno u zapadnoj hemisferi i da kao takav ima budućnost. Savremena politička događanja često praćena burnim događajima, rušilačkim demonstracijama, sukobima višeg ili nižeg intenziteta između različitih društvenih grupa, prirodnim nepogodama, akcidentima, pa i ratnim razaranjima su svakako prilika za privatni sektor bezbjednosti da se razvija, ponudi svoje usluge i ostvari profit. Sposobnost brzog odlučivanja i prilagođavanja novonastalim situacijama uveli su ovaj sektor i u područje Iraka nakon vojne intervencije 2003 godine. Prisustvo privatnih agencija, kao i njihovih pripadnika sa bogatim vojno-policijskim iskustvom, na primjeru Iraka su pokazale da ovaj sektor predstavlja ozbiljan nekonvencionalni subjekt bezbjednosti koji ima svoje mjesto i ulogu kako u vođenju borbenih dejstava, tako i u implementaciji mira. U radu će se metodom komparativne analize prikazati stanje privatne bezbjednosti u Iraku i njen uticaj na dalji razvoj ovoga sektora sa posebnim osvrtom na pojedine balkanske zemlje. Komparativna analiza će zaključkom odgovoriti na pitanje da li je i u kom obimu privatna bezbjednost u Iraku uticala ili utiče na razvoj ovoga sektora.

Ključne riječi: privatna bezbjednost, Irak, komparacija.

¹ Fakultet za bezbjednost i zaštitu, Banja Luka

² Fakultet za bezbjednost i zaštitu, Banja Luka

1. UVOD

Društveno političke, ekonomske, sociološke, kulturološke i druge promjene koje je sa sobom donio proces globalizacije značajno su uticale i na promjene globalne industrije private bezbjednosti. Privatna bezbjednost je svoju djelatnost prilagođavala i prilagođava trenutnom stanju u državi u zavisnosti od toga da li se radi o državi domaćinu koja je razvijena, koja je u razvoju, koja je u tranziciji ili je izašla iz sukoba i nalazi se u fazi postkonfliktnog razvoja. Opštepoznato je da novonastala društveno politička uređenja sve više počivaju na razvoju private imovine, umanjenju vlasništva države nad pojedinim djelatnostima, a što automatski znači da država nije i ne može biti jedini garant bezbjednosti. Novonastalu prazninu popunjavaju privatne bezbjednosne kompanije najčešće kroz razvoj procesa javno-privatnog partnerstva. Na ovaj način privatna bezbjednost je postala nezaobilazan segment zadovoljavanja osnovnih ljudskih potreba, korporativnih interesa, a samim tim i koncepta nacionalne bezbjednosti. Svaki tranzicijski period je opterećen nesigurnom, odnosno nejasnom budućnošću u kojoj obično prevladava strah od pojedinačne ili kolektivne nebezbjednosti-ugroženosti. Upravo taj strah, u prvom redu strah od uništenja privatne imovine, je dao priliku privatnom sektoru da primjenom zakonom predviđenih mjera preuzme na sebe zaštitu takve vrste imovine. Valja podsjetiti da je jedna od karakteristika globalizacionih procesa liberalizacija poslovanja, brisanje granica, rast vrijednosti private imovine, decentralizacija vlasti, gubitak dijela nadležnosti u sektoru bezbjednosti koji je tradicionalno bio u nadležnosti države i niz drugih. Pomenute karakteristike praćene pretnjama nepoznatog porijekla, kao i procesima i akterima uticale su na to da država dio svojih nadležnosti u polju zaštite prenese na privatne bezbjednosne kompanije.

Brzina promjena, bile one demokratske, ili su iznuđene obojenim revolucijama, ratnim razaranjima, uticale su negativno na ranije uspostavljene sisteme zaštite koji u većini slučajeva nisu poznavali privatnu bezbjednost. Stari sistemi nespremni na nove vrijednosti i nove paradigme zaštite društva i poslovanja nisu bili spremni da povjere privatnoj bezbjednosti značaj u ostvarivanju sistema bezbjednosti. Ovo se naročito ogledalo u državama koje su nastale raspadom socijalističkog društvenog uređenja. Slično se desilo i u Iraku koji je poslije drugog

zalivskog rata³ prestao da postoji kao ranije poznata država. Novi sistem bezbjednosti, koji je dao priliku razvoja privatnom sektoru, karakteriše prisustvo, prije svega, zapadnih privatnih vojnih bezbjednosnih kompanija koje su u Irak prve uvele i razvile privatnu bezbjednost. Zajedničko zemljama jugoistočne Evrope i Iraka je bila tranzicija praćena više manje nasiljem, gubitkom društvene i državne imovine, razvojem private imovine, kao i način poslovanja koje postojeće bezbjednosne snage nisu bile u mogućnosti zaštititi. Sljedeća zajednička referenca je bila preuzimanje iskustava privatnog sektora bezbjednosti iz razvijenih država zapadne hemisfere.

2. O POJMU PRIVATNE BEZBJEDNOSTI

O sadržini pojma privatne bezbjednosti u teoriji ne postoji potpuna saglasnost. Tako je privatna bezbjednost još 1976. godine definisana u izvještaju Vlade SAD kao „djelatnost privatno finansiranih biznisentiteta i organizacija i samozaposlenih lica, koji pružaju usluge povezane sa bezbjednošću, specificiranoj klijenteli honorarno, licima ili entitetima koji ih unajmljuju ili upošljavaju, ili pak rade sami za sebe, sa ciljem zaštite ljudi, privatne imovine ili interesa od različitih rizika.“⁴ Privatna bezbjednost se određuje i kao „bezbjednosni podsistem u sistemu nacionalne bezbjednosti, čiji su osnov djelovanja uglavnom ugovori sklopljeni između subjekata koji vrše navedene poslove i naručilaca poslova“ (Bajagić, 2007). Pri tome se sintagmom „privatni sektor bezbjednosti“ označavaju i komercijalne usluge bezbjednosti koje pružaju pravna lica koja su za to registrovana, kao i privatne kompanije koje imaju zakonske obaveze u pogledu poštovanja određenih bezbjednosno-zaštitnih standarda i procedura (Keković, 2004). U osnovi, mogu se uočiti dva osnovna pristupa definisanju pojma privatne bezbjednosti – širi i uži. Prema širem pristupu privatna bezbjednost podrazumijeva skup organizovanih oblika djelovanja dobrovoljnog i komercijalno usmjerenog nedržavnog osoblja, čije primarne djelatnosti

³ Rat u Iraku, znan i kao Irački rat i Drugi Zaljevski rat, bio je oružani sukob koji je počeo 2003. invazijom koalicije predvođene Sjedinjenim Američkim Državama na Irak u cilju svrgavanja vlade Saddama Husseina.

⁴ *Private Security: Report of the Task Force on Private Security*, US Government Printing Office, Washington, DC, 1976. str.4.

uključuju suprostavljanje različitim oblicima kriminalnog ponašanja. Na taj način definisana, privatna bezbjednost obuhvata: dobrovoljno angažovanje građana, poslove privatnog obezbjeđenja i privatnu detektivsku, odnosno istražiteljsku djelatnost. Uže shvatanje određuje privatnu bezbjednost kao skup pravno zasnovanih djelatnosti profesionalnog tipa, van okvira nadležnosti državnih organa, organizovanih radi pružanja određenih usluga zaštita lične i imovinske sigurnosti građana i prikupljanja informacija po narudžbini. Na taj način definisana, privatna bezbjednost obuhvata: ugovorno obezbjeđenje (djelatnosti privatnih kompanija i agencija specijalizovanih za pružanje usluga fizičko-tehničkog obezbjeđenja na ugovornoj osnovi), sopstveno unutrašnje obezbjeđenje i privatnu detektivsku djelatnost (Kesić, 2005.). Na osnovu navedenog, može se zaključiti da pojam privatne bezbjednosti ima dvojako značenje. S jedne strane, on se može odnositi na pružanje usluga bezbjednosti koje vrše kompanije u privatnom vlasništvu ili na same te usluge, odnosno poslove bezbjednosti koji se vrše na zahtjev privatnih lica ili poslovnih subjekata. Takođe, dozvoljava se i mogućnost da neki državni organ angažuje privatnu kompaniju za pružanje određenih bezbjednosnih usluga, čime se i sam pojam privatne bezbjednosti neizbježno proširuje. Zbog toga bi, u najširem smislu, pojam privatna bezbjednost mogao da obuhvati sve djelatnosti na području bezbjednosti koje ne obavljaju sama država i njeni organi, dok bi u privatni sektor bezbjednosti spadale privatne kompanije koje pružaju usluge bezbjednosti i/ili proizvode koji su namjenjeni bezbjednosti (Mitrović, Pavlović, 2012.). Cilj privatne bezbjednosti je da profesionalnošću i opdgovornošću doprinese uspješnom otkrivanju i eliminisanju bezbjednosnih prijetnji čime doprinosi povoljnom bezbjednosnom ambijentu. Naravno u ostvarivanju cilja nalazi se i ekonomski razlog, jer se radi o profitnoj djelatnosti. Zahtjevi tržišta, ponuda i potražnja, platežna moć društva, bezbjednosno okruženje, svakako utiču i na projektovanje i ostvarivanje ciljeva privatnog sektora bezbjednosti. Opšti značaj privatnog sektora bezbjednosti ogleda se u shvatanju subjekata privatne bezbjednosti kao činilaca ostvarivanja bezbjednosti i smanjenja kriminaliteta, kroz pravno uobličavanje njihovog rada, povećanje spokojstva građana u uslovima povećanog prisustva i vidljivosti različitih oblika zaštite i kontrole, često obraćanje građana pripadnicima privatne

bezbjednosti kada uoče razna kriminalna ili druga nedopuštena ponašanja, te kroz edukaciju građana kako da se suprotstave kriminalitetu i narušavanju sigurnosti: preduzimanje prethodnih preventivnih mjera i spriječavanje bjekstva izvršilaca krivičnih djela, obavještanje policije, obezbjeđenje lica mjesta i slično, pri čemu se privatna bezbjednost javlja kao partner koji profesionalno obavlja dio bezbjednosnih poslova i pruža vrlo specijalizovane usluge, (Cools, 2006.). Djelatnosti subjekata privatne bezbjednosti (eng. private security) obuhvataju široko područje bezbjednosti o zaštite lica, imovine i poslovanja, koje opsegom i kvalitetom prevazilazi bazične bezbjednosne standarde koje država garantuje svakom svom građaninu. Treba imati u vidu da je u drugoj polovini XX vijeka na globalnom nivou došlo do naglog rasta i diversifikacije poslova koje obavljaju akteri privatne bezbjednosti. Te djelatnosti i poslovi se mogu razvrstati u sledeće osnovne grupe: privatne kompanije za poslove fizičko-tehničkog obezbjeđenja i zaštite; detektivske agencije (poslovi privatnih istražitelja); agencije za bezbjednosni konsalting, marketing i inženjering; preduzetnike i pojedince koji kao registrovanu djelatnost pružaju određene bezbjednosne usluge (detektivi, savjetnici, tjelohranitelji) i slično. S tim u vezi, najčešće radnje i mjere koje se u savremenim uslovima primjenjuju u zaštiti lica, objekata i poslovanja su: mjere fizičke i tehničke zaštite (izuzetno i mjere protiv-prislušne zaštite), te mjere sanitarno-tehničke, biološke, hemijske i zdravstvene zaštite (Daničić, Filipović 2015).

3. KOMPARACIJA SEKTORA PRIVATNE BEZBJEDNOSTI SRBIJE, HRVATSKE I BOSNE I HERCEGOVINE

Srbija

Zakon o privatnom obezbjeđenju Narodna skupština Republike Srbije usvojila je krajem 2013. godine i njime je propisano da će propisi za izvršavanje tog zakona biti donijeti u roku od šest mjeseci od dana stupanja na snagu Zakona, a da pravna lica i preduzetnici za privatno obezbjeđenje, kao i fizička lica koja vrše poslove privatnog obezbjeđenja, svoj rad moraju uskladiti sa odredbama Zakona u roku od 18 mjeseci od

dana stupanja na snagu Zakona. Podzakonskim aktima trebalo je u potpunosti urediti sistem stručnog obrazovanja i osposobljavanja službenika privatnog obezbjeđenja, na osnovu izvršene analize obrazovne potrebe izraditi programe obuke, propisati sve nužne uslove koje pravna lica i preduzetnici moraju da zadovolje kako bi im bilo dodjeljeno ovlašćenje za izvođenje navedene obuke, propisati uniforme pripadnika privatnog obezbjeđenja, način upotrebe sredstava prinude, način izvođenja tehničke zaštite, izgled i sadržinu legitimacija službenika privatnog obezbjeđenja, kao i propisati kriterijume za određivanje obavezno obezbjeđenih objekata i minimalne tehničke uslove kod obavezne ugradnje sistema tehničke zaštite u bankama i drugim finansijskim institucijama. Saglasno svemu navedenom rok od šest mjeseci za donošenje podzakonskih akta predviđen članom 85. Zakona ispostavio se kao suviše kratak za ispunjenje navedene obaveze. Podaci CoESS-a (Private Security Services in Europe, CoESS Facts and Figures 2011, str.103) ukazuju na to da privatni sektor bezbjednosti u Srbiji bilježi kontinuirani rast. Zakonom o privatnom obezbeđenju („Službeni glasnik RS“, broj 104/13) uređeni su poslovi obaveznog obezbjeđenja i zaštite određenih objekata, poslovi i rad pravnih i fizičkih lica u oblasti privatnog obezbjeđenja, uslovi za njihovo licenciranje, način vršenja poslova i ostvarivanje nadzora nad njihovim radom. Zakon o privatnom obezbjeđenju ima za cilj: da se cjelovito uredi poslovi obaveznog obezbjeđenja i zaštite određenih objekata, kao i poslovi i rad pravnih i fizičkih lica u oblasti privatnog obezbjeđenja; da se uredi uslovi za licenciranje pravnih i fizičkih lica za vršenje poslova privatnog obezbjeđenja; da se uredi pitanja obuke, polaganja stručnog ispita i licenciranja fizičkih lica za obavljanje poslova privatnog obezbjeđenja; da se uredi način vršenja poslova privatnog obezbjeđenja, ovlašćenja službenika privatnog obezbjeđenja, vođenja evidencija, kao i nadzora nad sprovođenjem zakona. U postojećim uslovima primjena zakona neće dati očekivane rezultate. U boljem slučaju, znatan deo pripadnika obezbeđenja neće završiti obuku u zakonskom roku i biće podložan sankcionoj politici nadzornog organa. U gorem slučaju, akteri u obući i ispitivanju će snižavati kriterijume ne bi li stigli da u predviđenom roku ostvare rezultate koje zakon nameće. Bojazan je da će doći do „otaljavanja“ posla, kako bi se ostvarili zadati ciljevi. To bi ostavilo srpsko društvo u neizvjesnosti jer je naredni ciklus obnavljanja licenci tek za pet godina. Ne bude li otklona od loše prakse,

i tada bi se mogla ponoviti situacija sa olako shvaćenim rokovima, a država je tu najodgovornija da dosledno i u jednakim uslovima obezbjedi sprovođenje zakona ⁵.

Hrvatska

U Hrvatskoj je privatna bezbjednost prvobitno bila uređena Zakonom o zaštiti osoba i imovine iz 1996.g., sa dopunama i izmjenama iz 1996.i dopunama iz 2001.g. bezbjednosne usluge koje nude privatne bezbjednosne kompanije u Hrvatskoj su: fizičko obezbjeđenje, fizička kontrola ulaza i izlaza, tehnički nadzor i zaštita, zaštita gotovog novca i vrijednosti tokom transporta (uz upotrebu blindiranih vozila), lična zaštita, usluge tehničkog nadzora u kojima su alarm protiv provale i sistem za prevenciju požara povezani sa centralnim kontrolnim sistemom. Zakonom o privatnoj zaštiti uređen je način obavljanja djelatnosti zaštite ličnosti i imovine koju neobezbjeduje država preko svojih službi i organa. Poslove privatne bezbjednosti mogu obavljati samo registrovana pravna lica, pri čemu osnivač privatne bezbjednosne kompanije može biti samo fizičko lice koje ima odobrenje policijske uprave. Izmjenama i dopunama Zakona o privatnoj zaštiti iz 2010. g. uvedena su neka nova rješenja koja izražavaju visoke standarde u oblasti privatne bezbjednosti tako su utvrđeni međusobni odnosi između policije i privatnog sektora bezbjednosti, kao i odgovornost tih subjekata u kontroli i suzbijanju kriminala. Takođe, istim zakonom stavljena su van snage dotadašnja ograničenja zaštitarskim firmama u pružanju određenih poslova, a prije svega ona vezana za mogućnost pružanja privatne zaštite tijelima državne vlasti i predstavničkim tijelima, odnosno opštinama, gradovima i županijama. Zakon o privatnoj zaštiti nalaže da pripadnici privatnog sektora bezbjednosti prođu obuku i da polože ispit u ovlaštenoj ustanovi. Međutim, lica koja su bila zaposlena u policiji, vojnoj policiji, službama bezbjednosti, bivši sudski i zatvorski čuvari i sudski izvršitelji izuzeti su iz ispita ako imaju tri godine radnog iskustva u tim ustanovama. Sadržaj obuke i način polaganja ispita detaljnije je regulisan *Pravilnikom o izobrazbi i stručnom ispitu za zaštitare i čuvare*, Narodne novine RH, br.103/04 i 42/13.Obuku mogu da izvode ustanove koje dobiju odobrenje

⁵ <http://www.bezbednost.org/Sve-publikacije/5794/Izmene-Zakona-o-privatnom-obezbjedjenju.shtml>

MUP-a. Kandidat koji završi obuku za zaštitara ili čuvara polaže stručni ispit pred ispitnom komisijom, koju rješenjem imenuje ministar unutrašnjih poslova (Vidović, 2011).

Analizom privatne bezbjednosti u Srbiji i Hrvatskoj može se reći da je Hrvatska daleko ranije spoznala značaj privatne bezbjednosti u njenom doprinosu stvaranja povoljnog bezbjednosnog ambijenta za sve građane. Davno su prevaziđeni animoziteti koji su u početku bili prisutni između policije i privatnog sektora. Što se tiče zakonskog uređenja ove oblasti nema značajnijih odstupanja. Ista su prisutna u dijelu koji se odnosi na obim poslova, tako da je u Hrvatskoj dozvoljeno da privatni sektor u pojedinim poslovima angažuju državni organi dok je to u Srbiji zabranjeno. Srbija ima priliku da tokom uređenja ovog subjekta prouči iskustva u okruženju i tako izbjegne nepotrebno naprezanje i ponavljanje grešaka drugih. U svakom slučaju privatni sektor bezbjednosti u Srbiji ima kvalitetnu podlogu za razvoj privatnog sektora bezbjednosti.

Bosna i Hercegovina

Bosna i Hercegovina je država nastala Dejtonskim mirovim sporazumom iz 1995. godine, zemlja sa međunarodnopravnim subjektivitetom, nedovršena u državnopravnom smislu, i u ustavno pravnom smislu neponovljiva država. Savremeni politički sistemi ne poznaju takav oblik političko– društvenog uređenja kakav je onaj koji danas egzistira u Bosni i Hercegovini sa dva entiteta i tri konstitutivna naroda. Posebnost državnog uređenja je i u tome što se u okviru državne zajednice pojavljuje i jedna, neuobičajena teritorijalna struktura, Distrikt Brčko. Navedeno predstavlja poseban problem za organizovanje i funkcionisanje sistema bezbjednosti. Novonastale okolnosti koje je karakterisala složenost ekonomskih i društvenih odnosa, socijalna previranja, tranzicija, akumulacija kapitala, velika količina neregistrovanog naoružanja i minskoeksplozivnih sredstava doveli su do činjenja brojnih krivičnih djela kao što su oružane pljačke, provale, otmice, ucjene i druga krivična djela usmjerena protiv lica i imovine (Daničić, Stajić 2008.)

Složenost ekonomskih i društvenih odnosa, socijalna previranja, tranzicija, akumulacija kapitala, velika količina neregistrovanog naoružanja i minskoeksplozivnih sredstava doveli su, krajem 90-tih godina prošlog vijeka, do činjenja brojnih krivičnih djela kao što su oružane

pljačke, provale, otmice, ucjene i druga krivična djela usmjerena protiv lica i imovine. U periodu 1996-2002. došlo je do napuštanja koncepta organizovanog i pravnog učešća svih bezbjednosnih subjekata u zaštiti državne i društvene svojine prelaskom na tržišnu ekonomiju i legitimnu pojavu više vrsta svojine: državne, društvene, privatne i dr. Pojavom privatnog kapitala novonastali nezaštićen prostor popunjava - privatna bezbjednost. Vođena poslovnom etikom i profitom privatna bezbjednost uspješno ispunjava prazninu koja se pojavila između policije i novonastalog privatnog kapitala. Nastanak ovih agencija nisu pratila zakonska i podzakonska rješenja kojima bi se odredili uslovi za osnivanje i rad preduzeća za obezbjeđenje lica i imovine, uredila detektivska djelatnost, odredili uslovi koje moraju zadovoljiti lica koja će obavljati poslove fizičke i tehničke zaštite lica i imovine, kao i neposredan nadzor nadležnih državnih organa. Divlje tržište rada, samovolja u radu, neprincipijelnost i niz drugih propusta u radu novonastalih agencija primorali su predstavnike vlasti da zakonski uredi oblast privatne bezbjednosti. Valja napomenuti da su i neke agencije u Republici Srpskoj prepoznale potrebu zakonskog uređenja kako bi se izbjegla neloyalna i neprofesionalna konkurencija koja je „lovila u mutnom“ (Kržalić 2016.).

Obezbjedivanje lica i imovine i privatna detektivska djelatnost tek početkom 21. vijeka se detaljnije normativno-pravno uređuje u BiH, odnosno zakonskim i podzakonskim propisima, po prvi put, se bliže određuju uslovi za osnivanje i rad preduzeća-agencija za obezbjeđenja lica i imovine i privatna detektivska djelatnost.⁶ Takođe, preciznije se razrađuju uslovi koje moraju zadovoljiti lica koja će obavljati poslove fizičke i tehničke zaštite, a u vezi s tim propisuje se i neposredan nadzor nadležnih državnih organa, u prvom redu Ministarstva unutrašnjih poslova nad cjelokupnom djelatnošću navedenih preduzeća. Zakonom se, takođe, utvrđuju standardi koje moraju ispunjavati kako lica koja osnivaju agencije za obezbjeđenje, tako i lica-pripadnici obezbjeđenja, ali i privatni detektivi (Jovičić 2012.). Normativno utvrđenim standardima, preduzeća za obezbjeđenje lica i imovine i detektivske agencije podstiču se na profesionalizaciju i specijalizaciju kadrova, standardizaciju i

⁶ Zakon o agencijama za obezbjeđenje lica i imovine i privatnoj detektivskoj djelatnosti, Sl. glasnik Republike Srpske, br. 50/02, 04/12, Zakon o agencijama i unutrašnjim službama za zaštitu ljudi i imovine, Sl. novine FBiH br. 78/08, Zakon o agencijama za osiguranje ljudi i imovine i privatnoj detektivskoj djelatnosti, Sl. glasnik BD br. 20/04.

modernizaciju sredstava i uređaja kojima se vrši obezbjeđenje lica i objekata. Međutim, protekom određenog vremena pojedina zakonska rješenja su se pokazala kao nepraktična i neefikasna posebno u segmentu ograničavanja i otežavanja rada privatnih agencija kod licenciranje pravnih i fizičkih lica za obavljanje poslova privatnog obezbjeđenja, preciznog određenja objekata koje sleduje privatno obezbjeđenje, onemogućavanja pripadnicima fizičkog obezbjeđenja rada u civilnom odijelu, uz obavezno posjedovanje sertifikata i radnog naloga, koji bi se pokazivao na zahtjev ovlašćenog lica, izdavanja potrebnih, zakonom propisanih, ovlašćenje i za upotrebu sprejeva na bazi odobrenih hemijskih spojeva, kao i električnih paralizatora u samoodbrani, korišćenja rotacionog ili trepćućeg svjetla na službenim vozilima agencija tokom vršenja poslova (obezbjeđenje transporta novca i vrijednosnih pošiljki, vršenje poslova intervencije, obezbjeđenja VIP ličnosti...), preciznijeg obrazloženja korišćenja posebno dresiranih pasa (pasa tragača, pasa napadača, pasa obučanih za otkrivanje droga i eksploziva) na javnom prostoru, van ograđenog prostora koji se obezbjeđuje, propisivanja odgovarajućih odredbi po kojima bi procjene ugroženosti objekata moglo vršiti i lice sa završenom školom društvenog a ne samo tehničkog smjera i sl. Kao što je već ranije istaknuto Zakonom o agencijama za obezbjeđenje lica i imovine i privatnoj detektivskoj djelatnosti uređuje se djelatnost obezbjeđenja lica i imovine, utvrđuju uslovi za osnivanje preduzeća, te obavljanje poslova obezbjeđenja lica i imovine. Tim zakonom uređuje se i detektivska djelatnost, te obavljanje detektivskih poslova, prava i obaveze privatnih detektiva, kao i nadzor nad radom preduzeća koja obavljaju poslove obezbjeđenja lica i imovine i detektivskim agencijama. Takođe, protekom određenog vremena ukazala se potreba da se razmotri i posebno zakonsko tretiranje problematike privatne detektivske djelatnosti u odnosu na fizičko-tehničku zaštitu. Naime, specifičnost rada privatnih detektiva u smislu njihovih ovlašćenja usmjerenih na prikupljanje podataka, informacija i materijalnih dokaza rukovodili su pojedine zemlje Evropske unije da detektivsku djelatnost posebno zakonski uredi vodeći, između ostalog, i računa o adekvatnom nadzoru i zaštiti privatnosti građana.

Što se tiče profesionalnih i socijalno-ekonomskih aspekata privatne bezbjednosti u BiH, u istraživanjima koja su do sada vršena⁷, konstatuje se da nisu u potpunosti usklađena sa predloženim evropskim modelom privatne bezbjednosti. Naime, kako navode autori pomenutog istraživanja (Vejnović i dr. 2012.) "smatramo da nije dovoljno ulagati samo u materijalno-tehničke potencijale privatnih agencija za obezbjeđenje, već je potrebno mnogo više ulagati u ljudske potencijale. U tom smilu, agencije za obezbjeđenje lica i imovine trebale bi mnogo više pažnje da posvete pitanjima, kao što su, izbor i način angažovanja pripadnika privatne bezbjednosti, njihove obuke, a posebno specijalističke, poboljšanju uslova za rad, povećanju plata i doprinosa za njih, vođenju računa o zdravstvenoj njezi pripadnika privatne bezbjednosti, itd. Takođe, smatramo vrlo bitnim i korisnim sindikalno organizovanje pripadnika privatne bezbjednosti, pri čemu je potrebno na takav vid organizovanja gledati pozitivno, te podsticati taj vid udruživanja. Posebno bi naglasili potrebu razvijanja širih i korisnijih međusobnih odnosa privatnih agencija za obezbjeđenje lica i imovine i policijskih agencija, ali i drugih agencija za sprovođenje zakona. Ovo je moguće postići na različite načine, a jedan od njih je uspostavljanje memoranduma o saradnji, ali i razvijanju svijesti o partnerskom i zajedničkom djelovanju u istom cilju – povećanje bezbjednosti građana". Na ovaj način značajno bi se unaprijedio sistem privatne bezbjednosti u Bosni i Hercegovini (Đukić, S., Zorić, Ž. 2019).

Zakon o agencijama za obezbjeđenje lica i imovine i privatnoj detektivskoj djelatnosti usvojen je 2002. godine, a objavljen u Sl. glasniku Republike Srpske, br.50/2002). Uvažavajući značaj zakona kojim se spriječila zloupotreba privatnih agencija, usmjerila njihova djelatnost, sada se može reći da je postojeći zakon prevaziđen iz razloga što nije ispratio savremne tokove u razvoju usluga i zahtjeva tržišta na polju privatne bezbjednosti. Prema analizi statističkih rezultata istraživanja, Sector Security je privatna sigurnosna kompanija koja ima odobrenje za

⁷Jedno od privih istraživanja kod nas na ovu temu izvršili su Duško Vejnović, Velibor Lalić i Mile Šikman. Rezultate istraživanja prezentovali su 2007. godine na međunarodnoj konferenciji koju je organizovano Internacionalni simpozijum rukovodilaca u policiji u Dubaiju pod nazivom " *Urbanization, Policing, and Security*".

rad u svih šest centara javne bezbjednosti RS⁸. Ta kompanija je i vodeća po broju zaposlenih i posjedovanju oružja na području entiteta RS. Na području manjeg bosanskohercegovačkog entiteta, na 1 724 građana dolazi jedan zaštitar, odnosno na 1000 građana nešto manje 0,5 zaštitara. Kada te statističke podatke, bazirane na broju stanovnika, uporedimo s entitetom FBiH, primjetno je da je broj zaštitara u FBiH duplo veći. Naravno, to se odražava i na odnos javne i privatne sigurnosti, tako u entitetu RS na jednog zaštitara dolazi 8 policajaca (1:8).

Bez obzira što se radi o državama potpuno različitih karakteristika nastanka, društveno političkog organizovanja, kulturoloških shvatanja, tradicionalnih vrijednosti, različitih integracija i drugih karakteristika, postoje zajednička obilježja privatnog sektora bezbjednosti. Ove karakteristike nisu rezultat političkog djelovanja već su direktna posljedica razvoja tržišta ponude i potražnje, odnosno ekonomskih potreba. Ovo iz razloga što je zajednička karakteristika svih bezbjednosnih kompanija profit, odnosno prodaja usluga. S tim u vezi, zajednička obilježja privatne bezbjednosti u pomenutim državama su:

- poslovanje u zakonski uređenom okviru;
- nadzor rada od strane policije;
- procjena rizika u zaštiti lica, imovine i poslovanja;
- zaštita lica i imovine fizičkim i tehničkim sredstvima;
- održavanje reda na javnim skupovima, sportskim priredbama i drugim mjestima okupljanja građana u dijelu koji nije u nadležnosti MUP-a;
- planiranje, projektovanje i nadzor nad izvođenjem sistema tehničke zaštite, montaža, puštanje u rad, održavanje sistema tehničke zaštite i obuka korisnika;
- obezbjeđenje transporta i prenosa novca i vrednosnih pošiljki u dijelu koji nije u nadležnosti MUP-a.

⁸ Promjenom teritorijalne organizacije i uvođenjem policijskih uprava, kompanija je registrovana na području cijele Republike Srpske, odnosno u svim Policijskim upravama. Prim.autora.

4. PRIVATNA BEZBJEDNOST U IRAKU

Privatna bezbjednost u Iraku, kao i cijelom Bliskom Istoku, sve do devedesetih godina prošlog vijeka i završetka Drugog zalivskog rata⁹ (2003.) bila je marginalizovana i uglavnom nije postojala u obliku koji je karakterističan za tadašnje privatne bezbjednosne kompanije. Do značajnog razvoja privatnog sektora, PSC (eng. *private security company*) dolazi u Iraku ulaskom u zemlju vojske SAD i formiranjem njihovih prvih baza. Privatnu bezbjednost u posao su uvele upravo vojno-političke snage SAD i Velike Britanije. Metodologija rada vodećih zapadnih zemalja u oblasti poslova odbrane koja se oslanjaju na rad privatnih vojnih kompanija pomogla je ovom sektoru da u Iraku postane značajan subjekt bezbjednosti. Podjelom bezbjednosnih poslova u Iraku privatnom sektoru je povjerena zaštita vojnih baza i objekata od značaja za funkcionisanje zajednice (ambasade, banke, institucije vlade, provajdera telekomunikacijskih usluga...). Osim stacionarnog obezbjeđenja objekata kritične infrastrukture privatna bezbjednost je preuzela i značajnu ulogu u zaštiti fizičkih lica u mjestu i pokretu specifičnim naoružanjem i blindiranim vozilima. Štićene osobe su različitih profila: bankari, političari, vlasnici velikih kompanija.... Usluge fizičke zaštite mogu koristiti i manje zvučna imena u zajednici, odnosno svi oni koji se boje kidnapovanja radi ucjene ili likvidacije, najčešće motivisane osvetom. Odnosno, svi oni koji mogu finansirati usluge privatne bezbjednosti.

Što se tiče obezbjeđenja američkih vojnih baza, američke vlasti za potrebe poslova obezbjeđenja, angažuju privatne bezbjednosne kompanije, koje vrše kompletno obezbjeđenje vojne baze, uključujući obezbjeđenje vanjskog prstena oko baze, kao i obezbjeđenje objekata od značaja u samoj bazi, postavljanjem naoružanih stražara na ulaze tih objekata. Radnici obezbjeđenja su najčešće američki državljani, državljani Ugande i evropskih država. Ugandane su u početku obavljanja poslova masovno zapošljavale američke privatne kompanije, koje su dobijale ugovore za obezbjeđenje američkih vojnih baza. Nakon povlačenja glavnine američkih snaga iz Iraka tokom 2012 i 2013 godine, veliki poslovi statičkog obezbjeđenja su u padu, ali i dalje se obezbjeđuju ambasade kao i naftna polja širom Iraka. Danas je pristuno oko 2500

⁹ Invazija na Irak, poznata kao Drugi zalivski rat je počela 20.03.2003. godine.

američkih vojnika u Iraku. Njihovo potpuno povlačenje je po dogovoru sa Iračkom vladom planirano da se izvede tokom 2025 i 2026. godine. Potreba demokratizacije društva i objedinjavanja sektora bezbjednosti, kako konvencionalnih tako i nekonvencionalnih, doveo je do potrebe da se privatnim bezbjednosnim kompanijama upravlja iz jednog centra. Ovo upravo iz razloga kako bi se spriječile moguće zloupotrebe bezbjednosnih kompanija. Danas nadzor nad privatnim kompanijama u Iraku vrši iračka vlada preko ministarstva unutrašnjih poslova (*MoI Ministry of interior*). Privatne bezbjednosne kompanije moraju da rade po zakonima Iraka, kojim se jasno definišu uslovi koje mora ispuniti pojedinac i kompanija da bi se ovim poslovima mogli baviti. Kompanija, uz validnu dozvolu, podnosi zahtjev za izdavanje MoI kartice (MoI kartica je licenca pripadnika obezbjeđenja) koja služi kao identifikacioni dokument za pripadnike kompanije. Svaki pripadnik obezbjeđenja da bi bio regularan treba da ima izdanu MoI karticu. Takođe, svaki primjerak oružja da bi bio regularan, treba da ima isto MoI karticu sa navedenim tipom oružja i njegovim serijskim brojem. MoI karticu izdaje *Ministry of interior*, odnosno Ministarstvo unutrašnjih poslova vlade Iraka. Lokalne policijske vlasti imaju nadzor nad radom agencija kroz redovne i vanredne kontrole. Oni kontrolišu pripadnike obezbjeđenja uvidom u pojedinačne MoI kartice, na taj način se provjeravaju i oružje i namjenska vozila. Kako bi se stvorilo sigurno poslovno okruženje za domaće i strane investitore, 2017. godine, irački predsjednik je potpisao *Zakon o kompanijama za privatne bezbjednosne usluge*. Ovaj Zakon daje prednost domaćim kompanijama i lokalnom osoblju u vršenju poslova i postavlja veću barijeru za ulazak na tržište privatnog obezbjeđenja stranih kompanija.

Strani i lokalni aplikanti su generalno dužni da dostave sledeća dokumenta (opšta):

- korporativne dokumente podnosioca prijave;
- adresu sjedišta;
- pojedinosti o njihovim namjeravanim aktivnostima;
- pojedinosti o bilo kakvom oružju u posjedu;
- pojedinosti o svim bežičnim uređajima u posjedu;
- bankarsku garanciju izdatu od strane iračke vladine banke u iznosu od dvesta pedeset hiljada iračkih dinara za domaće kompanije i jednu milijardu za strane kompanije.

Pored navedenog, važno je napomenuti da strane kompanije moraju dobiti odobrenje Ureda premijera kako bi mogle podnijeti zahtjev za licencu. U skladu sa Zakonom o privatnom obezbeđenju, kompanije koje pružaju usluge obezbeđenja podležu strogim pravilima zapošljavanja. Generalno, svi zaposleni moraju biti pregledani i odobreni od strane Ministarstva unutrašnjih poslova. Strani zaposlenici podliježu daljem odobrenju Ministarstva odbrane i Agencije za nacionalnu bezbjednost. Osim toga, preduslovi za zapošljavanje uključuju sljedeće:

- njegova/njena starost ne smije biti niža od (18) godina i ne viša od (55) godina;
- on/ona mora biti pismen;
- on/ona mora ispunjavati standarde zdravstvene i fizičke sposobnosti potvrđene od strane nadležnog medicinskog organa;
- on/ona mora položiti ispit poznavanja oružja;
- ne smije biti ranije osuđivan za nemoralna djela, politička krivična djela ili prekršaje;
- on/ona mora podnijeti ličnu garanciju Ministarstvu unutrašnjih poslova u fiksnoj vrijednosti od 3.000 iračkih dinara.

U skladu sa Zakonom o privatnom obezbjeđenju, subjekti koji pružaju usluge obezbjeđenja bez posjedovanja potrebne dozvole podliježu zatvorskoj kazni i novčanoj kazni od najmanje (sto miliona) 100.000.000 iračkih dinara. Ovlašćenja pripadnika obezbjeđenja su bazirana isključivo na pravu odbrane života i objekata uz primjenu isključivo sile koja je proporcionalna opasnosti. Pravila za upotrebu sile su objedinjena u *Pravilima o upotrebi smrtonosne sile*. Pravila o upotrebi smrtonosne sile su nastala još početkom invazije na Irak, dolaskom vojske Zapadne koalicije i privatnih bezbjednosnih kompanija, a tokom vremena su usklađivana u koordinaciji sa Ministarstvom unutrašnjih poslova Iraka. Na samom početku invazije, pripadnici *PMC* su u mnoštvu slučajeva otvorili vatru, bez prijekne potrebe, tako da su se pravila o upotrebi vatrene sile tokom vremena morala korigovati.

Pravila smrtonosne sile:

- smrtonosna sila se upotrebljava samo ukoliko postoji jasna, nastupjela i neposredna opasnost, smrt ili ogromna prijetnja za tijelo lično, klijentovo ili drugog pripadnika;
- ako se upotrijebi vatreno oružje, mora se isto opravdati u smislu postojanja prijetnje po život i štećene osobe i objekta;

- smrtonosna sila se upotrebljava samo u situacijama kada nikakva druga sredstva nisu bila dostupna da se spriječi opasnost za život i šticeu imovinu.

Prilikom upotrebe smrtonosne sile pripadnik obezbjeđenja mora se uvjeriti:

- da je nivo sile proporcionalan prijetnji;
- da je pokušana primjena minimalne sile kako bi se smrtonosna prijetnja odbila.

Naoružani članovi osoblja kada se spremaju otvoriti vatru obeshrabruju napadača kroz verbalnu izjavu o svojoj namjeri: *Stani, ja sam naoružan službenik...pucaću...* Ovo je ujedno i zadnja mjera. Onoga trenutka kada je napadač usmjerio oružje i pokazao najmeru da će ga koristiti ili je već otvorio vatru, po realnoj procjeni verbalno ubjeđivanje postaje beskorisno. I u ovoj situaciji mora se uzeti u obzir da se koristi vrlo precizan hitac, da ne nastradaju nedužne osobe, ako ih ima u blizini. Stroge kontrole privatnog sektora bezbjednosti bilježe se nakon 2007. godine kada su zaposlenici *Blackwater Security* (sada *Constellis*), privatne vojne kompanije koju je Vlada Sjedinjenih Država angažovala za pružanje bezbjednosnih usluga u Iraku, pucali na iračke civile, ubivši 17 i ranivši 20 na trgu Nisour, Bagdad, tokom pratnje konvoja američke ambasade. Radilo se o pogrešnoj bezbjednosnoj procjeni i nepotrebnoj upotrebi vatrenog oružja.

Četiri pripadnika agencije su u Americi osuđena na zatvorske kazne zbog toga događaja.

Značajnije međunarodne bezbjednosne kompanije u Iraku su:

- *Erinys International*, je britanska privatna bezbjednosna kompanija registrirana na Britanskim Djevičanskim otocima. Operativno sjedište Grupe je u Dubaiju, UAE, a druge kancelarije su u Andoveru, Hampshireu (*Erinys UK Ltd*) i Johannesburgu (*Erinys South Africa Ltd*). *Erinys International* ima podružnice u Velikoj Britaniji, Južnoj Africi, Demokratskoj Republici Kongo i Republici Kongo i pridružene kompanije u Iraku i Nigeriji;
- *GARDA WORLD*, Kanada;
- *HART INTERNATIONAL* - Velika Britanija. Hart je tokom godina izveo hiljade zadataka pratnje konvoja u Iraku i Afganistanu.

U samom početku vršenja poslova obezbjeđenja u Iraku, angažovani su ratni veterani, pripadnici uglavnom specijalnih jedinica zapadnih

zemalja (SAD i Velika Britanija), uz prisustvo bivših pripadnika južnoafričkih vojnih i policijskih jedinica. Ubrzo u poslove obezbjeđenja ulaze i pripadnici oružanih formacija sa područja bivše Jugoslavije jer posjeduju vojničko iskustvo i zavidne kvalifikacije u vršenju bezbjednosnih poslova. Naravno, uslov je poznavanje engleskog jezika i znanje vojne terminologije uz vrhunsku fizičku formu. Danas, u poslovima obezbjeđenja se mogu naći pripadnici i drugih evropskih zemalja.

Kompanije najčešće traže radnike sa minimum pet godina iskustva u vojsci ili policiji, a dodatni benefit je ako je osoba bila u međunarodnoj mirovnoj misiji. Obavezno je dostaviti uvjerenje o nekažnjavanju, ljekarski nalaz, potvrdu o kvalifikaciji za poslove obezbjeđenja (SIA licenca) – britanski provajder. Licenca SIA (*Security Industry Authority*) je zakonski uslov za svakoga ko želi raditi u sektoru privatne bezbjednosti. Završen medicinski kurs nivo FREC 3¹⁰ (*FIRST RESPONSE EMERGENCY CARE*) je obavezan za svakog pripadnika obezbjeđenja.

Danas se sve češće u Iraku registruju domaće kompanije koje pored radnika iz drugih država sve češće primaju radnike koji su iračani (*JANUS, IRAQ LAND, SECURITY (ILS). AL HUERA, DEFAF AL KALIDŽ...*). Kao i u prvim godinama razvoja privatnog sektora u Iraku i danas se vrše skoro isti poslovi, *PERSONAL SECURITY DETAILS (PSD)* odnosno zaštita ličnosti u pokretu (vozilu), *STATIC SECURITY* (zaštita objekata), ambasada, naftnih polja, konvoja i zaštita vrijednosnih transporta.

Kada je u pitanju korišćenje naoružanja pripadnici obezbjeđenja, koji dolaze iz zapanih zemalja su na početku invazije preferirali zapadno naoružanje M4, AR15, 240B249B, HECKLER&KOCH, pištolj GLOCK i SIG SAUER. Ulaskom u sistem i domaćih kompanija, kao i nekih

¹⁰ To je četverodnevni kurs priznat od strane SIA - *Security Industry Authority*, fokusira se na intervencije i upravljanje uobičajenim medicinskim incidentima. To uključuje opšte vještine (uloge i odgovornosti, pristanak, predbolničko liječenje, procjena pacijenta, osnovno održavanje života), zbrinjavanje traumatskih i termičkih ozljeda (spoljno krvarenje, katastrofalno krvarenje, mišićno-koštane ozljede, ozljede glave, traumatske ozljede oka, ozljede kičme, opekotine i promrzline) i zbrinjavanje niza drugih medicinskih hitnih stanja (srčani udar, angina, moždani udar, astma, anafilaksija, dijabetes, epilepsija, trovanje i sepsa).

niskobudžetnih više se koriste puške porodice AK (kalašnjikov). Upotreba vrste naoružanja zavisi kako od klijenta koji se čuva, tako i od složenosti obezbjeđenja, procijenjenih opasnosti i obučenosti radnika. U ambasadama zapadnih zemalja se i dalje koriste zapadno naoružanje, dok na jugu Iraka gdje se većinom obezbjeđuju klijenti na naftnim poljima, zastupljeno je sovjetsko naoružanje, porodice kalašnjikov.

Agencija na terenu funkcioniše po unaprijed formiranim timovima. Obično se jedan tim sastoji od 6 pripadnika, raspoređenih u 3 auta. U prvom vozilu su vozač (pripadnik lokalne zajednice) i irački komandir, to je osoba koja komunicira sa iračkom policijomna *check pointima*, itd. U drugom vozilu se nalazi tim lider (vođa obezbjeđenja), vozač i klijent, a u trećem, posljednjem vozilu se nalazi zamjenik tim lidera) – *second in charge*, koji je ujedno bolničar i vozač. Operativna soba (komandna prostorija) je prostorija sa video nadzorom i sredstvima veze iz koje projekt menadžer i operativni menadžer koordiniraju rad timova na terenu. Zajedno sa njima u *OPS ROOM* kancelarija iz koje se rukovodi operacijama na tlu) je i tzv. *WATCHKEEPER* (osoba koja preko stranica veze i telefona koordinira rad timova na terenu). Na ovaj način funkcioniše jedan projekat obezbjeđenja. Sva vozila koje koriste privatne kompanije imaju GPS sistem, radio vezu i satelitski telefon. Osim poslova obezbjeđenja ličnosti u mjestu i pokretu, fizičkog obezbjeđenja objekata privatne bezbjednosne kompanije instaliraju video nadzor, protivprovalne i protivprepadne sisteme, gdje im se ukaže potreba za istima.

5. ZAKLJUČAK

Bez obzira na geografsku udaljenost zemalja jugoistočne Evrope i Bliskog istoka, kao i različite uslove koji su doveli do razvoja privatnog sektora bezbjednosti, mogu se izdvojiti zajedničke karakteristike, kao i različitosti koje su uticale i utiču na djelatnosti privatne bezbjednosti. Zajedničke karakteristike se odnose na prirodu poslovanja, a koja podrazumijeva fizičku i tehničku zaštitu objekata kritične infrastrukture kao i fizičkih lica u mjestu i pokretu. Svi sistemi privatne bezbjednosti se nalaze u zakonskim okvirima zemlje u kojoj obavljaju svoju djelatnost. Osnovna razlika se nalazi u vrsti naoružanja i vozila koja se u radu koristi, kao i specifičnosti obuke koja prethodi sertifikaciji angažovanih radnika.

Tako je u posmatranim zemljama jugoistočne Evrope zabranjeno korišćenje automatskog naoružanja, dok je u Iraku dozvoljeno. Ovo iz razloga što je većina kompanija u Iraku iz oblasti vojnih privatnih bezbjednosnih kompanija, a i procijenjeni nivo prijetnji, kao i zakonska regulativa omogućavaju korišćenje automatskog naoružanja. Stalne potrebe za bezbjednosnim uslugama koje traže lokalne zajednice, privatne kompanije, pa i državni organi doprinose razvoju privatnih kompanija za fizičko tehničko obezbjeđenje. Njihov razvoj mora pratiti zakonska regulativa kako bi se izbjegla mogućnost zloupotrebe privatnog sektora bezbjednosti. Neosporno je da privatne kompanije za fizičko-tehničku zaštitu, kao i privatne vojne kompanije, imaju važnu ulogu u zemljama koje se nalaze u političkoj tranziciji, kao i u zemljama koje se nalaze u postkonfliktnom razvoju. Njihova uloga je izražena i u reintegraciji bivših pripadnika policijsko-vojnih struktura kroz proces demobilizacije i razoružanja. Stalnim usavršavanjima u kvalitetu pružanja usluga privatne kompanije za fizičko-tehničku zaštitu i privatne vojne kompanije pokazuju da su nezaobilazan faktor u ostvarivanju sistema bezbjednosti.

LITERATURA

1. D.I.Vidović, (2011) *Korporativna sigurnost*, udruga hrvatskih menadžera sigurnosti-UHMS, Zagreb.
2. Daničić, Stajić, (2008). *Privatna bezbjednost*, Visoka škola unutrašnjih poslova Banja Luka, Banja Luka.
3. Đukić,S., Zorić,Ž. (2019) *Aktuelno stanje i perspektive budućeg razvoja privatnog sektora bezbjednosti u Bosni i Hercegovini*, Međunarodna naučna konferencija Banja Luka.
4. I.Nađ, (2016), *Zbirka propisa iz djelokruga privatne zaštite*, hrvatska udruga menadžera sigurnosti, Zagreb.
5. Litavski, J. (2012). *Professional Culture, Ethics, Errors and Police Accountability*.
6. Lj.Mitrović; G.Pavlović, *Sistem bezbjednosti Bosne i Hercegovine – pravni aspekti i aktuelno stanje*, Međunarodno udruženje naučnih radnika – AIS, Banja Luka, 2012.str.205.
7. M.Cools,(2006).*Private policing in Belgium: outsourcing and public-private cooperation-research*, u

8. *Private Security (1976): Report of the Task Force on Private Security*, US Government Printing Office, Washington,DC.
9. M.Bajagić, (2007), *Osnovi bezbjednosti*, Beograd.
10. M.Daničić; V.Filipović, (2015), *Privatna bezbjednost*, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrketić, Novi Sad, 2015.
11. Sabrina Schulz i Christina Zeung. (2008), „*Privatne vojne i zaštitarske kompanije i rodna pitanja*”. Set priručnika o rodnim pitanjima i reformi sektora bezbjednosti. Ur. Megan Bastick i Kristin Valasek. Ženeva: DCAF, OEBS/ODIHR, UN-INSTRAW.
12. Z. Keković, (2004), *Nedržavni sektor bezbjednosti: Kako do standarda?*, Perjanik br.5, Podgorica.
13. Z. Kesić, (2004), *Privatni sektor u kontroli kriminaliteta*, Dosije studio, Beograd.
14. <http://www.bezbednost.org/Sve-publikacije/5794/Izmene-Zakona-o-privatnom-obezbedjenju.shtml> vrijeme pristupa 12.04.2025.
15. http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/predlozi_zakona/1124-15%20lat.pdf, vrijeme pristupa 22. 05. 2025.
16. <https://constellis.com/>, vrijeme pristupa 18. 04.2025.
17. <https://hartinternational.com/physical-security-mobile-static/>, vrijeme pristupa 18.04. 2025.
18. <https://www.garda.com/locations/middle-east/iraq/baghdad>, vrijeme pristupa 20.05.2025.

Rad zaprimljen: 08.11.2025.

Rad odobren: 03.03.2026

**PRAVO, LJUDSKA PRAVA
I JAVNI INTERES**

NAČELO „JEDNAKOSTI ORUŽJA“ KROZ PRIZMU PREDMETA ESLjP-A *MURTAZALIJEVA PROTIV RUSIJE* (2018) – NAGRIZAJUĆE ŠIRENJE TESTA SVEUKUPNE PRAVIČNOSTI?

Filip Novaković, mag. iur.¹

Ivana Janko, mag. crim., mag. iur.²

Sažetak: Ovaj članak kritički ispituje primjenu i implikacije načela „jednakosti oružja“ u kontekstu odluke Europskog suda za ljudska prava (ESLjP) u predmetu Murtazaliyeva protiv Rusije (2018). Načelo „jednakosti oružja“ kamen je temeljac prava na pošteno suđenje prema članu 6. Europske konvencije o ljudskim pravima, čime se osigurava da nijedna strana u pravnom postupku nije u znatno nepovoljnijem položaju. Slučaj Murtazaliyeva predstavlja značajan pravosudni zahvat u nijanse ovog načela, posebno u pogledu proceduralne jednakosti između odbrane i tužiteljstva. Ovaj članak raspravlja obrazloženje ESLjP-a u predmetu Murtazaliyev protiv Rusije, a koje potencijalno označava pogrešno proširenje testa sveukupne pravednosti, s dalekosežnim implikacijama za presuđivanje u budućim slučajevima. Analiza je usredotočena na sudsko tumačenje pravičnosti dokazivanja, ravnoteže kontradiktornih mogućnosti i postupovnih jamstava potrebnih za očuvanje integriteta sudskog postupka. Odluka se pomno ispituje zbog pridržavanja utvrđenih presedana i uticaja na sudsku praksu ESLjP-a. Raščlanjivanjem pravnog obrazloženja i primijenjenih standarda, ovaj članak naglašava izazove i potencijalne zamke svojstvene rastućem opsegu „jednakosti oružja“. Nalazi upućuju na to da iako ESLjP ima za cilj poboljšati proceduralnu pravdu, njegov pristup u ovom slučaju može nenamjerno potkopati pravnu ravnotežu koju nastoji zaštititi. Ova kritička procjena zahtijeva ponovnu procjenu kriterija za

¹ Magistar prava, doktorand iz uže krivičnopravne naučne oblasti na Pravnom fakultetu Univerziteta u Zenici. Dopusni član Bosansko-hercegovačko-američke akademije umjetnosti i nauka. E-mail: filip.novakovic.acc@gmail.com; ORDIC iD: <https://orcid.org/0000-0001-9979-5824>.

² Magistra kriminalistike i magistra prava. E-mail: ivanaajankoo@gmail.com.

određivanje ukupne pravednosti kako bi se osiguralo da se načelo „jednakosti stranaka“ dosljedno i koherentno primjenjuje, čime se štite temeljna prava sadržana u EKLJP.

Ključne riječi: jednakost oružja, ESLJP, Murtazaliyeva protiv Rusije, član 6. EKLJP, pošteno suđenje, proceduralna pravda, sudska pravičnost.

1. UVOD

Načelo jednakosti stranaka kamen je temeljac procesne pravde, osiguravajući pravičnost i nepristranost u pravnim postupcima, posebno u području krivičnog prava. Središnje mjesto u ovom načelu je ideja da se i tužiteljstvu i odbrani moraju pružiti jednake mogućnosti, resursi i proceduralna jamstva za učinkovito izvođenje dokaza. Koncept „jednakosti oružja“ (engl. *equality of arms*) je duboko ukorijenjen u temeljnim načelima pravičnog postupka i prava na pošteno suđenje, sadržanih u raznim međunarodnim instrumentima za ljudska prava i nacionalnim pravnim sistema širom svijeta.

Jedna značajna sudska prekretnica koja naglašava važnost načela jednakosti stranaka je slučaj *Murtazaliyeva protiv Rusije*. Ovaj slučaj, u kojem je presudio Europski sud za ljudska prava (*European Court of Human Rights*, ESLJP), primjer je kritične uloge ovog načela u zaštiti prava pojedinaca unutar krivičnog pravnog sistema, posebno u kontekstima u kojima neravnoteža moći i asimetrije mogu ugroziti integritet pravnih postupaka.

U ovom radu ćemo se baviti sveobuhvatnim ispitivanjem slučaja *Murtazaliyeva protiv Rusije*, zalazeći u njegovu činjeničnu pozadinu, pravne zamršenosti i šire implikacije na zaštitu postupovnih prava. Naša analiza nastoji razjasniti primjenu i tumačenje načela jednakosti stranaka u specifičnom kontekstu ove značajne presude, rasvjetljavajući njezin značaj u održavanju vladavine prava i osiguravanju procesne pravednosti.

Slučaj *Murtazaliyeva protiv Rusije* okreće se oko navoda o kršenju Europske konvencije o ljudskim pravima (*European Convention on Human Rights*, EKLJP), posebno člana 6. Koji jamči pravo na pravično (pošteno) suđenje, u krivičnom postupku protiv gospođe Zare Khasanovne Murtazaliyevne pred ruskim sudovima. Središnje mjesto u ispitivanju ESLJP-a bilo je poštuje li se načelo jednakosti stranaka tokom sudskog postupka, uzimajući u obzir čimbenike kao što su pristup pravnom zastupanju, mogućnost izvođenja dokaza i saslušanja svjedoka

te jednakost u postupovnim pravima između tužiteljstva i odbrane. Kroz pažljivu analizu ove presude ESLJP-a i njezinih implikacija, ovaj rad ima za cilj razjasniti ključna doktrinarna načela i pravnu praksu u vezi s načelom jednakosti stranaka. Nadalje, nastojimo istražiti šire implikacije slučaja *Murtazaliyeva* za zaštitu postupovnih prava u okviru međunarodnog prava ljudskih prava i domaćih pravnih sistema.

Čineći to, bavimo se doktrinarnim diskursom o načelu jednakosti stranaka, oslanjajući se na pravnu nauku, komparativnu jurisprudenciju i teoriju ljudskih prava kako bismo pružili nijansirano razumijevanje njezinog normativnog značaja i praktične primjene. Štaviše, nastojimo potaknuti kritičko promišljanje o izazovima i složenostima svojstvenim osiguravanju proceduralne pravednosti i jednakosti pred zakonom, osobito u kontekstima obilježenim sistemskim nedostacima i strukturalnim nejednakostima.

Zaključno, ovaj rad ima za cilj doprinijeti tekućem akademskom dijalogu o načelu jednakosti stranaka i njegovoj ulozi u zaštiti prava na pošteno suđenje. Proučavanjem slučaja *Murtazaliyeva protiv Rusije* kroz multidisciplinarnu leću, cilj nam je unaprijediti naše kolektivno razumijevanje temeljnih načela proceduralne pravde i njihovih implikacija na zaštitu ljudskih prava u različitim pravnim kontekstima.

2. KONVENCIJSKI KONCEPT PRAVIČNOG POSTUPKA

Načelo „jednakosti oružja“ ili bolje rečeno načela jednakosti stranaka u postupku nije *explicite* proklamovano Europskom konvencijom, nego se pojavilo u judikaturi Europskog suda za ljudska prava. To nam govori i o ljepoti Konvencije kao živog instrumeta koji se konstanto razvija, ali i o elastičnosti prava na pravično suđenje. Od svog „uvođenja“ u konvencijski život, načelo „jednakosti oružja“ postalo je sastavni dio pravičnog postupka. Ali, na šta se to zapravo odnosi i kako je do proširenja člana 6. Konvencije došlo?

Pravični postupak (engl. *due process, fair trial*) jedan je, možemo slobodno i sa pravom reći, veoma star koncept. Njegovo prvo pimanje, barem u tragovima, možemo pronaći u čuvenom pravnom spomeniku srednjovjekovne Engleske – *Magna Charta Libertatum*, ili Velikoj povelji sloboda. Iako pojam pravičnog suđenja (*fair trial*) nije eksplicitno spomenut u tekstu *Magnae Chartae Libertatum* iz 1215. godine, ovaj

dokument je, među ostalim, sadržavao zahtjev prema kralju u tački 29. da nikome ne uskrati pravo ili pravdu koja mu pripada, te jamstvo da niko neće biti lišen slobode osim na temelju zakonite odluke njemu jednakih (*lawful judgement of his peers*) ili na temelju zakona zemlje (*by the law of the land*) (Ivičević-Karas, 2007: 765; Raosavljević & Novaković, 2024: 14-15). Ovaj je dokument imao veoma veliku važnost zbog uvođenja koncepta vladavine prava (*rule of law*) u englesko pravo. Naime, vladavina prava kao koncept je zahtijevala „procesnu jednakost“ između pojedinaca i države (odnosno, javne ili državne vlasti), a što u svojoj suštini i predstavlja zahtjev za „jednakošću oružja“ između stranaka u postupku. Nadalje se načelo lične slobode afirmiralo kroz Peticiju o pravima (*Petition of Rights*) iz 1628 godine i *Habeas Corpus Act* 1679 godine, kojim je zajamčen nadzor nad svakim aktom izvršne vlasti u procesu oduzimanja lične slobode (Krapac, 1995: 93). Garantirajući ličnu slobodu, *Habeas Corpus Act* je davao i jamstvo da se ista neće oduzeti bez provedenog procesa, jer je sam postupak bio zamišljen kao jamstvo individualnih prava i sloboda.

Vremenom, pravo na postupak je evoluiralo u engleskom pravu i uopće u pravni sistemima koja počivaju na anglo-saksonskoj pravnoj tradiciji i postalo sastavni dio koncepta vladavine prava, pojma poštenog suđenja (*fair trial*), razumijevanog u širem smislu u engleskom pravu, te dio koncepta pravičnog postupka (*due process*) u anglo-američkom pravu.³ Priznavanjem prava okrivljenika na pošteno suđenje, tačnije na pravičan postupak, nastoji se zaštititi određena procesna prava koja su očita u engleskoj i američkoj pravnoj tradiciji. Ipak, zbog zamršene i specifične prirode engleske i američke sudske prakse, postaje praktički neizvedivo razgraničiti i artikulirati sastavnice prava na pravično suđenje ili pravičan postupak isključivo putem apstraktnih pravnih odredbi ili jurisprudencije engleskih i američkih sudova. Pored toga, pravo na određena procesna jamstva odnose se na strogo „procesnu zaštitu“, u smislu da pojedinac mora biti u mogućnosti tokom trajanja postupka imati uticaja na njegov ishod (Focarelli, 2001: 170). Ispostavit će se da je ova koncepcija pravičnog postupka imala velikog uticaja na judikaturu ESLJP-a.

³ Pravičan postupak (*due process*) u Sjedinjenim Američkim Državama danas je zajamčeno dvama amandmanima na Ustav SAD – Amandman V i Amandman XIV.

Ako pogledamo nasljeđe anglo-saksonske, odnosno anglo-američke pravne tradicije, da se primjetiti da su pisci Europske konvencije njime bili nadahnuti prilikom satavljanja specifičnih garancija člana 6. Konvencije. Zašto li je to bilo tako? Kao jedan od potencijalnih odgovora može biti činjenica da je u pravnim porecima euro-kontinentalne pravne tradicije, od konstitucionalizacije ljudskih i građanskih prava i sloboda, potencirano načelo legaliteta, odnosno zakonitosti, više nego pravičnost (*equity*),⁴ što je više karakteristika anglo-saksonske pravne tradicije. Iako se pravičnost nazire u francuskoj Deklaraciji o pravima čovjeka i građanina (proklamujući da su „svi ljudi rođeni jednaki“ i da se „svaki čovjek smatra nevinim dok ne bude proglašen krivim“), ipak moramo zaključiti da je pravni standard pravičnog postupka iz anglo-saksonskog prava nadahnuo autore Europske konvencije, a vrlo vjerovatno i suce Europskog suda za ljudska prava prilikom odlučivanja u predmetima.

Gore navedenom u prilog idu sljedeća dva argumenta:

(1) Kada raspravljamo o konceptu pravičnosti kako ga u sudskoj praksi koristi Eurpski sud za ljudska prava, važno je napomenuti da ne postoji strogo definirano pravno razgraničenje za to. Pravičnost, u ovom kontekstu, predstavlja nedostižan pravni standard koji nije uredno usklađen sa specifičnim sadržajem definiranih pravnih normi. Posljedično, tumačenje pravednosti ostaje fluidno i zahtijeva određivanje od slučaja do slučaja (*case-by-case*). To sucu daje kreativnu ulogu u primjeni takvih pravnih standarda. Slično tome, ne postoji „apstraktna i opća definicija prava na pravičan postupak“, nego se isti sastoji od skupa preduslova iz kojih je ekstrapoliran i artikuliran (Ruiz Fabri, 1999: 58). Operativni okvir Europske komisije za ljudska prava i sudska praksa Europskog suda za ljudska prava igraju ključnu ulogu u razgraničenju i tumačenju konvencijskog koncepta pravičnosti. Očito je da ovaj sistem ima zapanjujuću sličnost sa sistemom precedentnog prava koji je ukorijenjen u engleskom pravu i općenito u pravnim sistemima ukorijenjenim u anglo-saksonskoj pravnoj tradiciji. Unatoč tome, bitno je prepoznati da se sistem sudskih presedana razlikuje od temeljnih načela nacionalnih pravnih poredaka povezanih s rimsko-germanskom pravnom tradicijom;

i

⁴ Za primjenu pravičnosti u sudskim i drugim postupcima: Marković, 1996: 100-106.

(2) Prikladno je naglasiti da temeljna načela koja podupiru pravo na pošteno suđenje, kako je ugrađeno u sudsku praksu Europskog suda za ljudska prava, uključuju koncepte kao što su načelo kontradiktornosti (*audiatur et altera pars* ili *audi alteram partem*) i načelo jednakosti stranaka (Rzepka, 2000: 283-284; Đurđić, 2015: 82). Ova načela, inicijalno institucionalizirana u engleskom pravu, a kasnije usvojena u pravni okvir Sjedinjenih Američkih Država, čine sastavne komponente jamstava poštenog suđenja. Posljedično, logično slijedi da su se tvorcii Europske konvencije, u izradi odredbi koje se odnose na jamstva poštenog suđenja, nadahnuli modelom engleskog prava, koje je zapravo postalo „izvor prava“. Štaviše, materijalna koncepcija definiranja pravosudnih tijela, kako je potvrđena u sudskoj praksi Europskog suda za ljudska prava, također nalazi svoje porijeklo u engleskom pravu. Slično tome, procjena nezavisnosti i nepristrasnosti pravosuđa, prema poznatoj maksimi „pravda ne samo da mora biti izvršena, mora se također vidjeti da je izvršena“ (*justice must not only be done, it must also be seen to be done*), može se pratiti unatrag do engleske pravne tradicije (Ivičević-Karas, 2007: 769)

Bez obzira na to što je osnovno nadahnuće za koncept pravičnog postupka u Europskoj konvenciji (ali i u kasnijoj judikaturi ESLjP-a) bilo englesko pravo, treba naglasiti da konvencijski pojam pravičnog postupka crpi nadahnuće i iz drugih izvora (Galligan, 1996: 218-221). U suprotnom, ESLjP ne bi mogao da u svojoj praksi primijeni koncepte koji se nalaze u nacionalnih zakonodavstvima europskih država. Tako ESLjP primjenjuje metod autonomnog tumačenja pravnih pojmova i standarda ponajprije zato da bi se omogućio razvoj prava pojedinaca ograničavanjem državnih prerogativa, ali i zato da bi se osigurala jedinstvena primjena tih pravnih pojmova i standarda u ponekad vrlo različitim nacionalnim pravnim porecima (Ivičević-Karas, 2007: 770). ESLjP primjenom autonomnog tumačenja može, u zavisnosti od društvene zbilje, ali i svih okolnosti konkretnog slučaja, proširivati (ili sužavati) garancije predviđene Europskom konvencijom. Međutim, primjena autonomnog tumačenja, koji omogućava upravo tu elastičnog konvencijskih prava i sloboda, ne ostaje bez izazova. Ti izazovi se odnose na (nekad veoma) velike razlike koje postoje u nacionalnim pravnim okvirima članova europske porodice prava. Zbog toga, ESLjP pokušava postići univerzalizam određenih elemenata pravičnog postupka i na taj

način ustanoviti standarde prihvatljive i primjenjive na sva nacionalna prava. Jedno od tih univerzalnih standarda jeste upravo jednakost procesnih stranaka, odnosno načelo „jednakosti oružja“.

3. NAČELO RAVNOPRAVNOSTI (JEDNAKOSTI) PROCESNIH STRANAKA U EKLJP

Unutar jurisprudencije Europskog suda za ljudska prava, načelo jednakosti stranaka, označeno kao bitna komponenta pravičnih proceduralnih standarda, nalazi svoje korijene u anglosaksonskoj pravnoj tradiciji (Silver, 1990: 1010). Ovo načelo, odražavajući širi okvir poštenog i pravičnog postupka, i u svojoj suštini karakterizira „sportsku teorije pravde“ sadržanu u akuzatorskom procesnom modelu (Ivičević-Karas, 2007: 771). Ovaj model pretpostavlja da se sporovni rješavaju uz osiguravanje striktno ravnopravnosti između suprotstavljenih strana. Središnje mjesto u ovoj koncepciji je ideja da se traženje istine unutar krivičnog postupka najbolje olakšava kontradiktornim sporom između uključenih strana (Corker & Young, 2000: 119). Takav je pristup u oštroj suprotnosti sa postupovnim normama koje prevladavaju u rimsko-germanskim pravnim tradicijama, gdje se kontradiktorni model obično ne koristi.

Prije nego što se uđe u značenje načela jednakosti stranaka kako je razjašnjeno u sudskoj praksi ESLJP-a, nužno je priznati temeljne razlike između postupovnih okvira pravnih sistema koji pripadaju anglosaksonskoj i rimsko-germanskoj (euro-kontinentalnoj) tradiciji. Naime, ključna razlika leži u tumačenju pojma „postupak“ ili „proces“ unutar ovih pravnih paradigmi. U rimsko-germanskim pravnim sistemima, kao što je francusko pravo, pojam „proces“ (*procès*) označava spor iznesen pred sud ili neriješeni sukob koji je predstavljen sudskom tijelu. Nasuprot tome, u anglosaksonskoj pravnoj tradiciji, „proces“ ili „suđenje“ (*trial*) obuhvata ispitivanje i presuđivanje o pravnim ili činjeničnim pitanjima od strane suda. Ovdje suđenje predstavlja samo jedan aspekt proceduralnog kontinuuma, s mnogim sporovima koji se rješavaju prije njegovog pokretanja, često putem sporazuma o nagodbi (Girard, 2003: 53-54).

Nadalje, suvremeni krivični postupci i dalje nose pečat povijesnih oblika krivičnog postupka, posebice akuzatornog i inkvizitornog modela.

Ukorigenjen u anglosaksonskoj pravnoj tradiciji, akuzatorski model predviđa javnu, usmenu i kontradiktornu razmjenu između stranaka pred nepristranim sudom čiji je zadatak isključivo presuđivanje i rješavanje sukoba. Implicitno u ovom okviru je načelo „vladavine prava“ (*rule of law*), koje zahtijeva procesnu jednakost između pojedinaca i državnih tijela (Danet, 2004: 35; Zupančić, 1995: 272). Posljedično, stranke sudjeluju u kontradiktornom krivičnom postupku na ravnopravnoj osnovi, slično građanskom postupku, odražavajući tako posebno obilježje anglosaksonskog pravnog naslijeđa (Stefani, Levasseur & Bouloc, 2004: 47). Nasuprot tome, krivičnoprocesni okvir koji prevladava u kontinentalnim pravnim sistemima, posebno u okvirima rimsko-germanske pravne tradicije, utemeljen je na imperativu poštovanja vladavine prava, prvenstveno kroz poštovanje načela zakonitosti (Zupančić, 1995: 272). Ovi sistemi krivičnog postupka nasljeđuju određene elemente iz inkvizitornog modela, dok također integriraju značajke akuzatorskog modela, što dovodi do onoga što se naziva postupkom mješovitog tipa. Ovaj hibridni pristup u osnovi je kontradiktoran, osobito tokom glavnog pretresa. Međutim, prije glavnog pretresa ostaje mogućnost pozivanja na procesnu tajnost, čime se okrivljeniku ograničava pristup materijalima predmeta i sudjelovanje u postupku (Krapac, 2003: 17-19). Štaviše, tužitelj u ovakvim procesnim modelima, koji predstavlja tijelo prisile države, posjeduje niz ovlasti koje nisu proširene na okrivljenika. Posljedično, krivični postupak značajno odstupa od parničnog postupka, budući da ne osigurava pravi paritet oružja između suprotstavljenih strana (Damaška, 1997: 383).

Unatoč početnim pojavama koje upućuju na nepomirljive razlike između pravnih sistema anglosaksonske i europsko-kontinentalne pravne tradicije, takve pretpostavke same po sebi nisu tačne. Povijesni oblici krivičnog postupka više ne opstaju u svojim izvornim, nepromijenjenim stanjima, jer se granice između pravnih tradicija postupno smanjuju. Posljedično, krivični postupci u različitim jurisdikcijama sve više pokazuju sličnosti, što ukazuje na približavanje praksi. U okviru ili konceptu pravičnog postupka, naglasak je stavljen na načelo jednakosti stranaka, temeljni aspekt kontradiktornog krivičnog pravosuđa, osnažen pravima optuženih na odbranu. Ova konvergencija naglašava valjanost

tvrdnje da Europski sud za ljudska prava crpi inspiraciju iz anglosaksonske pravne tradicije u svojoj razradi prava na pravičan postupak i načela jednakosti stranaka (Ivičević-Karas, 2007: 773-776).

Načelo jednakosti stranaka uspostavljeno je i afirmirano unutar jurisprudencije ESLJP-a kao temeljni element prava na pravičan postupak. Iako nije eksplicitno artikulirano u tekstu Europske konvencije, smatra se jednim od implicitnih načela izvedenih iz člana 6. Konvencije (Pavišić, 2006: 101). Trenutačno je njegova precizna definicija nedostižna, budući da se primarno odnosi na pojam kvalifikacije ili pravnog zastupanja (Ivičević-Karas, 2007: 776). Međutim, njegova pojava kao sredstva za osiguranje pravednosti, isprva evidentirana u mišljenjima Europske komisije za ljudska prava u građanskim i krivičnim predmetima iz 1959. godine (*Szwabowicz protiv Švedske*), odnosno 1962. godine (*Ofner i Hopfinger protiv Austrije*), a kasnije u ključnim odlukama ESLJP-a u slučajevima kao što su kao što su *Neumeister protiv Austrije* (1963) i *Delcourt protiv Belgije* (1970), učvrstio je svoj status autonomnog izraza poštenog postupka unutar sudske prakse suda (Ivičević-Karas, 2007: 777; Ergec, 2004: 190). Od tada je nedvojbeno utvrđeno da procesna pravičnost podrazumijeva poštovanje načela jednakosti stranaka, uz načela kontradiktornosti. Prema utvrđenoj praksi, ovo načelo nalaže da se svakoj stranci mora pružiti razumna prilika da iznese svoj slučaj sudu pod uslovima koji je neopravdano ograničavaju u usporedbi sa suprotnom stranom (Đurđić, 2015: 83). Ova je definicija dosljedno podržana u brojnim odlukama ESLJP-a, u građanskim i krivičnim predmetima (Ivičević-Karas, 2007: 778). Osobito u krivičnom postupku, pravičnost je ugrožena ako je okrivljenik neopravdano u nepovoljnijem položaju u odnosu na tužitelja (Surrel, 2003: 300).

Načelo jednakosti stranaka u osnovi podrazumijeva odsustvo različitog postupanja između stranaka, čime se osigurava da niti jedna stranka nije u neopravdano nepovoljnom položaju u ostvarivanju svojih osnovnih procesnih prava. Obuhvaća ne samo posebna prava stranaka, već i njihovu slobodu od bilo kakvih ograničenja postupovnih prava koja mogu nepravedno narušiti ravnotežu u postupk (Rzepka, 2000: 111). Dok se njegovo tumačenje razvija tijekom vremena, posebice kroz primjenu metode evolutivnog tumačenja pravnih pojmova i standarda, načelo jednakosti stranaka ostaje stalni i uvjerljivo najznačajniji kriterij „pravičnog postupka“ (Đurđić, 2014: 444-445). Nacionalni sudovi često

se pozivaju na ovo načelo u kombinaciji s načelima poštenog postupka (Favreau, 2001: 10).

4. PREDMET ESLJP-A MURTAZALIYEVA PROTIV RUSIJE (2018)

Dana 18. decembra 2018. godine, Veliko vijeće ESLJP-a donijelo je presudu u predmetu *Murtazaliyeva protiv Rusije*. Ovom presudom, koja se odnosila na osudu Čečenke po optužbama za terorističke aktivnosti, zaključeno je da nije bilo povrede prava na pošteno suđenje. Ključni aspekt ove presude vrti se oko tvrdnje podnositeljice predstavke da je odbijanje nacionalnog pravosuđa da pozove dva svjedoka odbrane u suprotnosti s članom 6(1) i članom 6(3)/d. EKLJP. S obzirom na početno stanje relevantne sudske prakse koja potječe iz Strasbourga, ovaj je slučaj predstavljao povoljnu priliku za ESLJP da razjasni standarde ugrađene u Europsku konvenciju. Nažalost, u svom pojašnjenju, Veliko vijeće je dodatno proširilo djelokrug procjene „ukupne pravednosti postupka“ (*overall fairness of the proceedings*) navedene u članu 6(1) Konvencije. Posljedično, ova metrika sada predstavlja krajnje mjerilo u ovom području.

U januaru 2005. godine podnositeljica predstavke dobila je kaznu zatvora u trajanju od devet godina zbog optužbi povezanih s terorističkim aktivnostima. Vrhovni sud Ruske Federacije potvrdio je osudu u martu 2005. godine, iako je kaznu smanjio na osam i pol godina. Podnositeljica predstavke je, međutim, iznijela svoj slučaj u Strasbourg, tvrdeći višestruka kršenja njezina prava na pošteno suđenje, s posebnim naglaskom na nepozivanje dvaju svjedoka prisutnih tokom policijske pretrage njezine torbice. Ova pretraga dovela je do otkrića dva paketa za koja je identificirano da sadrže eksploziv, a za koje je podnositeljica predstavke tvrdila da su potajno stavljeni u njezin posjed prije pretrage.

ESLJP smatrao je imperativnim izložiti svoje standarde u vezi s pravom na ispitivanje svjedoka u ime odbrane, što je aspekt sudske prakse koji je doživio ograničenu evoluciju od presedana u predmetu *Perna protiv Italije* iz 2003. godine. Nakon ispitivanja kasnijih predmeta koji su se temeljili na *Perni*, ESLJP je formulirao tripartitni okvir za ocjenjivanje (što je formulisano u § 158):

- (1) Je li zahtjev za ispitivanjem svjedoka bio dovoljno obrazložen i relevantan za navode?
- (2) Jesu li domaći sudovi procijenili relevantnost svjedočenja i dali odgovarajuće obrazloženje za svoju odluku da ga ne priznaju?
- (3) Je li odbijanje domaćih sudova da prihvate svjedočenje potkopalo ukupnu poštenost postupka?

Što se tiče prvog kriterija, ESLjP u predmetu *Perna* stavio je na podnositelja predstavke da opravda nužnost svjedočenja svjedoka za utvrđivanje istine (§ 29). Međutim, u kontekstu slučaja *Murtazaliyeva*, ESLjP je proširio opseg prerogativa odbrane, proširivši ga ne samo na svjedoke koji izravno utiču na ishode suđenja, već i na one od kojih se očekuje da ojačaju poziciju odbrane (§ 160).

Što se tiče drugog elementa, ESLjP je naložio domaćim sudovima da razmotre relevantnost traženog svjedočenja i daju uvjerljiva obrazloženja za svoje odluke (§ 162). Iako je priznao primarnu ulogu nacionalnog zakonodavstva u reguliranju prihvatljivosti dokaza, ESLjP je naglasio nužnost da domaći sudovi pomno ispituju podneske odbrane, usklađujući svoje obrazloženje sa snagom argumenata odbrane (§ 163-166). Konačno, ESLjP je podržao korištenje „ukupne pravičnosti postupka“ kao konačnog kriterija za ocjenu ispravnosti suđenja. Ova je mjera imala za cilj spriječiti neopravdanu krutost u primjeni tripartitnog testa, prepoznajući iznimne okolnosti u kojima bi se razmatranja pravednosti mogla razlikovati od standardnih procjena (§ 168).

Primjenjujući ova načela na predmetni slučaj, ESLjP je utvrdio da opravdanje odbrane za pozivanje svjedoka nije dovoljno konkretno i dublje. Štaviše, obrazloženje Vrhovnog suda Ruske Federacije za nepozivanje svjedoka smatralo se prihvatljivim, s obzirom na vlastitu tvrdnju podnositelja zahtjeva o podrijetlu eksploziva. U konačnici, ESLjP je utvrdio da odbijanje pozivanja svjedoka nije ugrozilo sveukupnu pravičnost postupka, pozivajući se na učinkovitu (djelotvornu) odbranu podnositeljice predstavke, priliku da ospori dokaze optužbe i značajan broj dokaza koji podupiru osuđujuću presudu. Slijedom toga, ESLjP je zaključio da nije došlo do povrede prava podnositeljice predstavke prema članu 6(1) i članu 6(3)d. Europske konvencije o ljudskim pravima.

Presuda u predmetu *Murtazaliyeva* našla se na meti mnogih kritika. Primarni sporni aspekt navedene presude odnosi se na kontinuirano nametanje znatnog tereta optuženom da opravda nužnost svjedočenja

svjedoka, što predstavlja prvi dio tripartitnog testa. Iako se čini da je ESLjP naizgled smanjio ovaj teret u usporedbi s presedanom iznesenim u predmetu *Perna*, praktična provedba novog standarda otkriva veoma težak teret, posebno u vezi sa zahtjevom da se razjasni kako se od iskaza svjedoka „razumno može očekivati da ojača predmet odbrane“.

U svom izdvojenom mišljenju, Pinto de Albuquerque karakterizira ovu prilagodbu kao da se u početku činila blažom i popustljivom, ali žali zbog neliberalne primjene od strane većine. Nadalje, Bošnjak, u svom djelomično izdvojenom mišljenju, izražava bojazan u pogledu potencijalnih opasnosti koje proizlaze iz pretjerano restriktivne primjene prvog elementa. On upozorava protiv preventivnih spekulacija o potencijalnom uticaju svjedočenja svjedoka na sudsku procjenu relevantnih činjenica, naglašavajući inherentnu nepredvidivost svjedočenja svjedoka i njegovih razgranata. Štaviše, Bošnjak izražava zabrinutost u vezi s neskladom između tereta koji je stavljen na optuženika i načela kojim se odbrani daje značajna autonomija u određivanju njezinih strategija, uključujući odabir i iznošenje činjeničnih argumenata. Zalaže se za liberalnije tumačenje prvog dijela, koje odbrani daje veću slobodu u ispunjavanju njezinih procesnih obveza. U biti, kritika koju su iznijeli Pinto de Albuquerque i Bošnjak naglašava nesklad između navodnog ublažavanja tereta optuženika i njegove stroge praktične provedbe, zalažući se na taj način za blažu primjenu prvog elementa kako bi se bolje uskladila s načelima procesne pravednosti i autonomije odbrane.

Ono što još više zabrinjava u okviru šire sudske prakse iz člana 6. Konvencije je stalno oslanjanje ESLjP na test „ukupne pravičnosti postupka“ kao konačnog standarda za ocjenu primjerenosti suđenja. ESLjP sve više izbjegava postavljanje „jasnih granica“ (*bright line*) u pogledu prava na odbranu, odlučujući se umjesto toga za prilagodljivu prirodu ocjene „ukupne pravičnosti“. Ilustrativno, u predmetu *Al-Khawaja i Tahery protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (2011), ESLjP je odstupio od krutih razgraničenja „jedinog ili odlučujućeg pravila“ (*sole or decisive rule*) u vezi s prihvatljivošću dokaza „iz druge ruke“ (*hearsay*). Umjesto da kategorički zabrani osude koje se temelje isključivo ili presudno na izjavama odsutnih svjedoka, ESLjP je uveo pojam „dovoljnih faktora protuteže“ (*sufficient counterbalancing factors*) koji mogu osigurati ukupnu pravičnost postupka.

Slično tome, u predmetu *Ibrahim i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (2016), ESLJP je proširio ovaj pristup na pravilo iz *Salduza protiv Turske*. Prvobitno uspostavljeno u predmetu *Salduz protiv Turske* (2008), ovo pravilo propisuje da pristup pravnom savjetniku uopšteno treba započeti od početnog policijskog ispitivanja, osim ako uvjerljivi razlozi opravdavaju ograničenje. Međutim, u predmetu *Ibrahim i drugi*, ESLJP je odstupio od zahtjeva „uvjerljivih razloga“ (*compelling reasons*) za ograničavanje pravnog savjeta, tvrdeći da nepostojanje istih ne znači automatski kršenje člana 6. Europske konvencije. Umjesto toga, ESLJP je naložio procjenu uticaja ograničenja na ukupnu pravednost postupka, naglašavajući potrebu za cjelovitom procjenom.

Daljnje šireći ovaj okvir, u predmetu *Beuze protiv Belgije* (2018), ESLJP je proširio svoju primjenu kako bi obuhvatio ne samo slučajeve slične predmetu *Ibrahim i drugi*, koji se tiču individualiziranih odluka o ograničavanju pristupa pravnom zastupanju, već i slučajeve koji uključuju sustavna ograničenja koja proizlaze iz zakonodavnih odredbe. U biti, ovi razvoji događaja naglašavaju pristup ESLJP-a koji se razvija prema očuvanju postupovne pravednosti, kojeg karakterizira odstupanje od krutih standarda prema kontekstualiziranoj procjeni primjerenosti suđenja koja se temelji na sveobuhvatnom kriteriju „ukupne pravičnosti“.

Test „ukupne pravičnosti“ problematičan je iz više razloga. Prvo, kao što je Pinto de Albuquerque smatrao u svom izdvojenom mišljenju, ono je „inherentno subjektivno i stoga izuzetno podatno“. U nedostatku mjerila kojim bi se utvrdilo je li postupak bio „ukupno pošten“, određivanje ovog pitanja riskira da se uruši u standard „znam kad vidim“ (*I know it when I see it*). Poštovanje temeljnih postupovnih prava ne bi se trebalo ocjenjivati sudskim osjećajem. Povezani rizik, na koji je ukazao Bošnjak u svom djelomičnom izdvojenom mišljenju, leži u činjenici da bi određivanje pravičnosti postupka moglo biti uprljano načinom na koji suci ocjenjuju pravičnost ishoda. S tim u vezi, Bošnjak je smatrao neprimjerenim da većina uzima u obzir jesu li raspoloživi dokazi dostatni za osudu podnositelja ili podnositeljice predstave. Prema mišljenju Pinta de Albuquerquea, „postupak nije pošten jer su krivi osuđeni ili nevinu oslobođeni“. To nije jednostavno, kako tvrdi Pinto de Albuquerque, jer „ne postoji način da se pravno utvrdi jesu li krivci bili krivi osim samog postupka“. Pravilan postupak bi se radije trebao smatrati vrijednošću samom po sebi – ne samo za nevine nego i za krive – te bi se s njim trebalo

postupati u skladu s tim, bez obzira na to u kojoj mjeri doprinosi tačnijem utvrđivanju pravne istine u poseban slučaj.

Nadalje, test „ukupne pravičnosti“ stvara dvosmislenost, što rezultira nedostatkom smjernica za domaće sudove. Dok je ESLJP iznio određene kriterije u predmetu *Ibrahim i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* kako bi razgraničio primjenu ovog testa, ti su kriteriji toliko široki da, kako je primijetio Pinto de Albuquerque, nalikuju „karti veličine teritorija: naizgled tačan, ali u stvarnosti beskoristan u smislu pružanja bilo kakvih smjernica“. Posljedično, retrospektivna procjena predmeta od strane ESLJP-a postaje složena, jer utvrđivanje može li se smanjenje zaštitnih mjera u jednoj fazi postupka nadoknaditi pravilnim vođenjem kasnijih faza u biti podrazumijeva usporedbu različitih elemenata. Ova teškoća dodatno je složena za domaće vlasti i sudove, kako je razjasnio Pinto de Albuquerque. S obzirom na sekvencijalnu prirodu pravnih postupaka, domaćim subjektima nedostaje predviđanja u vezi s napredovanjem predmeta, budući da različita tijela imaju različite odgovornosti u različitim situacijama. Kao takva, nesigurnost svojstvena testu „ukupne pravičnosti“ pogoršava izazove s kojima se domaća tijela suočavaju u rješavanju proceduralnih složenosti.

Treće, test „ukupne pravičnosti“ ne pruža značajne zaštitne mjere. Postupovno jamstvo, kao što je pravo na ispitivanje svjedoka, nije učinkovito (djelotvorno) ako se njegova nužnost može uočiti samo retroaktivno. Čak i ako bi se proceduralni nedostaci hipotetski mogli nadoknaditi pravilnim provođenjem drugih aspekata postupka, oslanjanje isključivo na naknadni uvid u određivanju usklađenosti potkopava učinkovitost (djelotvornost) takvih zaštitnih mjera. Povjeravanje domaćim tijelima zadaće ocjenjivanja postupovne pravednosti od slučaja do slučaja predstavlja inherentne rizike jer ne postoji jamstvo dosljednih ili točnih procjena.

Umjesto usvajanja *ad hoc* pristupa procjeni vrijednosti postupovnih jamstava, imperativ je prepoznati njihovu inherentnu funkciju: pružiti strukturnu zaštitu od postupovnih nejednakosti. Korištenje ovih zaštitnih mjera kao „tupog i neselektivnog instrumenta“ (*a blunt and indiscriminate instrument*), kako je artikulirano u predmetu *Al-Khawaja i Tahery protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (§ 146), služi kao snažan poticaj domaćim tijelima da posvete dužnu pažnju proceduralnom integritetu.

Naglašavanjem strukturne važnosti ovih zaštitnih mjera, njihova dosljedna primjena služi kao sredstvo odvratanja od nepravdanih kaznenih presuda, čime se jača strukturni integritet pravnih sistema.

Je li pretjerano formalno očekivati od domaćih sudova da se dosljedno pridržavaju prakse ispitivanja svjedoka na suđenju osim ako nisu pruženi uvjerljivi razlozi za odbijanje dovoljno obrazloženog i relevantnog zahtjeva u tom pogledu? Ovo pitanje zaslužuje razmišljanje, posebno u svjetlu upozorenja iznesenog u izdvojenom mišljenju Sajó i Karakaša u presudi *Al-Khawaja i Tahery*.

U svom neslaganju, Sajó i Karakaš naglasili su sveprisutni utjecaj populizma, agencija za provođenje zakona i organa gonjenja, koji često vrše pritisak na sudove diljem svijeta da zanemaruju temeljne zaštitne mjere krivičnog postupka. Dok neki zahtjevi mogu proizaći iz legitimnih praktičnih ograničenja, takve nužde ne bi trebale opravdati eroziju prava optuženih pojedinaca, koja su prijeko potrebna za osiguranje pravednog suđenja i pravednog provođenja pravde. Nažalost, sedam godina nakon presude u predmetima *Al-Khawaja i Tahery*, presuda Velikog vijeća u predmetu *Murtazaliyeva* predstavlja još jedan primjer onoga što Pinto de Albuquerque sada osuđuje kao „nagrizajuće širenje sveukupnog testa pravednosti“ (*the corrosive expansion of the overall fairness test*). Pod krinkom ispitivanja sveukupne pravednosti postupka, ESLJP riskira razvodnjavanje suštine prava na odbranu izričito navedenih u članku 6(3) Europske konvencije o ljudskim pravima.

5. ZAKLJUČAK

Slučaj *Murtazaliyeva protiv Rusije* služi kao odgovarajuća leća kroz koju se ispituje načelo jednakosti stranaka u području prava ljudskih prava. Analiza presude Europskog suda za ljudska prava u ovom predmetu otkriva nijansirane složenosti oko procesne pravednosti i zaštite prava optuženog. Načelo jednakosti stranaka, kako je sadržano u članu 6. Europske konvencije o ljudskim pravima, naglašava imperativ osiguranja uravnoteženog i pravednog pravnog procesa u kojem i tužiteljstvo i odbrana posjeduju odgovarajuće resurse i mogućnosti za iznošenje svojih slučajeva.

Međutim, primjena testa „ukupne pravičnosti“, kao što je pokazano u predmetu *Murtazaliyeva*, izaziva značajnu zabrinutost u pogledu

učinkovitosti (djelotvornosti) postupovnih jamstava i potencijalne erozije prava optuženih. Dok usvajanje fleksibilnog pristupa od strane ESLJP-a može prividno imati za cilj prilagođavanje različitih pravnih konteksta i osiguranje holističkih procjena primjerenosti suđenja, ono također unosi dvosmislenost i subjektivnost u ocjenu postupovne pravednosti. Štaviše, teret koji je stavljen na optužene da opravdaju nužnost postupovnih jamstava, zajedno s nedostatkom konkretnih smjernica za domaće sudove, riskira potkopavanje strukturalnog integriteta sudskog postupka. Nadalje, nevoljkost da se uspostave jasne granice u pogledu prava na obranu, što dokazuje sve veća primjena testa „ukupne pravičnosti“, predstavlja izazove u održavanju načela jednakosti stranaka. Pretjerano oslanjanje na subjektivne procjene i retrospektivne ocjene potkopava učinkovitost postupovnih jamstava i može pogoršati razlike u pravnim ishodima.

LITERATURA

1. Corker, D. & Young, D. (2000). *Abuse of Process and Fairness in Criminal Proceedings*. London – Edinburgh – Dublin: Butterworths.
2. Damaška, M. (1997). „O miješanju inkvizitornih i akuzatornih procesnih formi“. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 4(2)/1997: 381-394.
3. Danet, J. (2004). *Défendre Pour une défense pénale critique*. Dalloz: Paris.
4. Đurđić, V. (2014). Novi krivični postupak Srbije – novi razlozi za usklađivanje sa evropskim pravnim standardima. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 68/2014: 443-458.
5. Đurđić, V. (2015). Perspektiva novog modela krivičnog postupka Srbije. *NBP. Nauka, bezbednost, policija*, 20(2)/2015: 71-95.
6. Ergec, R. (2004). *Protection européenne et internationale des droits de l'homme*. Bruxelles: Bruylant.
7. Favreau, B. (2001). Aux sources du procès équitable une certaine idée de la qualité de la justice, u: *Le procès équitable et la protection juridictionnelle du citoyen, Actes du Colloque organisé à Bordeaux les 29 et 30 septembre 2000 par l'Institut des droits de*

l'homme des avocats européens et l'Institut des droits de l'homme du Barreau de Bordeaux. Bruxelles: Bruylant.

8. Focarelli, C. (2001). *Equo processo e Convenzione europea dei diritti dell'uomo: contributo alla determinazione dell'ambito di applicazione dell'art. 6 della Convenzione*. Padova: Casa editrice dott. Antonio Milani.
9. Galligan, D. J. (1996). *Due Process and Fair Procedures, A Study of Administrative Procedures*. Oxford: Clarendon Press.
10. Girard, C. (2003). Le procès équitable dans l'espace normatif anglo-saxon: l'éclairage du droit public anglais, u: *Procès équitable et enchevêtrement des espaces normatifs, Travaux de l'atelier de droit international de l'UMR de droit comparé de Paris* (sous la direction de Ruiz Fabri, H.). Paris: Société de législation comparée.
11. Ivičević-Karas, E. (2007). „Načelo jednakosti oružja kao konstitutivni element prava na pravični kazneni postupak iz članka 6. Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 57(4-5)/2007: 761-788.
12. Krapac, D. (1995). *Engleski kazneni postupak*. Zagreb: Pravni fakultet u Zagrebu.
13. Krapac, D. (2003). *Kazneno procesno pravo, Prva knjiga, Institucije*. Zagreb: Narodne novine.
14. Marković, B. S. (1996). Suđenje po pravičnosti u opštem i u arbitražnom pravu. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 44(2-3)/1996: 100-106.
15. Pavišić, B. (2006). *Kazneno pravo Vijeća Europe, Izvori, komentari, praksa*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
16. Raosavljević, P. & Novaković, F. (2024). *Evropski sistem zaštite ljudskih prava*. Banja Luka: Univerzitet za poslovni inženjering i menadžment Banja Luka.
17. Ruiz Fabri, H. (1999). Égalité des armes et procès équitable dans la jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme, u: *Égalité et équité: Antagonisme ou complémentarité*. Paris: Economica.
18. Rzepka, D. (2000). *Zur Fairness im deutschen Strafverfahren*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.

19. Silver, J. S. (1990). Equality of Arms and the Adversarial Process: A New Constitutional Right. *Wisconsin Law Review*, 4/1990: 1007-1042.
20. Stefani, G., Levasseur, G. & Bouloc, B. (2004). *Procédure pénale*. Dalloz: Paris.
21. Surrel, H. (2003). L'égalité des armes, u: Sudre, F. & Picheral, C. (ur.) *La diffusion du modèle européen du procès équitable*. Paris: Institut de droit européen des droits de l'homme.
22. Zupančić, B. M. (1995). „Kazneni postupak i njegove funkcije u državi izvornog liberalizma“. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 2(2)/1995: 253-277.
23. *Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom*, nos. 26766/05 and 22228/06, ECtHR 2011.
24. *Beuze v. Belgium* [GC], no. 71409/10, ECtHR 2018.
25. *Delcour v. Belgium*, no. 2689/65, ECtHr 1970.
26. *Ibrahim and Others v. the United Kingdom*, nos. 50541/08, 50571/08, 50573/08 and 40351/09, ECtHR 2016.
27. *Murtazaliyeva v. Russia* [GC], no. 36658/05, ECtHR 2018.
28. *Neumeister v. Austria*, no. 1936/63, ECtHR 1966.
29. *Ofner and Hopfinger v. Austria*, no. 524/59 617/59, ECtHR 1963.
30. *Perna v. Italy* [GC], no. 48898/99, ECtHR 2003.
31. *Salduz v. Turkey*, no. 36391/02, ECtHR 2008.
32. *Szwabowicz v. Sweden*, no. 434/58, EComHR 1959.

Rad zaprimljen: 11.10.2025.

Rad odobren: 03.03.2026.

EKSPROPRIJACIJA – PRAVNI INSTITUT U UPRAVNOM PRAVU REPUBLIKE SRBIJE

Doc. Dr Dragan B. Cvetković¹

Prof. dr Zoran Jerotijević²

Apstrakt: Eksproprijacija predstavlja jedan od najsloženijih instituta upravnog prava, u kome se sudaraju dva temeljna pravna principa – zaštita prava privatne svojine i ostvarivanje javnog interesa. U Republici Srbiji, ovaj institut uređen je prevashodno Zakonom o eksproprijaciji iz 1995. godine, sa kasnijim izmenama i dopunama, uz ustavne garancije koje obezbeđuju da nijedan građanin ne može biti lišen svoje nepokretnosti bez pravne osnove i bez naknade koja ne može biti niža od tržišne vrednosti. Rad analizira pravnu prirodu, vrste, pretpostavke zakonitosti, postupak i naknadu u postupku eksproprijacije u srpskom pravu, uz osvrt na evropske standarde zaštite imovine iz člana 1. Protokola broj 1. uz Evropsku konvenciju o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda. Posebna pažnja posvećena je institutu faktičke eksproprijacije koji je razvila sudska praksa i koji predstavlja značajno proširenje pravne zaštite vlasnika nepokretnosti.

Ključne reči: eksproprijacija, javni interes, naknada, pravo svojine, faktička eksproprijacija, upravni postupak.

1. UVOD

Pravo privatne svojine predstavlja kamen temeljac svakog demokratskog pravnog poretka i osnovu tržišne privrede države. Ujedno, državna vlast neizbežno nailazi na potrebu da, u svrhu zadovoljavanja opštih i zajedničkih potreba, određena prava nad privatnom imovinom

¹ Poslovni i pravni fakultet, Univerzitet MB, Beograd, Srbija, cvetkovicdragan76@gmail.com, ORCID broj: 0009-0009-9473-9773

² Poslovni i pravni fakultet, Univerzitet MB, Beograd, Srbija, zoranjerotijevic@gmail.com, ORCID broj:

ograniči ili ih u potpunosti prenese u javne ruke. Upravo u ovom susretu privatnog i javnog interesa nastaje jedan od najzanimljivijih pravnih instituta – eksproprijacija.

Reč „eksproprijacija“ potiče od latinskih reči *ex* (iz) i *proprius* (sopstven), tako da u bukvalnom prevodu označava „oduzimanje sopstvenosti“. U pravnom smislu, to je prinudno oduzimanje ili ograničavanje prava svojine na nepokretnosti u korist javne vlasti ili drugog nosioca javnih nadležnosti, uz nadoknadu primerenog oštećenja ranijem vlasniku. Za razliku od konfiskacije, koja predstavlja kaznu, odnosno oduzimanje imovine bez naknade, eksproprijacija predstavlja zakonski uređen pravni postupak u kome svaka strana ostvaruje svoja prava i obaveze.

U pravnom sistemu Republike Srbije, institut eksproprijacije uređen je na nekoliko nivoa (ustavnom, zakonskom i podzakonskom). Na ustavnom nivou, odredbe člana 58. Ustava Republike Srbije garantuju zaštitu prava svojine, uz izričitu odredbu da oduzimanje ili ograničavanje prava svojine može biti izvedeno samo u javnom interesu utvrđenom na osnovu zakona i uz naknadu koja ne može biti niža od tržišne vrednosti. Na zakonskom nivou, matični propis je Zakon o eksproprijaciji (1995), kroz čije odredbe se razrađuje čitav postupak. Pored toga, na ovu materiju posredno ili neposredno utiče i niz drugih propisa – Zakon o planiranju i izgradnji, Zakon o javnim putevima, Zakon o javnoj svojini i brojni drugi posebni zakoni.

Predmet ovog rada jeste sveobuhvatna analiza pravnog instituta eksproprijacije u upravnompravnom sistemu Republike Srbije, sa osvrtom na evropske standarde zaštite imovine. Rad polazi od pozitivnopravnih propisa, a sadrži i analizu sudske prakse, naročito prakse Vrhovnog suda i Upravnog suda u Srbiji, kao i određene stavove Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu.

2. PRAVNA PRIRODA I USTAVNI OKVIR EKSPROPRIJACIJE

Eksproprijacija, posmatrana s aspekta pravne prirode, predstavlja upravnompravni postupak prinudnog prenosa prava u javnom interesu. Radi se o posebnom obliku ograničavanja apsolutnog prava svojine, koje tradicionalno podrazumeva pravo korišćenja, pravo raspolaganja i pravo

plodouživanja. Kroz postupak eksproprijacije, država ili drugo pravno lice ovlašćeno zakonom ulazi u neposredni pravni odnos sa privatnim vlasnikom nepokretnosti i primenom „prinude“ koju obezbeđuje pravni poredak, menja, ograničava ili u potpunosti gasi to pravo.

U postupku je neophodno ispunjenje tri pretpostavke za zakonitost eksproprijacije, a to su: 1) postojanje javnog interesa, 2) sprovođenje zakonitog postupka i 3) isplata pravične naknade, a što proizilazi iz ustavnih garancija i opštih načela upravnog prava. Bez ispunjenja svih ovih pretpostavki, akt eksproprijacije je ništav ili nezakonit, a vlasnik nepokretnosti uživa potpunu pravnu zaštitu.

Ustav Republike Srbije (2006) u članu 58. sadrži garanciju mirnog uživanja imovine i prava stečenog na osnovu zakona, te utvrđuje da se pravo svojine može ograničiti ili oduzeti samo ako je to u javnom interesu utvrđenom na osnovu zakona, uz naknadu koja ne može biti niža od tržišne. Ova ustavna norma predstavlja direktnu primenu člana 1. Protokola broj 1. uz Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (u daljem tekstu: EKLJP), koju je Republika Srbija ratifikovala Zakonom o ratifikaciji (2003).

U doktrini upravnog prava, razlikujemo dve osnovne koncepcije o pravnoj prirodi eksproprijacije. Prva koncepcija tretira je kao čisto upravnopravni odnos. Druga, mešovita koncepcija, prepoznaje da u delu o određivanju naknade dolazi do prožimanja upravnog i građanskog prava. Zakon o eksproprijaciji (1995) prihvata mešovitu koncepciju koja praktično podrazumeva da se upravni postupak vodi pred organom uprave (jedinicom lokalne samouprave – opština, grad i grad Beograd), a u slučaju nesporazuma o naknadi predmet prelazi pred nadležni sud opšte nadležnosti.

Značajno je istaći da je uskoro po ratifikaciji EKLJP Ustavni sud Srbije razvio praksu u vezi sa zaštitom imovinskih prava u kontekstu eksproprijacije. U brojnim odlukama po ustavnim žalbama, Ustavni sud je afirmisao pravo na pravičnu naknadu i obavezu sprovođenja zakonitog postupka, čime je učvrstio ustavnopravni standard unutar sistema zaštite vlasničkih prava.

3. VRSTE EKSPROPRIJACIJE

Zakon o eksproprijaciji (1995) razlikuje dve osnovne vrste eksproprijacije i to: potpuna i nepotpuna. Kod potpune eksproprijacije, pravno-snažnošću rešenja o eksproprijaciji dolazi do potpune promene nosioca prava svojine na nepokretnosti čime raniji vlasnik u potpunosti gubi sva vlasnička ovlašćenja. Ovo je najčešći oblik mešanja u pravo svojine, a posledično i uz najviši stepen zaštite za vlasnika.

Nepotpuna eksproprijacija predstavlja ograničavanje prava svojine bez njegovog potpunog oduzimanja. Zakon predviđa tri oblika: 1) ustanovljenje službenosti na nepokretnosti, 2) ustanovljenje zakupa na zemljištu na određeno vreme i 3) privremeno zauzimanje zemljišta, koje može biti najduže tri godine. Privremeno zauzimanje određuje se radi smeštaja zaposlenih, materijala, mašina i slične potrebe u vezi sa izgradnjom, a ukida se čim prestane potreba radi koje je određeno, s obavezom vraćanja zemljišta u prvobitno stanje.

Poseban oblik nepotpune eksproprijacije jeste ustanovljenje stvarnih službenosti (prava prolaza, prava prevoza, prava crpljenja vode, postavljanja objekata za prenos električne energije i sl.) na zemljištu u državnoj i javnoj svojini u korist pravnih lica. Ustanovljenje zakupa predviđa se onda kada će se zemljište, s obzirom na svrhu, koristiti ograničeno (npr. za istraživanje rudnih bogatstava, korišćenje kamenoloma ili vađenje gline).

4. DE JURE (PO ZAKONU) I DE FACTO (ČINJENIČNA) EKSPROPRIJACIJA

Savremena sudska praksa, sledeći precedente Evropskog suda za ljudska prava (ESLJP), prepoznaje i podelu na formalnu (de jure) i faktičku (de facto) eksproprijaciju. Formalna eksproprijacija podrazumeva sprovođenje zakonom propisanog postupka sa donošenjem rešenja o eksproprijaciji. Faktička eksproprijacija postoji onda kada je prinudno oduzimanje ili ograničavanje prava na nepokretnosti sprovedeno bez formalnog postupka, ali je faktički ostvaren isti učinak, s obzirom da je vlasnik lišen korišćenja svoje imovine. Detaljna analiza ovog instituta sledi u posebnom poglavlju rada.

Javni interes predstavlja sine qua non svake zakonite eksproprijacije. Bez utvrđenog javnog interesa, rešenje o eksproprijaciji je ništavo, što je izričita odredba člana 30. Zakona o eksproprijaciji (1995). Ovo strogo pravilo u potpunosti je opravdano, budući da u suprotnom ne postoji zakonski osnov za zadiranje u pravo privatne svojine. Pored toga, javni interes mora biti konkretan i stvaran, a ne samo deklarativan. Praksa ESLJP-a zauzela je čvrst stav po ovom pitanju.

Zakon o eksproprijaciji (1995) razlikuje dva načina utvrđivanja javnog interesa: 1) putem zakona i 2) putem odluke Vlade u skladu sa zakonom. Vlada može utvrditi javni interes za eksproprijaciju ako je izgradnja objekata neophodna u oblasti obrazovanja, zdravstva, socijalne zaštite, kulture, vodoprivrede, sporta, saobraćajne, energetske i komunalne infrastrukture, za potrebe državnih organa i organa lokalne samouprave, odbrane zemlje, kao i za izgradnju stanova namenjenih socijalno ugroženim licima.

Takođe, Vlada može utvrditi javni interes ako je to neophodno za eksploataciju mineralnih sirovina, za zaštitu životne sredine i zaštitu od elementarnih nepogoda, uključujući izgradnju potrebnih objekata. Javni interes može se utvrditi i radi pribavljanja neizgrađenog zemljišta za raseljavanje naselja ili delova naselja. Pored toga, Vlada može utvrditi javni interes i radi obezbeđenja nenovčanog uloga Republike Srbije u privredno društvo osnovano po osnovu ugovora o zajedničkom ulaganju.

Predlog za utvrđivanje javnog interesa, koji se podnosi Vladi preko Ministarstva finansija, mora sadržati podatke o nepokretnosti, vrstu objekta odnosno radova, izvod iz odgovarajućeg planskog akta, a po potrebi i izvod iz ugovora o zajedničkom ulaganju. Vlada je dužna da po predlogu odluči u roku od 90 dana. Protiv rešenja Vlade o predlogu za utvrđivanje javnog interesa može se, u roku od 30 dana, pokrenuti upravni spor pred Upravnim sudom.

Ključan je i uslov postojanja odgovarajućeg planskog akta, jer se javni interes može utvrditi tek ako je u skladu sa zakonom donet odgovarajući planski akt. Ovo predstavlja važnu kopču između urbanističko-građevinskog i upravno-pravnog sistema i suštinsko ograničenje protiv proizvoljne intervencije izvršne vlasti u prava građana.

Pre pokretanja formalnog postupka, pravno lice koje namerava da podnese predlog za eksproprijaciju može tražiti dozvolu za vršenje

pripremnih radnji na određenoj nepokretnosti, što bi praktično podrazumevalo ispitivanje zemljišta, premeravanje i slične radnje. Predlog za dozvolu vršenja pripremnih radnji podnosi se Ministarstvu finansija, a u predlogu moraju biti označeni svrha, nepokretnost na kojoj se nameravaju vršiti radnje, vlasnik, priroda i obim radnji, ali i rok trajanja.

Ako podnosilac učini verovatnim da su pripremljene radnje neophodne za svrhe određene zakonom, Ministarstvo finansija će ih dozvoliti, prethodno vodeći računa da se ne vrše u doba koje nije odgovarajuće za vlasnika. Pravno lice u čiju je korist dozvoljeno vršenje pripremnih radnji dužno je da za to vlasniku plati naknadu propisanu zakonom. Rešenjem o dozvoli ne može se dozvoliti izvođenje građevinskih ili drugih sličnih radova, što je jasna granica koja odvaja pripremljene mere od samog postupka.

Postupak eksproprijacije pokreće se predlogom korisnika eksproprijacije. Predlog se podnosi opštini na čijoj teritoriji se nepokretnost nalazi, u roku od godinu dana od dana utvrđivanja javnog interesa. U ime Republike Srbije predlog podnosi Državni pravobranilac, a u ime jedinice lokalne samouprave nadležni javni pravobranilac. Korisnik uz predlog obavezno prilaže: 1) izvod iz katastra nepokretnosti, 2) overen izvod iz planskog akta, 3) dokaz o utvrđenom javnom interesu i 4) bankarsku garanciju za iznos naknade.

Bankarska garancija važi sve do isplate naknade i sadrži klauzulu o indeksiranju rastom maloprodajnih cena, čime se obezbeđuje realna vrednost naknade. Službe opštinske uprave nadležne za imovinsko-pravne poslove sprovode postupak i donose rešenje. Pre donošenja rešenja, služba je dužna da sasluša vlasnika nepokretnosti o činjenicama bitnim za predmet. Rešenje o usvajanju predloga mora naročito sadržati naznačenje korisnika, opis nepokretnosti, vlasnika, svrhu, rok predaje i obavezu korisnika da u roku 15 dana od pravnosnažnosti podnese pismenu ponudu o naknadi.

Žalba protiv prvostepenog rešenja podnosi se Ministarstvu finansija. Protiv drugostepenog rešenja može se pokrenuti upravni spor pred Upravnim sudom. Rešenje o eksproprijaciji doneto bez rešenja o utvrđenom javnom interesu apsolutno je ništavo – ova sankcija ništavosti ukazuje na izuzetnu težinu ove proceduralne

Korisnik eksproprijacije stiče pravo na stupanje u posed danom pravnosnažnosti odluke o naknadi, odnosno danom zaključenja sporazuma o naknadi. Izuzetno, Ministarstvo finansija može odobriti predaju u posed pre pravnosnažnosti odluke o naknadi, ali ne pre drugostepenog rešenja, samo ako oceni da je to neophodno zbog hitnosti izgradnje određenog objekta. Ako korisnik stupi u posed pre pravnosnažnosti, a predlog za eksproprijaciju bude konačno odbijen, dužan je da sopstveniku vrati nepokretnost i naknadi štetu.

Korisnik može do pravnosnažnosti rešenja odustati od predloga. Pravnosnažno rešenje može se poništiti ili izmeniti na zajednički zahtev stranaka, a na zahtev ranijeg vlasnika – ako korisnik u tri godine (ili šest, u slučaju eksploatacije mineralnih sirovina) nije izvršio znatnije radove na objektu radi čije izgradnje je izvršena eksproprijacija. Ova mogućnost deeksproprijacije predstavlja značajnu garanciju da pravo vlasnika neće biti uskraćeno bez stvarne realizacije projekta.

Pravo na naknadu je suštinska komponenta svake zakonite eksproprijacije i temeljna garancija ustavne zaštite prava svojine. Bez naknade, ili sa naknadom nižom od tržišne vrednosti, eksproprijacija prerasta u konfiskaciju, odnosno u pravno stanje koje nijedan poredak utemeljen na vladavini prava ne može dopustiti. Stoga je Zakon o eksproprijaciji (1995) izričit, jer propisuje da raniji vlasnik ima pravo na naknadu koja ne može biti niža od tržišne vrednosti.

Naknada se načelno određuje u novcu, ali zakon predviđa i alternativne oblike. Za vlasnika obradivog poljoprivrednog zemljišta kome je prihod od tog zemljišta uslov za egzistenciju, naknada se na njegov zahtev određuje davanjem u svojinu drugog odgovarajućeg zemljišta iste kulture i klase. Isto važi i za naknadu vlasniku stambene zgrade ili stana: korisnik je dužan da na zahtev ranijeg vlasnika da u svojinu drugu stambenu zgradu ili stan odgovarajuće strukture i površine.

Hipoteka uspostavljena na eksproprijisanoj nepokretnosti prenosi se na nepokretnost datu u naknadu ili na drugu ličnu imovinu vlasnika odgovarajuće vrednosti, čime se štite prava poverilaca sa hipotekom. Svi podnesci i odluke u postupku oslobođeni su plaćanja takse, čime se otklanja finansijska prepreka za ostvarivanje prava ranijeg vlasnika.

Visina naknade u novcu određuje se po tržišnoj ceni nepokretnosti. Pri određivanju tržišne cene uzimaju se u obzir prilike u trenutku zaključenja sporazuma o naknadi, a ako sporazum nije dostignut, onda se

uzimaju u obzir prilike u trenutku donošenja prvostepene odluke o naknadi. Ako je korisnik stupio u posed pre pravnosnažnosti rešenja, raniji vlasnik ima pravo da bira, između opcija da li želi li da se naknada odredi prema prilikama u trenutku predaje ili u trenutku donošenja odluke.

Procenu tržišne cene zemljišta vrši organ nadležan za utvrđivanje poreza na prenos apsolutnih prava na nepokretnostima. Sudska praksa je, pak, utvrdila da ova procena predstavlja samo minimalnu vrednost naknade, te da sud može utvrditi višu tržišnu cenu na osnovu nalaza veštaka građevinske struke, uzimajući u obzir sve relevantne parametre i korektivne faktore. Naime, Zakon o eksproprijaciji ne isključuje utvrđivanje visine tržišne vrednosti veštačenjem.

Kada je, pak, predmet naknade vinograd, voćnjak ili šuma, zakon propisuje specifične metodologije procene koje uključuju vrednost zemljišta, neamortizovane investicije i projektovani prinos za period do dostizanja pune produktivnosti novih zasada. Naknada za zrelu šumu određuje se na osnovu tržišnih cena šumskih sortimenata umanjenih za troškove proizvodnje.

Posebno je značajna odredba koja dozvoljava utvrđivanje naknade iznad tržišne cene, a uzimajući u obzir materijalne i lične prilike ranijeg vlasnika (broj članova domaćinstva, zdravstveno stanje, mesečni prihod i sl.), organ može odrediti naknadu višu od tržišne ako su ove okolnosti od bitnog značaja za egzistenciju vlasnika.

Posle pravnosnažnosti rešenja o eksproprijaciji, služba opštinske uprave nadležna za imovinsko-pravne poslove dužna je da odmah zakaže raspravu za sporazumno određivanje naknade. Korisnik je dužan da u roku ne dužem od 15 dana podnese pismenu ponudu. Sporazum o naknadi unosi se u zapisnik i ima snagu izvršne isprave, a na takav način se strana u čiju korist je sporazum postignut može direktno naplatiti bez pokretanja posebnog izvršnog postupka.

Ako se sporazum ne postigne u roku od dva meseca od pravnosnažnosti rešenja, služba je dužna da sve spise dostavi nadležnom osnovnom sudu radi određivanja naknade. Ukoliko služba to ne učini, stranke se mogu neposredno obratiti sudu. Sudska praksa je zauzela stav da pravo na sudsku zaštitu u postupku određivanja naknade ne zastareva, omogućavajući tako vlasnicima pravnu zaštitu bez obzira na protek vremena.

Na područjima zahvaćenim zemljotresom, poplavom, požarom, ekološkim udesom ili drugom elementarnom nepogodom većeg obima predviđen je poseban postupak za sprovođenje eksproprijacije. Područja na kojima će se primenjivati ovaj poseban postupak, kao i vremenski period primene, utvrđuje Vlada. Ratio legis ovih odredaba jeste da se u kriznim situacijama, kada je potrebna hitna intervencija, obezbedi brže sprovođenje postupka, bez ukidanja prava na naknadu.

U okviru posebnog postupka, zemljište može biti privremeno zauzeto i radi postavljanja privremenih objekata (poslovni objekti, smeštaj stanovnika i imovine i sl.). Karakteristično je da žalba izjavljena protiv rešenja o privremenom zauzimanju zemljišta ne odlaže izvršenje rešenja, jer hitnost intervencije mora biti obezbeđena radi zaštite života i imovine građana.

Korisnik može, na osnovu konačnog rešenja o eksproprijaciji, tražiti predaju nepokretnosti radi privođenja svrsi. U slučaju hitnosti, skupština opštine može rešiti da se predaja izvrši i posle donošenja samo prvostepenog rešenja. Ako se ekspropriše stambena zgrada ili poslovni prostor, korisnik je dužan da ranijem vlasniku i zakupcu obezbedi odgovarajući smeštaj u roku ne dužem od šest meseci od dana iseljenja.

Administrativni prenos prava predstavlja poseban pravni institut definisan Zakonom o eksproprijaciji (1995), kao oduzimanje ili ograničavanje i prenošenje na drugog nosioca prava na nepokretnosti u državnoj svojini, ako to zahteva javni interes. Rešenje o administrativnom prenosu donosi služba opštinske uprave nadležna za imovinsko-pravne poslove.

Javni interes u slučaju administrativnog prenosa utvrđuje se na isti način kao i za eksproprijaciju nepokretnosti. Rešenje o administrativnom prenosu doneto bez rešenja o utvrđenom javnom interesu takođe je ništavo. Ako Zakonom o eksproprijaciji nije drugačije određeno, odredbe o redovnoj eksproprijaciji shodno se primenjuju i na administrativni prenos.

Za razliku od klasične eksproprijacije, koja se primenjuje na nepokretnosti u privatnom vlasništvu, administrativni prenos predstavlja instrument za prevlašćivanje prava na državnoj imovini (npr. prenošenje prava korišćenja sa jednog javnog preduzeća ili organa na drugog korisnika u javnom interesu). Ovaj institut omogućava racionalniju upotrebu javne imovine bez potrebe za sprovođenjem punog postupka sticanja imovine od privatnog lica.

Faktička eksproprijacija predstavlja jedan od najsloženijih i aktuelnih pravnih instituta savremenog upravnog prava u Srbiji. Reč je o situacijama u kojima je prinudno oduzimanje ili ograničavanje prava na nepokretnosti sprovedeno bez formalnog postupka predviđenog Zakonom o eksproprijaciji, a bez prethodnog utvrđivanja javnog interesa rešenjem Vlade, bez donošenja rešenja o eksproprijaciji ili bez isplate naknade.

Tipičan primer faktičke eksproprijacije jeste izgradnja javnog puta, ulice, vodovoda ili drugog javnog dobra na zemljištu u privatnom vlasništvu bez sprovedenog postupka. Vlasnik biva de facto lišen prava korišćenja svoje imovine, a formalna pravna zaštita kroz upravni postupak mu nije na raspolaganju, jer nikakav upravni akt nije ni donet. Ovakva praksa, nažalost, naročito je česta u seoskim i prigradskim područjima.

Domaća sudska praksa dugo se kolebala u pogledu pravne kvalifikacije i osnova tužbenog zahteva u slučajevima faktičke eksproprijacije. Narodna skupština Republike Srbije donela je 2016. godine Autentično tumačenje odredaba Zakona o eksproprijaciji (Službeni glasnik RS, br. 106/2016), kojim je pokušano ograničavanje primene Zakona na slučajeve bez rešenja o eksproprijaciji. Ovo autentično tumačenje je, pak, naišlo na kritiku Ustavnog suda i viših sudskih instanci, koje su nastavile da priznaju pravo vlasnika na naknadu u slučajevima faktičke eksproprijacije.

Vrhovni sud Republike Srbije zauzeo je u nekoliko značajnih presuda stav da je naknada za faktički ekspropisano zemljište sui generis, odnosno to nije naknada štete, nego supstitut za realnu nepokretnost u vlasništvu oštećenog (Vrhovni sud, Rev 1 54/2023, 2023). Pri utvrđivanju visine naknade primenjuje se princip tržišne vrednosti, a nadležni sudovi određuju naknadu nalazom i mišljenjem veštaka građevinske struke. Ustavni sud je u odluci UŽ 1189/2021 (2023) potvrdio da vlasnik u slučaju oduzimanja imovine bez sprovedenog postupka mora biti prinuđen da preduzme pravne mere protiv korisnika, upravo tužbom za naknadu.

Za pravnu teoriju i praksu posebno je značajno pitanje da li i nesprovođenje planskih akata u nerazumno dugom vremenskom periodu može predstavljati povredu prava na mirno uživanje imovine. Vrhovni sud je u odluci Rev 16548/2023 (2024) ukazao da donošenjem planskih

akata i njihovim nesprovođenjem u nerazumno dugom periodu može biti povređeno pravo vlasnika na mirno uživanje imovine, u smislu člana 58. Ustava i člana 1. Protokola 1 uz EKLjP. Time je sudska praksa načinila važan korak ka proširenom razumevanju zaštite imovinskih prava.

5. EVROPSKI STANDARDI ZAŠTITE IMOVINE

Član 1. Protokola broj 1. uz Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (EKLjP, 1950/2003) garantuje pravo na mirno uživanje imovine. Ova norma proklamuje da svako fizičko i pravno lice ima pravo na neometano uživanje svoje imovine, te da niko ne može biti lišen svoje imovine, osim u javnom interesu i pod uslovima predviđenim zakonom i opštim načelima međunarodnog prava. Značaj ove odredbe za sistem zaštite vlasnika u postupku eksproprijacije je fundamentalan.

Evropski sud za ljudska prava (ESLjP) u Strazburu razvio je bogatu praksu tumačenja ove norme. Sud razlikuje tri osnovna oblika mešanja države u prava na imovinu: 1) potpuno lišavanje imovine (de jure ili de facto), 2) regulisanje prava korišćenja imovine i 3) opšte načelo zabrane mešanja. U slučaju potpunog lišavanja, nezavisno od toga da li je sproveden formalni postupak, ESLjP dosledno utvrđuje da postoji povreda člana 1. Protokola 1. ako vlasnik nije adekvatno oštećen (Savet Evrope, 2019).

U brojnim presudama protiv Srbije, ESLjP je utvrdio povrede imovinskih prava. Sud naglašava da odsustvo odgovarajuće naknade za oduzetu imovinu u iznosu neusaglašenom sa vrednošću nepokretnosti predstavlja nesrazmerno mešanje države u vlasnička prava. Takođe, ako se vlasniku za oduzetu nepokretnost ne isplati nikakva naknada, povreda prava na uživanje imovine je utoliko teža. ESLjP upotrebljava termin „faktička eksproprijacija“, smatrajući da povreda traje sve do uspostavljanja pravične ravnoteže interesa, odnosno do adekvatnog oštećenja vlasnika.

Iz prakse ESLjP-a proizilaze sledeći ključni principi za zakonitost eksproprijacije: 1) zakonska zasnovanost, što podrazumeva da intervencija mora biti predviđena zakonom dostupnim i precizno formulisanim; 2) legitimna svrha, odnosno da mora postojati legitiman javni interes; 3) srazmernost, podrazumeva da mora biti uspostavljena pravična ravnoteža

između zahteva javnog interesa i prava vlasnika; 4) pravična naknada, jer bez naknade proporcionalne vrednosti oduzete imovine, srazmernost načelno ne može biti postignuta.

Domaći pravni sistem u načelu zadovoljava ove standarde na normativnom planu, mada se u praksi beleže slučajevi nesprovođenja zakonskih obaveza, naročito u pogledu pravovremene isplate naknade i odstupanja u postupcima utvrđivanja tržišne vrednosti. Kontinuirano praćenje prakse ESLjP-a u predmetima protiv Srbije i prilagođavanje domaće sudske prakse tim standardima predstavlja nužan zadatak pravosuđa i zakonodavca.

6. ZAKLJUČAK

Analiza pravnog instituta eksproprijacije u upravnom pravu Republike Srbije potvrđuje njegovu izuzetnu složenost i značaj u sistemu zaštite prava vlasnika nepokretnosti. Taj institut predstavlja supstrat napetosti između dva podjednako važna pravna principa koji podrazumevaju zaštite privatne svojine i napretka zajednice kroz realizaciju javnih interesa. Razrešenje ove napetosti zahteva ne samo kvalitetan normativni okvir, nego i doslednu primenu u praksi organa uprave i sudova.

Pozitivnopravni okvir u Srbiji, utemeljen na Ustavu (2006) i Zakonu o eksproprijaciji (1995), uređuje materiju u načelu na prihvatljiv način. Trojstvo konstitutivnih pretpostavki predstavljano kroz javni interes, zakonit postupak i pravična naknada, sasvim je jasno postavljeno. Mehanizmi pravne zaštite kroz upravnu žalbu, upravni spor i građanske tužbe pružaju vlasnicima višestepenu zaštitu, a Ustavni sud i ESLjP deluju kao instanca višeg reda.

Ipak, normativni okvir sam po sebi nije dovoljan. Praksa neformalnih intervencija, a naročito u oblasti izgradnje puteva i komunalne infrastrukture svedoči o potrebi jače primene propisanog postupka i uvećane svesti o građanskim pravima. Institut faktičke eksproprijacije, koji je razvila sudska praksa, predstavlja važan instrument pravne zaštite, ali je istovremeno i simptom sistemskih propusta u sprovođenju Zakona.

Sa stanovišta usklađenosti sa evropskim standardima, domaće pravo zadovoljava formalne zahteve člana 1. Protokola 1 uz EKLjP. Međutim, proceduralni nedostaci u praksi, naročito kašnjenja u isplati

naknade i odstupanja u metodologiji utvrđivanja tržišne vrednosti, ostaju predmet kritike ESLjP-a.

Budući pravni razvoj treba da ide u smeru 1) normativnog uređenja faktičke eksproprijacije direktno u Zakonu; 2) skraćivanja rokova postupka i uvođenja efektivnih sankcija za kašnjenje u isplati naknade; 3) unifikacije sudske prakse u pogledu metodologije utvrđivanja tržišne vrednosti nepokretnosti; i 4) stvaralačke primene evropskih standarda zaštite imovine u domaćim sudovima, bez formalističke primene normi.

LITERATURA

1. Ustav Republike Srbije, „Sl. glasnik RS”, br. 98/2006 i 115/2021.
2. Zakon o eksproprijaciji, "Sl. glasnik RS", br. 53/95, "Sl. list SRJ", br. 16/2001 - odluka SUS i "Sl. glasnik RS", br. 20/2009, 55/2013 - odluka US i 106/2016 - autentično tumačenje).
3. Zakon o ratifikaciji Konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, "Sl. list SCG - Međunarodni ugovori", br. 9/2003, 5/2005 i 7/2005 - ispr. i "Sl. glasnik RS - Međunarodni ugovori", br. 12/2010 i 10/2015.
4. Zakon o javnoj svojini, "Sl. glasnik RS", br. 72/2011, 88/2013, 105/2014, 104/2016 - dr. zakon, 108/2016, 113/2017, 95/2018, 153/2020 i 94/2024.
5. Zakon o utvrđivanju javnog interesa i posebnim postupcima eksproprijacije i izdavanja građevinske dozvole radi realizacije projekta „Beograd na vodi", "Sl. glasnik RS", br. 34/2015, 103/2015 i 153/2020.
6. Zakon o planiranju i izgradnji, "Sl. glasnik RS", br. 72/2009, 81/2009 - ispr., 64/2010 - odluka US, 24/2011, 121/2012, 42/2013 - odluka US, 50/2013 - odluka US, 98/2013 - odluka US, 132/2014, 145/2014, 83/2018, 31/2019, 37/2019 - dr. zakon, 9/2020, 52/2021, 62/2023 i 91/2025..
7. Kulić, M. (2018). *Upravno pravo – Posebni deo*, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Novi Sad, 238-251.
8. Milkov, D. (2011). *Upravno pravo II – Upravna delatnost*, Pravni fakultet, Novi Sad.
9. Lilić, S. (2016). *Upravno pravo i upravni postupak*, Pravni fakultet, Beograd.

10. Kostić, N. (2019). *Postupak za određivanje naknade za ekspropisiranu nepokretnost*, master rad, Pravni fakultet u Nišu.
11. Rakić, B. (2011). *Investiciono pravo – Zaštita stranih investicija*, Pravni fakultet, Beograd.
12. Prica, I. (2019). *Faktička eksproprijacija*, cit. u: Kostić, Nemanja, *Postupak za određivanje naknade za ekspropisiranu nepokretnost*, master rad, Pravni fakultet u Nišu, 9.
13. Advokatska kancelarija Slavica Janjić (2024). *Sudska praksa – Eksproprijacija i naknada za ekspropisane nepokretnosti*. <https://advokatskakancelarija.slavicajanjic.co.rs>
14. Law Firm Serbia (2024). *Eksproprijacija zemljišta i faktička eksproprijacija*. <https://law-firm.rs/sr/eksproprijacija-zemljišta-i-faktička-eksproprijacija/>
15. Advokat Gvozden M. Grgur (2023). *Faktička eksproprijacija u Srbiji: Zaštita imovinskih prava*. <https://www.advokat-novisad.com/stvarno-pravo/faktička-eksproprijacija/>
16. Advokatska kancelarija Đapa (2024). *Zakon o eksproprijaciji – šta je eksproprijacija i kakav je postupak?* <https://advokatdjapa.rs/2024/10/29/zakon-o-eksproprijaciji-sta-je-eksproprijacija-i-kakav-je-postupak/>
17. Biznis.rs (2022). *Javni interes iznad privatne svojine, ali o eksproprijaciji odlučuje samo država*, <https://biznis.rs/vesti/srbija/javni-interes-iznad-privatne-svojine-ali-o-eksproprijaciji-odlucuje-samo-drzava/>
18. Lawlife.rs, *Eksproprijacija u Srbiji*. <https://lawlife.rs/index.php/pravo/627-eksproprijacija-u-srbiji>
19. Vrhovni sud Republike Srbije, Rev 1 54/2023, 27.12.2023. <https://www.vrh.sud.rs/sr-lat/rev1-542023-31115-faktička-eksproprijacija>
20. Vrhovni sud Republike Srbije, Rev 16548/2023, 06.09.2024. <https://vrh.sud.rs/sr-lat/rev-165482023-31115-faktička-eksproprijacija>
21. Vrhovni kasacioni sud R. Srbije, Rev 1390/2016, 29.06.2017. <https://www.vrh.sud.rs/sr-lat/rev-13902016-faktička-eksproprijacija-trzisna-naknada-pravo-na-imovinu-ogranicenje-prava>

22. Ustavni sud Republike Srbije, UŽ 1189/2021, odluka doneta 29.06.2023.
23. Član 1. Protokola br. 1. uz Evropsku konvenciju o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda.
24. Savet Evrope, *Vodič za član 1. Protokola br. 1. uz Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava*, ažurirano 31.12.2019.
<https://rm.coe.int/guide-art-1-protocol-1-ser/native/1680a20cde>
25. Evropski sud za ljudska prava, *predmet Sporrang i Lonrot protiv Švedske*, aplikacije br. 7151/75 i 7152/75, presuda Velikog veća, 23.09.1982.
26. ESLJP, predmet James i druge protiv Ujedinjenog Kraljevstva, aplikacija br. 8793/79, 21.02.1986.

Rad zaprimljen: 16.11.2025.

Rad odobren: 23.03.2026.

**DRUŠTVO, STARENJE
I NOVE TEHNOLOGIJE**

EJDŽIZAM I STEREOTIPI O STARIJIM OSOBAMA

Doc. dr. Bojan Macuh¹
Prof. dr. Andrej Raspor²

Apstrakt: Termin „ejdžizam“ (*ageism*) skovao je 1969. godine američki psihijatar Neil Robert Butler. Butler je termin „ejdžizam“ koristio kao sinonim za diskriminaciju na osnovu starosti i definisao ga kao kombinaciju tri međusobno povezana elementa: predrasuda prema starijim osobama, starosti i starenju; diskriminatornog postupanja prema starijim osobama; te institucionalnih praksi i politika koje učvršćuju i održavaju stereotipe o starijim osobama. Stereotipi o starijim osobama često predstavljaju generalizacije zasnovane na netačnim ili pretjerano pojednostavljenim uvjerenjima o osobama starije životne dobi. Ti stereotipi mogu se odnositi na fizičke, kognitivne, emocionalne ili socijalne karakteristike, ali zanemaruju činjenicu da su starije osobe izuzetno raznolika grupa, sa različitim iskustvima, sposobnostima i potrebama.

Ključne riječi: starenje, starije osobe, starost, stereotipi, ejdžizam.

1. UVOD

Ejdžizam, odnosno diskriminacija na osnovu starosti, predstavlja stereotipizaciju, predrasude i diskriminaciju prema osobama na osnovu njihove životne dobi. Riječ je o društvenom problemu koji može pogoditi osobe svih starosnih grupa, ali je najčešći u odnosu prema starijim osobama. Naučnici smatraju da je ejdžizam značajan društveni problem koji negativno utiče na pojedince svih uzrasta, a posebno na starije osobe. Istraživanja pokazuju da ejdžizam dovodi do smanjenja kvaliteta života, socijalne isključenosti i pogoršanja mentalnog zdravlja. Jedno od najnovijih istraživanja proveo je Kokubun (2024), koji je analizirao podatke iz 55 zemalja prikupljene u okviru Svjetskog istraživanja vrijednosti (*World*

¹ FKPV, Celje, Slovenija

² FKPV, Celje, Slovenija

Values Survey). Ejdžizam se manifestuje u različitim oblicima, koji će biti predstavljeni u narednim potpoglavljima.

Ejdžizam je višedimenzionalan pojam koji je tokom vremena prošao kroz brojne promjene i postao složeniji. Iako su tokom godina predložene mnoge definicije ejdžizma, Iversen i dr. (2009) ponudili su vlastitu definiciju. Autori ejdžizam opisuju kao negativne ili pozitivne stereotipe, predrasude i/ili diskriminaciju prema osobama koje stare, odnosno u njihovu korist, obuhvatajući afektivne, kognitivne i bihevioralne komponente starenja, svjesne i nesvjesne dimenzije, kao i individualni i društveno-institucionalni značaj ovog problema (ibid.). Primjeri uključuju pretpostavke o sposobnostima, interesima ili potrebama pojedinaca zasnovane isključivo na njihovoj starosti, kao što je stereotip da su starije osobe manje produktivne ili tehnološki nepismene.

Nelson (2002) se bavio stereotipima o starijim osobama i njihovim uticajem na društvo i pojedince. Autor analizira različite oblike ejdžizma i načine na koje se stereotipi mogu mijenjati tokom vremena. Rupp i Vodanovich (2006), s druge strane, usmjerili su svoje istraživanje na starosne stereotipe i diskriminaciju na radnom mjestu, analizirajući kako interakcije s mlađim kolegama utiču na formiranje tih stereotipa.

V. Švab (2013) utvrđuje da su stereotipi o starosti u Sloveniji često negativni i povezani s predstavama o opadanju fizičkih i mentalnih sposobnosti, usamljenosti i zavisnosti starijih osoba. On naglašava da se starije osobe često prikazuju kao nedovoljno vrijedni, pasivni članovi društva koji više nisu produktivni niti važni. Navodi da negativni stereotipi o starosti utiču na samopouzdanje i kvalitet života starijih osoba. Mnogi se osjećaju isključenima iz društvenih aktivnosti, što dovodi do usamljenosti i osjećaja bezvrijednosti. Autor upozorava i na uvjerenje da starenje uvijek donosi fizičko i mentalno propadanje. Takav pogled vodi marginalizaciji starijih osoba i umanjuje njihov društveni status.

2. STEREOTIPI O STARIJIM OSOBAMA

Stereotipi o starijim osobama često predstavljaju generalizacije zasnovane na netačnim ili pretjerano pojednostavljenim uvjerenjima o osobama starije životne dobi. Ti stereotipi mogu se odnositi na fizičke,

kognitivne, emocionalne ili socijalne karakteristike, ali zanemaruju činjenicu da su starije osobe izuzetno raznolika grupa, sa različitim iskustvima, sposobnostima i potrebama. U nastavku se navode neki od najčešćih stereotipa.

A. Starije osobe su fizički nesposobne

Stereotip prema kojem su starije osobe fizički nesposobne nije nužno tačan. Mnoge starije osobe održavaju fizičku aktivnost i dobro fizičko zdravlje. Zapravo, brojni istraživači saglasni su da fizička aktivnost može pomoći u sprečavanju mnogih zdravstvenih problema i poboljšanju kvaliteta života starijih osoba. Među njima su Caspersen, Powell i Christenson (1985). Hajduk i Sušan (2011) također smatraju da je stereotip prema kojem su starije osobe fizički nesposobne često netačan, jer mnoge starije osobe održavaju dobru fizičku kondiciju i učestvuju u fizičkim aktivnostima. Brojni istraživači u Sloveniji saglasni su da fizička aktivnost značajno doprinosi očuvanju zdravlja u kasnijoj životnoj dobi.

B. Starije osobe nisu tehnički pismene

Pew Research Center (2017) napominje da mnogi pretpostavljaju kako starije osobe ne mogu savladati savremenu tehnologiju. Međutim, istraživanja pokazuju da mnoge starije osobe uspješno koriste digitalne uređaje, kao što su pametni telefoni, računari i aplikacije za komunikaciju. Iako postoji rašireno uvjerenje da starije osobe nisu vješte u korištenju tehnologije, istraživanja u Sloveniji (Kovačić i Dobrila, 2017) pokazuju da se starije osobe sve više uključuju u svijet digitalne tehnologije, uprkos određenim postojećim preprekama.

C. Starije osobe su nazadne i zatvorene za nove ideje

Postoji uvjerenje da su starije osobe sklone tradicionalnom razmišljanju i da nisu otvorene za promjene. Međutim, istraživanja pokazuju (Palmore, 2001) da mnoge starije osobe prihvataju nove ideje i aktivno učestvuju u savremenom društvenom i političkom životu. Stereotip da su starije osobe zatvorene za nove ideje često nije u skladu

sa stvarnošću. Zupančič (2014) navodi da slovenska istraživanja pokazuju kako su mnoge starije osobe otvorene za nove pristupe i promjene, posebno u kontekstu obrazovanja i tehnologije.

D. Starije osobe su zaboravne ili mentalno nestabilne

Lichtenberg i Stiles (2010) smatraju da, iako demencija i druge mentalne bolesti postaju češće s godinama, one nisu neizbježna posljedica starenja. Mnoge starije osobe zadržavaju mentalnu jasnoću i aktivno učestvuju u intelektualnim aktivnostima. Ropret (2011) također smatra da, iako su kognitivni poremećaji poput demencije češći kod starijih osoba, mnoge starije osobe zadržavaju mentalnu jasnoću i aktivne su u intelektualnom životu.

E. Starije osobe su usamljene i depresivne

Čest stereotip jeste da su starije osobe često usamljene i depresivne, ali brojna istraživanja pokazuju da mnoge starije osobe održavaju bogate društvene mreže i uživaju u aktivnom životu, kako navode Koželj i Novak (2013). Chou (2013) utvrđuje da stereotip o usamljenosti i depresiji među starijim osobama često ne odražava stvarnost. Mnoge starije osobe imaju bogat društveni život, učestvuju u društvenim aktivnostima i imaju snažne mreže socijalne podrške.

F. Starije osobe nisu produktivne niti korisne društvu

Binstock i George (2006) smatraju da postoji percepcija prema kojoj su starije osobe manje produktivne, ali brojna istraživanja pokazuju da mnoge starije osobe i dalje aktivno učestvuju u društvenim aktivnostima, volontiranju i radu, doprinoseći razvoju društva. Černigoj (2012) dodaje da je stereotip prema kojem starije osobe više nisu produktivne često netačan, jer mnoge starije osobe i dalje aktivno učestvuju u društvu, bilo kroz volontiranje ili rad.

Zaključno, stereotipi o starijim osobama u slovenskom kontekstu često su odraz netačnih uvjerenja i negativnih stavova mlađih pojedinaca, koji ne uzimaju u obzir stvarnu raznolikost i sposobnosti starijih osoba.

Slovenska istraživanja i literatura često naglašavaju važnost prepoznavanja vrijednosti starijih osoba i njihovog aktivnog učešća u društvenom životu. Važno je shvatiti da starost ne znači nužno smanjenje sposobnosti ili kvaliteta života. Uvažavanjem ovih činjenica možemo omogućiti inkluzivnije i dostojanstvenije mjesto za starije osobe u društvu. Na osnovu svoga znanja, sposobnosti i iskustva, one to svakako zaslužuju.

Ovaj rad u značajnoj mjeri doprinosi razumijevanju načina na koji stereotipi oblikuju društvenu ulogu starijih osoba i naglašava važnost njihove integracije u društvo radi smanjenja socijalne isključenosti i diskriminacije. Također se ističe potreba za većom povezanošću među generacijama i boljom međusobnom komunikacijom, kako bi se smanjila starosna diskriminacija i poboljšao odnos prema starijim osobama. O tome će više riječi biti u narednom potpoglavlju.

3. PREMOŠĆAVANJE STEREOTIPA O STARIJIM OSOBAMA

Stereotipi o starijim osobama proizlaze iz kombinacije historijskih, kulturnih, društvenih i psiholoških faktora. Ove predrasude često su ukorijenjene u netačnim uvjerenjima, strahu od starenja i nedostatku kontakta među generacijama.

Jedan od glavnih razloga za postojanje stereotipa o starijim osobama jeste strah od starenja i smrti, jer društvo koje daje prednost mladosti, ljepoti i produktivnosti često odbacuje starenje kao nešto negativno. Ljudi projektuju strah od vlastitog starenja na starije osobe, što dovodi do predrasuda.

Mediji često reprodukuju negativne stereotype, prikazujući starije osobe kao slabe, nefleksibilne, neproduktivne ili kao teret za društvo. Nedostatak pozitivnih uzora doprinosi učvršćivanju ovih predrasuda. Zapadna kultura, na primjer, često glorifikuje mladost, produktivnost i brzo prilagođavanje promjenama, dok starost povezuje s fizičkom slabošću, zavisnošću i nazadnošću. Konačno, zdravstveni problemi kod starijih osoba, kao što su demencija ili slabije fizičko stanje, također stvaraju stereotip da su sve starije osobe bolesne, spore ili nesposobne da doprinesu društvu.

Pogledajmo šta naučnici misle o ovom gorućem problemu, odnosno šta istražuju. Butler (2008), pionir gerontologije, na primjer, istražuje društveni uticaj dugovječnosti i upozorava na potrebu promjene percepcije starijih osoba kao neaktivnih članova društva. Applewhite (2019) ispituje kako stereotipi o starijim osobama utiču na njihovu ulogu u društvu i predlaže strategije za prevazilaženje predrasuda, uključujući pozitivne uzore i podizanje svijesti. Carstensen (2009) ističe pozitivne aspekte starenja i promovise model aktivnog starenja zasnovan na uključivanju starijih osoba u društvene aktivnosti.

U Sloveniji Kenda Jež (2010) proučava predstavljanje starijih osoba u slovenskim medijima i uticaj tih prikaza na društvene stereotipe i samopercepciju starijih osoba. Njoj se pridružuje Ramovš (2003), stručnjak u oblasti istraživanja života starijih osoba i svega što je s tim povezano, koji istražuje stereotipe o starijim osobama u slovenskom društvu i predlaže pristupe za povećanje međugeneracijske saradnje i aktivnog uključivanja starijih osoba.

4. RAZLOZI ZA POSTOJANJE STEREOTIPA O STARIJIM OSOBAMA

Stereotipi o starijim osobama često su rezultat različitih društvenih, kulturnih i psiholoških faktora koji oblikuju percepciju starenja i starijih osoba u društvu. Pozitivni pogledi na starenje doprinose dužem i zdravijem životu. B. Levy (2022) istražuje kako uvjerenja o starenju oblikuju starosne stereotipe i kako oni utiču na fizičko i mentalno zdravlje starijih osoba. Ona naglašava da pozitivni pogledi na starenje mogu doprinijeti dužem i zdravijem životu.

Brockman (2014) istražuje prisustvo starosne diskriminacije na radnom mjestu, uključujući način na koji stereotipi utiču na zapošljavanje i napredovanje starijih osoba. Autor također analizira uticaj ejdžizma na produktivnost i zdravlje starijih radnika. Atchley (2020) daje pregled načina na koji društvo percipira starenje i kako se stereotipi o starijim osobama formiraju i utiču na njihove životne mogućnosti. On također opširno analizira uticaj ovih stereotipa na kvalitet života starijih osoba.

Zupančič (2017) istražuje socijalnu isključenost starijih osoba u Sloveniji i ulogu stereotipa i diskriminacije u njihovom isključivanju iz različitih društvenih sfera. On naglašava potrebu za većim uključivanjem

starijih osoba u društvo. J. Fatur (2019) usmjerava se na fenomen starosne diskriminacije u slovenskom kontekstu. On proučava i pravne i društvene aspekte diskriminacije starijih osoba u Sloveniji i predlaže mjere za smanjenje starosnih stereotipa u društvu.

Ovi i mnogi drugi autori posvetili su svoja istraživanja različitim aspektima starosnih stereotipa, diskriminacije i društvene uključenosti starijih osoba u Sloveniji, doprinoseći boljem razumijevanju i upravljanju ovim izazovima u slovenskom okruženju.

Dakle, kako možemo premostiti stereotipe o starijim osobama? Svakako kroz obrazovanje, jer ono povećava znanje o potencijalima starijih osoba i preprekama koje stereotipi stvaraju. Moramo promijeniti sliku starijih osoba u medijima prikazivanjem njihovih aktivnih i pozitivnih uloga. Potrebno je nastojati da se starije osobe što češće uključuju u volonterske aktivnosti, programe zapošljavanja i međugeneracijske projekte. Konačno, treba naglasiti da je neophodno kontinuirano podržavati istraživanja koja dokazuju vrijednost starijih osoba za društvo i oblikovati politike koje smanjuju starosnu diskriminaciju. Naravno, razumijevanje razloga za postojanje stereotipa ključno je, jer predstavlja prvi korak ka njihovom uklanjanju i stvaranju inkluzivnijeg društva.

Stereotipi o starijim osobama, prema tome, predstavljaju uopštena uvjerenja o grupi ljudi starije životne dobi. Ti stereotipi su često negativni, netačni ili pretjerani i ne uzimaju u obzir individualne razlike među starijim osobama. Mogu se odnositi na različite oblasti života, kao što su:

- fizičke sposobnosti: „Sve starije osobe su slabe i bolesne”;
- kognitivne sposobnosti: „Sve starije osobe su zaboravne i spore”;
- ličnost: „Sve starije osobe su mrzovoljne i tvrdoglave”;
- tehnološka pismenost: „Sve starije osobe se ne mogu snaći s tehnologijom”;
- produktivnost: „Sve starije osobe su neproduktivne i ne mogu doprinijeti društvu”.

Negativni stereotipi imaju brojne štetne posljedice, jer mogu dovesti do diskriminacije, odnosno ejdžizma, prema starijim osobama u različitim oblastima, kao što su zapošljavanje, zdravstvena zaštita i socijalne interakcije, kako je već navedeno. Zbog njih starijim osobama mogu biti uskraćene prilike za učenje, rad ili aktivno učešće u društvu.

Istraživanja pokazuju da negativni stereotipi o starenju mogu čak negativno uticati na fizičko i mentalno zdravlje starijih osoba i, što je

posebno loše, mogu doprinijeti njihovoj socijalnoj izolaciji, jer ih drugi mogu izbjegavati ili ih ne uzimati ozbiljno. Zbog toga je ovoj oblasti potrebno pristupati veoma pažljivo, pomažući starijim osobama, stojeći uz njih, a prije svega razumijevajući ih i shvatajući da ćemo jednoga dana svi biti stari. Naravno, ako nam to bude omogućeno, jer put do starosti nije nimalo lak ni jednostavan.

5. DISKRIMINACIJA ILI EJDŽIZAM

Ejdžizam, odnosno „starizam”, jeste vrsta stigme – ujedno i sinonim za diskriminaciju na osnovu starosti, zbog čega se jedan izraz često koristi umjesto drugog i obrnuto – koja obuhvata stereotipe, predrasude i diskriminaciju prema pojedincima na osnovu njihove životne dobi. Stereotipi su uvjerenja zasnovana na generalizovanim ili neistinitim činjenicama. Predrasude se razvijaju kada stereotipe prihvatimo kao istinite i kada oni u nama izazovu snažne emocije. Diskriminacija, međutim, predstavlja bihevioralnu komponentu koja dovodi do različitog postupanja prema određenoj grupi ljudi na koju se stereotipi i predrasude odnose.

Ejdžizam u starijoj životnoj dobi često uključuje stereotipe koji odražavaju pogrešna uvjerenja o slabijim sposobnostima, nižoj produktivnosti ili manjoj vrijednosti starijih pojedinaca. U društvu koje naglašava mladost i vitalnost kao jedne od najvećih ideala, starije osobe često mogu biti izložene diskriminatornom postupanju – naprimjer, posmatrane kao teret ili kao neproduktivni članovi društva. Ejdžizam se razlikuje od drugih oblika diskriminacije, kao što su diskriminacija na osnovu spola, seksualne orijentacije ili boje kože, po tome što ga svi možemo doživjeti u jednom ili drugom obliku ukoliko doživimo stariju životnu dob. Na navedenoj internet-stranici mogu se pronaći i informacije o psihološkom i sociološkom porijeklu ejdžizma, o uticaju ejdžizma na fizičko i mentalno zdravlje, što je dodatno potkrijepljeno izvorima.

Zaključno, neophodno je aktivno se boriti protiv ejdžizma, kao i protiv svih drugih oblika stigmatizacije. Kao društvo, to možemo postići na nekoliko načina, i to kroz:

- tolerantnu i poštovanja vrijednu komunikaciju, bez donošenja vlastitih zaključaka o osobi;
- obraćanje pažnje na vlastite stereotipe i predrasude;

- rano i kontinuirano obrazovanje cijelog društva;
- promjenu stavova na nivou lokalnih i nacionalnih politika;
- podsticanje međugeneracijskog povezivanja i saradnje, kao i saradnje s medijima.

Nejednako postupanje na osnovu životne dobi javlja se, naprimjer, u zapošljavanju, zdravstvenoj zaštiti ili pristupu uslugama. Diskriminacija starijih osoba, poznata i kao ejdžizam, odnosi se na predrasude, stereotipe i nejednako postupanje prema pojedincima na osnovu njihove starosti. Razlozi za ovu vrstu diskriminacije uključuju negativne stereotipe o starenju, nedostatak obrazovanja o starosti i društvene norme koje glorifikuju mladost. Posljedice ejdžizma mogu biti socijalna isključenost, smanjene mogućnosti zapošljavanja, ograničen pristup zdravstvenim uslugama i pogoršanje mentalnog i fizičkog zdravlja starijih osoba.

Ejdžizam je važan faktor rizika za zlostavljanje starijih osoba. Prema definiciji nezavisne ekspertice, ejdžizam se odnosi na stereotipe, predrasude i/ili diskriminatorne radnje ili prakse protiv starijih osoba zasnovane na njihovoj hronološkoj dobi ili na uvjerenju da je osoba „stara”. Negativni stereotipi i predrasude čine osnovu pojma ejdžizma i mogu dovesti do štetnih posljedica, uključujući nasilje nad starijim osobama, njihovo zlostavljanje i zanemarivanje; naprimjer, starija populacija može biti tretirana kao teret za društvo. Stereotipi imaju ključnu ulogu u održavanju zlostavljanja starijih osoba i u otežavanju njihovog pristupa odgovarajućoj njezi i podršci, a na mnogim mjestima i pristupa pravnim lijekovima i naknadi štete (Mahler, 2023).

Ejdžizam, odnosno diskriminacija na osnovu starosti, duboko je ukorijenjen društveni problem koji pogađa pojedince, ekonomije i društva u cjelini. Uprkos naporima usmjerenim ka jednakosti i poštovanju ljudskih prava, ejdžizam se i dalje često izražava kroz stereotipe, predrasude i nejednako postupanje prema starijim osobama u različitim oblastima života, uključujući zapošljavanje, zdravstvenu zaštitu, socijalnu uključenost i kulturu.

Diskriminacija starijih osoba, poznata i kao ejdžizam, globalni je problem kojim su se bavili brojni međunarodni autori. Neki od njih su:

- Nelson (2002), koji je u svojoj uredničkoj knjizi okupio priloge različitih autora – Amy J. C. Cuddy i Susan T. Fiske; Jeffa Greenberga, Jeffa Schimela i Andyja Martensa; Beccu R. Levy i

Mahzarin R. Banaji – koji istražuju stereotipe i predrasude prema starijim osobama i njihove posljedice na društvenom i individualnom nivou;

- Abrams, Johnson i Swift (2016), koji predstavljaju rezultate opsežnog istraživanja o javnim stavovima prema starosti i starenju u Velikoj Britaniji, s naglaskom na rasprostranjenost ejdžizma i njegove posljedice;
- Sargeant (2011), koja u svojoj knjizi istražuje kako se diskriminacija na osnovu starosti prepliće s drugim oblicima diskriminacije, kao što su spol, rasa i invaliditet, te pruža uvid u složenost višestruke diskriminacije;
- Button i Frandsen (2018), koji su u svojoj studiji analizirali uticaj starosne diskriminacije na tržištu rada u Sjedinjenim Američkim Državama, koristeći ekonomske modele za procjenu učinaka ejdžizma na mogućnosti zapošljavanja starijih radnika;
- Macnicol (2006), koji u svojoj knjizi nudi dubinsku analizu historijskih i savremenih aspekata diskriminacije na osnovu starosti, s posebnim naglaskom na zapošljavanje i politike socijalne sigurnosti.

Lešnik i Tomažič (2017) u svom su radu definisali pojam ejdžizma kroz stavove različitih domaćih i stranih stručnjaka. Pogledajmo šta oni misle o ovoj zanimljivoj i sve aktuelnijoj oblasti života starijih osoba.

Ejdžizam, koji se u slovenskoj literaturi označava i terminima *starizem*, *staromrznštvo* i *starostizem*, predstavlja proces sistematske diskriminacije, stereotipizacije i obezvređivanja starijih osoba isključivo zbog njihove životne dobi (Kydd i Fleming, 2015). Zasniva se na hronološkoj dobi pojedinca, prilično je rasprostranjen i samo se intenzivira s procesom globalnog starenja stanovništva. Manifestuje se kroz stigmatizaciju starijih osoba zbog njihovih promijenjenih fizičkih, psiholoških i socijalnih sposobnosti (Phillips i dr., 2010).

Ejdžizam je sveprisutna, nekritička sila koja zadire u sva područja društvenog života. Može se susresti svuda: u međuljudskim odnosima, u oblastima obrazovanja, kulture, politike, socijalnog rada i zdravstvene zaštite (Goriup, 2015). Lipič i Ovsenik (2015) smatraju da je ejdžizam odraz stratifikovanog društva u kojem su konkretne mentalne fikcije rezultat odgoja i primjera iz okruženja, gdje se starije osobe prikazuju isključivo kroz negativne stereotipne karakteristike. U oblikovanju

odnosa i interakcije među ljudima stereotipi imaju važnu ulogu, jer utiču na ponašanje pojedinca prema drugima (Kornadt i Rothermund, 2015).

Starije osobe koje su izložene stereotipima često ih internalizuju, što dovodi do samoispunjenja pripisanih oblika ponašanja, snižava samopoštovanje (Stewart i dr., 2012) i izaziva stres koji iscrpljuje psihološke resurse potrebne za učešće u brizi o sebi i u procesu zdravstvene zaštite starije osobe (Rivera i Paredez, 2014). Kao posljedica toga, starije osobe se češće hospitalizuju i negativnije procjenjuju vlastito zdravlje (Ramírez i Palacios-Espinoza, 2016).

Ljudi često nastoje biti drugačiji od drugih, izdvojiti se i biti vidljivi. Međutim, razlikovanje postaje društveno neprihvatljivo kada se bez opravdanog razloga zasniva na ličnom svojstvu pojedinca. Tada razlikovanje prerasta u diskriminaciju, koja se javlja u obliku individualne, strukturne i institucionalne diskriminacije (Kogovšek Šalamon i Petković, 2007). Povećano interesovanje za ejdžizam u posljednje tri decenije poklapa se s procesom starenja stanovništva i željom za oblikovanjem novih društvenih vrijednosti, u kojima hronološka dob više neće biti prikladan pokazatelj za društvenu konstrukciju neizbježnih normi ponašanja, životnih stilova i uloga pojedinca zasnovanih na starosti (Šadl, 2007).

Iako se posljednjih godina nešto više govori o ejdžizmu i iako istraživanja ukazuju na njegovo postojanje u kliničkom okruženju (Rodgers i Gilmour, 2011), njegov obim još uvijek nije poznat, jer starije osobe rijetko izražavaju osjećanja koja bi okolini pokazala koje ih radnje pogađaju na diskriminatoran način. Starije osobe često nisu ni svjesne ejdžizma, jer se on pojavljuje manje očigledno ili suptilnije. Naprimjer, odluka o toku i intenzitetu zdravstvene zaštite može zavisiti od starosti pacijenta.

Pečjak (2007) smatra da je ejdžizam pojam sličan rasizmu i seksizmu. To je svojevrsno isključivanje starijih osoba iz društvenog života. Riječ je o osjećaju ugroženosti, jer je starijih osoba sve više, pa se mlađe generacije mogu osjećati ugroženima njihovim potrebama i zahtjevima. Za Ramovša (2010), ejdžizam predstavlja određenu vrstu otpora prema starim ljudima, starenju i starosti, kao i s njima povezano društveno ili psihološko zanemarivanje i obezvjeđivanje starih ljudi zbog njihove životne dobi.

Alford (2008) utvrđuje da je ejdžizam nesvjesna odbrana, uglavnom kod mladih. Starenje se obično povezuje sa smrću i umiranjem, a budući da se ljudi plaše smrti i umiranja, žele se od toga odvojiti. Posljedica je distanciranje ljudi od starije populacije.

Žigon (2011) piše da se, bez obzira na to da li su predstave o starenju zasnovane na općim sociodemografskim podacima, ličnim mišljenjima ili slici koju oblikuju javno mnijenje i društveni uticaji, starenje smatra nepoželjnim, a starije osobe manje popularnim dijelom javnosti. One se često moraju odreći svojih radnih mjesta u korist mlađih i stereotipno sposobnijih osoba. Srodnici ih često smještaju u domove za starije osobe, a zatim ih se sjete samo povodom ličnih i porodičnih praznika. Budući da ljudi tradicionalno povezuju starenje sa slikama bolesti, senilnosti i bespomoćnosti, ono se smatra tek korakom bliže smrti.

6. POSLJEDICE EJDŽIZMA

Posljedice ejdžizma su višeslojne. Na individualnom nivou, ejdžizam može uzrokovati smanjeno samopoštovanje, socijalnu izolaciju te lošije mentalno i fizičko zdravlje. Na društvenom nivou, on dovodi do neefikasnog korištenja potencijala starijih osoba, što utiče na ekonomsku produktivnost i stvara dodatno opterećenje za sisteme socijalne i zdravstvene zaštite. U preduzećima se ejdžizam odražava kroz smanjene mogućnosti zapošljavanja starijih radnika, što dovodi do njihovog prijevremenog penzionisanja i gubitka dragocjenog iskustva.

Borba protiv ejdžizma zahtijeva holistički pristup koji uključuje obrazovanje, zakonodavstvo i kulturne promjene, kako navodi WHO (2021). Obrazovni programi mogu pomoći u razbijanju mitova i stereotipa o starosti i podsticanju poštovanja među generacijama. Anti-diskriminaciono zakonodavstvo mora biti strogo i djelotvorno, što uključuje zaštitu starijih radnika na tržištu rada. Pored toga, potrebno je kreirati inkluzivne politike koje omogućavaju aktivno starenje, uključujući pristup cjeloživotnom učenju, mogućnostima rada i učešću u društvenim aktivnostima.

Svaki pojedinac snosi odgovornost za prepoznavanje i uklanjanje ejdžizma u vlastitom ponašanju i odnosima. Društvo u cjelini mora promovisati međugeneracijsku solidarnost i prepoznati da je starenje

prirodan dio ljudskog života koji donosi i izazove i mogućnosti. Starije osobe imaju ključnu ulogu u prenošenju znanja, iskustva i vrijednosti koje obogaćuju društvo.

Na društvenom nivou, ejdžizam dovodi do zanemarivanja produktivnih i kreativnih sposobnosti starijih osoba koje su bile primorane na penzionisanje isključivo zbog dostizanja određene životne dobi. To vodi neefikasnom korištenju potencijala starijih osoba, utiče na ekonomsku produktivnost i stvara dodatno opterećenje za sisteme socijalne i zdravstvene sigurnosti.

7. ZAKLJUČAK

Može se zaključiti da ejdžizam nije samo problem starijih osoba; to je problem cijelog društva. Rješavanjem „ovog problema” ne poboljšavamo samo živote starijih osoba, već gradimo pravedniju, inkluzivniju i održiviju budućnost za sve generacije. Svijest o vrijednosti starijih osoba, kao i uklanjanje predrasuda i diskriminacije zasnovane na životnoj dobi, predstavljaju ključne korake ka oblikovanju društva koje vrednuje sve faze života.

Ejdžizam i stereotipi povezani sa starošću duboko su ukorijenjeni u društvu i često djeluju suptilno, ali imaju ozbiljne posljedice za pojedince i zajednice. Oni umanjuju dostojanstvo ljudi, ograničavaju njihove mogućnosti i učvršćuju pogrešna uvjerenja o sposobnostima, vrijednosti i ulozi pojedinca isključivo na osnovu njegove životne dobi. Takvi stereotipi ne pogađaju samo starije osobe, već i mlađe generacije, jer stvaraju vještačke podjele i nerazumijevanje među starosnim grupama.

Da bi se ejdžizam prevazišao, ključno je razvijati kritičko mišljenje, podsticati međugeneracijski dijalog i podizati svijest o raznolikosti iskustava i potencijala ljudi svih životnih dobi. Samo uklanjanjem predrasuda i svjesnim nastojanjem ka poštovanju i uključivanju možemo izgraditi pravednije društvo u kojem starost neće biti mjera vrijednosti, nego dio bogatog i raznolikog ljudskog iskustva.

Starenje je, prema tome, neizbježan dio životnog ciklusa, ali se društvena percepcija i iskustvo starosti znatno razlikuju, kako su Macuh i Raspor (2025) pisali u svojoj naučnoj monografiji pod naslovom *Starenje – stigma ili izazov*. Umjesto da se posmatra kao prirodan i vrijedan proces, starenje se prečesto susreće sa stigmom, podstaknutom

ejdžizmom i duboko ukorijenjenim stereotipima. Oni se manifestuju u uvjerenju da je starost sinonim za nemoć, smanjene sposobnosti i teret za društvo.

Međutim, starenje možemo i moramo transformisati u izazov, odnosno u priliku za rast, mudrost i kontinuirani doprinos. Ključ za to jeste promovisanje međugeneracijske saradnje, kao i razmjena znanja, iskustava i perspektiva između različitih starosnih grupa, što obogaćuje sve uključene. Mladi ljudi mogu učiti iz životnih iskustava starijih osoba, dok starije osobe mogu ostati povezane s novim trendovima i tehnologijama, čime se smanjuje digitalni jaz. Takva saradnja razgrađuje stereotipe i gradi mostove razumijevanja.

LITERATURA I IZVORI

1. Abrams, D., Johnson, P., Swift, H. (2016). *Ageism: A Benchmark of Public Attitudes in Britain*. London: Centre for Ageing Better.
2. Alford, D. (2008). The elder justice act. *Journal of gerontological nursing*, 37(8), pp. 14–16.
3. Applewhite, A. (2019). *This Chair Rocks: A Manifesto Against Ageism*. New York: Celadon Books.
4. Atchley, R. C. (2020). *Aging: Concepts and Controversies* (9th ed.). SAGE Publications.
5. Binstock, R. H. & George, L. K. (2006). *Handbook of Aging and the Social Sciences*. New York: Academic Press.
6. Brockman, J. R. (2014). Ageism and Age Discrimination in the Workplace: A Literature Review. *International Journal of Aging and Human Development*, 78(3), pp.229–256. doi:10.2190/AG.78.3.c.
7. Butler, R. N. (2008). *The Longevity Revolution: The Benefits and Challenges of Living a Long Life*. New York: PublicAffairs.
8. Button, P. & Frandsen, B. R. (2018). *Ageism in the Labour Market: Estimating Aggregate Effects of Bias Against Older Workers*. New Orleans: Institute of Labor Economics (IZA).
9. Carstensen, L. L. (2009). *A long bright future: An action plan for a lifetime of happiness, health, and financial security*. Broadway Books.

10. Caspersen, C. J., Powell, K. E., & Christenson, G. M. (1985). Physical Activity, Exercise, and Physical Fitness: Definitions and Distinctions for Health-Related Research. Washington, D.C.: U.S. Department of Health and Human Services. *Public Health Reports*, 100(2), pp. 126–131.
11. Chou, K. L. (2013). Depression among Older Adults in the Context of Social Support: A Review of the Literature. *Aging & Mental Health*, 17(1), pp. 1–10. Abingdon, UK: Taylor & Francis. DOI: 10.1080/13607863.2012.693888.
12. Černigoj, M. (2012). *Staranje prebivalstva in njegov vpliv na družbo: Ekonomske in socialne posledice* [Population aging and its impact on society: Economic and social consequences]. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani.
13. Fatur, J. (2019). *Starostna diskriminacija v slovenskem prostoru: teorija in praksa* [Age discrimination in the Slovenian space: theory and practice]. Ljubljana: University of Ljubljana, FDV, Založba FDV.
14. Goriup, J. (2015). *Vpliv institucionalnega bivanja na družbeni status in avtonomijo starostnika* [The impact of institutional living on the social status and autonomy of the older person]. Novo mesto: Faculty of Health Sciences.
15. Hajduk, M. & Sušan, R. (2011). *Telesna dejavnost in zdravje starejših* [Physical activity and health of the elderly]. Koper: Univerza na Primorskem, Pedagoška fakulteta.
16. Iversen, T., Larsen, L. & Solem, P. E. (2009). A conceptual analysis of ageism. *Nordic Psychology*, 61, pp. 4–22. doi: 10.1027/1901-2276.61.3.4.
17. Kenda Jež, K. (2010). *Podoba staranja v slovenskih medijih* [The image of aging in Slovenian media]. Ljubljana: University of Ljubljana, Scientific Publishing House of the Faculty of Arts.
18. Kogovšek Šalamon, N. & Petković, B. (2007). *O diskriminaciji – priročnik za novinarke in novinarje* [About discrimination – a handbook for journalists]. In: R. Kuhar. (ed.). Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
19. Kokubun, K. (2024). *Factors and moderators of ageism*. Retrieved on 19. 11. 2025 from the website <https://arxiv.org/abs/2406.06952>

20. Kornadt, A. E., Rothermund, K. (2015). Views on Aging: Domain-Specific Approaches and Implications for Developmental Regulation. *Annu rev gerontol geriatr.* 35(1): pp. 121–44.
21. Kovačič, M. in Dobrila, D. (2017). Tehnološka pismenost starejših: Priložnosti in izzivi [Technological literacy of the elderly: Opportunities and challenges]. *Revija za sociologijo*, 47(3), pp. 265–281. Ljubljana: University of Ljubljana, Faculty of Arts, Scientific Publishing House of the Faculty of Arts.
22. Koželj, V. in Novak, K. (2013). Socialna osamljenost in kakovost življenja starejših ljudi [Social loneliness and quality of life of older people]. *Teorija in praksa*, 50(3), pp. 313–325. Ljubljana: Publishing House of the Faculty of Social Work.
23. Kydd, A. & Fleming, A., (2015). Ageism and age discrimination in health care: fact or fiction? A narrative review of the literature. *Maturitas*, 81(4), pp. 432–438. Retrieved from the website <https://doi.org/10.1016/j.maturitas.2015.05.002> PMID:26044073
24. Lešnik, A. in Tomažič, J. (2017). Starizem v zdravstvenih ustanovah [Ageism in healthcare institutions]. *Obzornik Zdravstvene nege*, 51(4), pp. 312–319. Retrieved from the website <https://doi.org/10.14528/snr.2017.51.4.166>
25. Levy, B. (2022). *Breaking the Age Code: How Your Beliefs About Aging Shape Your Life*. New York: Grand Central Publishing.
26. Lichtenberg, P. A. & Stiles, T. (2010). Mental Health and Aging. In Lichtenberg, P. A., & Stiles, T. (Eds.) *Handbook of Clinical Geropsychology*, pp. 405–423). New York: Springer Publishing.
27. Lipič, N. in Ovsenik, M. (2015). Generacijska neenakost – realnost slovenske družbe [Generational inequality – the reality of Slovenian society]. V: D. Železnik, U. Železnik, eds. *Vrednote posameznika – ogledalo družbe* [Individual values – a mirror of society]. Visoka šola za zdravstvene vede Slovenj Gradec, pp. 146–154.
28. Macnicol, J. (2006). *Age Discrimination: An Historical and Contemporary Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
29. Macuh, B. in Raspor, A. (2025). *Staranje – stigma ali izziv* [Aging – stigma or challenge]. Maribor: Kulturni center.
30. Mahler, C. (2023). *Violence against and abuse and neglect of older persons*. United Nations.

31. Nelson, T. D. (2002). *Stereotyping and Prejudice Against Older Persons*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
32. Palmore, E. (2001). *Ageism: Negative and Positive* (2nd ed.). New York: Springer Publishing.
33. Pečjak, V. (2007). *Psihologija staranja* [Psychology of aging]. Bled: self-published.
34. Pew Research Center (2017). *Older Adults and Technology Use*. Pew Research Center. Washington, D.C. Retrieved from the website www.pewresearch.org.
35. Phillips, J., Ajrouch, K. & Hillcoat Nalletamby, S. (2010). *Key Concepts in Social Gerontology*. London: Sage Publications, pp. 21–24.
36. Predsodki in izključenost starih. (2019). [Prejudices and exclusion of the old]. Retrieved from the website https://opro.si/arhiv/predsodki-in-izkljucenost-starih/?utm_source=chatgpt.com
37. Ramírez, L. & Palacios-Espinoza, X. (2016). Stereotypes about old age, social support, aging anxiety, and evaluations of one's own health. *Journal of Social Issues*, 72(1), pp. 47–68. Retrieved from the website <https://doi.org/10.1111/josi.12155>
38. Ramovš, J. (2003). *Sožitje generacij* [Coexistence of generations]. Ljubljana: Anton Trstenjak Institute, pp. 88–112.
39. Ramovš, J. (2010). Medgeneracijska vzgoja, osnova za učinkovito gerontološko in geriatrično izobraževanje zdravstvenih strokovnjakov [Intergenerational education, the basis for effective gerontological and geriatric education of health professionals]. V Hvalič, T.S., Kaučič, B.M., Kocijančič, M. in Rustja, N. (ur.), *Priložnosti za izboljševanje klinične prakse na področju zdravstvene nege starostnika: zbornik prispevkov z recenzijo* [Opportunities for improving clinical practice in the field of elderly health care: reviewed conference proceedings]. Ljubljana, 21. in 22. junij 2010. Jesenice: College of Nursing, pp. 9–16.
40. Rivera, L. M. & Paredez, S. M. (2014). Stereotypes can get under the skin: testing a self-stereotyping and psychological resource model of overweight and obesity. *Journal of Social Issues*, 70(2), pp. 226–240. Retrieved from the website

<https://doi.org/10.1111/josi.12057> PMID:25221353;
PMCID:PMC4160906

41. Rodgers, V. & Gilmour, J. (2011). Shaping student nurses' attitudes towards older people through learning and experience. *Nursing Praxis in New Zealand*, 27(3), pp. 13–20. PMID:22375376.
42. Ropret, A. (2011). Duševno zdravje in staranje: Pomen preprečevanja duševnih motenj pri starejših [Mental health and aging: The importance of preventing mental disorders in the elderly]. *Revija za gerontologijo*, 23(1), pp. 22–30. Ljubljana: Publishing House of the Faculty of Health Sciences.
43. Rupp, D. E. & Vodanovich, S. J. (2006). The impact of age and workplace interactions on the formation of age stereotypes. *Journal of Applied Psychology*, 91(1), pp. 9–21.
44. Sargeant, M. (2011). *Age Discrimination and Diversity: Multiple Discrimination from an Age Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
45. Starizem. [Ageism]. Retrieved from the website <https://podprimostarejse.si/dusevno-zdravje/soocanje-s-tezkimi-zivljenjskimi-situacijami-starizem/>
46. Stewart, T. L., Chipperfield, J. G., Perry, R. P. & Weiner, B. (2012). Attributing illness to old age: consequences of a self-directed stereotype for health and mortality. *Psychology and Health*, 27(8), pp. 881–897. Retrieved from the website <https://doi.org/10.1080/08870446.2011.630735> PMID:22149693.
47. Šadl, Z. (2007). Čustveno doživljanje starostnikov od tradicionalnih pogledov k sodobnim [Emotional experience of older adults from traditional to modern views]. *Socialno delo*, 46(1/2), pp. 13–19.
48. Švab, V. (2013). *Stereotipi o starosti in staranju v Sloveniji* [Stereotypes about age and aging in Slovenia]. Ljubljana, University of Ljubljana, FDV: Založba FDV, pp. 67–89.
49. World Health Organization (WHO) (2021). *Global Report on Ageism*.
50. Zupančič, J. (2014). *Starost in kakovost življenja: Izzivi in priložnosti za starejše v sodobni družbi* [Age and quality of life:

Challenges and opportunities for the elderly in modern society].
Maribor: Založba Annales.

51. Zupančič, J. (2017). *Socialna izključenost starejših v Sloveniji* [Social exclusion of older adults in Slovenia]. Ljubljana: University of Ljubljana, FDV, Založba FDV.
52. Žigon, N. (2011). *Starostniki in družba* [Older adults and society]. Retrieved from the website [http://www.viva.si/ Psihologija-in-odnosi/7411/Starostniki-in](http://www.viva.si/Psihologija-in-odnosi/7411/Starostniki-in).

Rad zaprimljen: 09.09.2025.

Rad odobren: 24.02.2026.

ВЕШТАЧКА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА КАО ПОДРШКА ДРУШТВУ КОЈЕ СТАРИ

Доц. др Бојан Мацух¹

Сажетак: Вештачка интелигенција подразумева употребу дигиталне технологије за стварање система који могу да обављају задатке за које је обично потребна људска интервенција. Имитира људско размишљање, али обрађује информације брже и прецизније. Вештачка интелигенција омогућава старијима да лакше управљају свакодневним задацима, без сложених технологија. Потребно је подстицати безбедну и промишљену употребу вештачке интелигенције, која омогућава већу самосталност и бољу интеграцију старијих у дигитално друштво. Старији могу да користе вештачку интелигенцију за једноставније задатке, као што су превођење текста, помоћ при писању порука или тражење рецепата, док се за важније одлуке, посебно здравствене или финансијске, увек треба консултовати са стручњацима.

Кључне речи: старији, учење, рад, вештачка интелигенција, технологија.

1. УВОД

Вештачка интелигенција (у даљем тексту ВИ), а посебно генеративна вештачка интелигенција, доноси нови тренутак у наше животе, пре свега у смислу да је треба знати користити. Неки људи су вештији у коришћењу нових технологија, други мање, што се посебно види код нешто старије популације. Чињеница је да ВИ већ данас може да замени одређене когнитивне задатке, нарочито оне рутинске. Због тога је добро да их човек зна користити, јер на тај

¹ Факултет за комерцијалне и пословне науке у Цељу, Словенија,
bojan.macuh@guest.arnes.si

начин може постати продукtivнији. Посао који је можда био нешто досаднији и који нам је одузимао више времена, можемо заменити овим технологијама – ако их, наравно, знамо користити – и тако ослободити време за нешто друго, занимљивије и садржајно богатије. Вештачка интелигенција има велики потенцијал за побољшање квалитета живота старијих, посебно оних старијих од 65 година. Њена употреба може да реши бројне изазове са којима се суочавају, као што су усамљеност, здравствени проблеми и губитак независности.

2. ЗНАЧАЈ ВЕШТАЧКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ ЗА САВРЕМЕНО ДРУШТВО

Појава вештачке интелигенције и њен све шири утицај на бројне секторе друштва захтева процену њеног утицаја на одрживи развој. Брз развој ВИ мора да буде подржан адекватном политиком и прописима. У супротном, то би довело до празнина у транспарентности, одговорности, безбедности и етичким стандардима технологије засноване на ВИ, што би могло да нашкоди њеном развоју и одрживој употреби. На крају крајева, недостаје истраживања која би проценила средњорочне и дугорочне утицаје ВИ на појединца. Због тога је кључно ојачати глобалну дискусију о употреби ВИ и развити неопходан регулативни увид и надзор над технологијама које се на њој заснивају. То може да убрза постизање циљева одрживог развоја (нпр. оптимизација потрошње енергије, боља доступност здравствених услуга). Без регулације, пак, хотимично или нехотимично може да јача неједнакости и повећава дигитални јаз (Vinuesa et al., 2019).

Због све већих очекивања у погледу ВИ, академска истраживања се суочавају са сложеним питањима која су усредсређена на човека, одговорне и поуздане технологије, уграђене у друштво и културу. Доступно је више академских дискусија, друштвених консултација и студија о утицајима, које откривају кључне аспекте променљивог екосистема човек-машина. Као допринос овим студијама, у наставку је сажето неколико сродних академских извора о одлукама које покреће вештачка интелигенција и вредности

ВИ. Детаљније, у фокусу овог прегледа литературе су социо-културни филтери, таксономија одлука човек-машина и перспективе ВИ које се заснивају на вредностима. За боље разумевање се предлаже да се актери позову у припремљену опсежну анкету о вештачкој интелигенцији следеће генерације, која истражује питања која превазилазе технологију (Feher & Zelenkauskaitė, 2020). У свему је кључна употреба ВИ усмерена на човека, инклузивна и одговорна. Jobin, Lenca и Vayen (2019) наводе да су у последњих пет година приватна предузећа, истраживачке институције и организације јавног сектора издале принципе и смернице за етичку вештачку интелигенцију. У току је дискусија о томе шта заправо значи „етичка вештачка интелигенција“ и који етички захтеви, технички стандарди и најбоље праксе су потребни за њено остваривање. Да би истражили да ли се овим питањима формира глобални договор, мапирани су и анализирали тренутни корпус принципа и смерница о етичкој вештачкој интелигенцији. Резултати откривају глобалну конвергенцију која се јавља око пет етичких принципа (транспарентност, правичност и поштење, нешкодљивост, одговорност и приватност), са битним разликама у томе како се ти принципи тумаче; зашто се сматрају важним; на које се питање, област или актере односе; и како би их требало спроводити. Њихови налази наглашавају важност повезивања напора за развој смерница са суштинском етичком анализом и одговарајућим стратегијама спровођења. Постоје, међутим, разлике у томе како земље и организације разумеју и спроводе ове принципе. Kelley et al. (2019), пак, додају да је, са порастом утицаја и употребе ВИ и постајањем све очигледнијег њеног трансформативног потенцијала, настало много питања у вези са економским, политичким, друштвеним и етичким последицама њене употребе. Јавно мњење игра важну улогу у овим дискусијама, јер утиче на прихватање производа, комерцијални развој, финансирање истраживања и регулацију. Сматрају да ће ВИ имати значајан утицај на друштво, који прати снажна подршка одговорном развоју и употреби, и такође дефинишу јавно мњење о ВИ са четири кључне теме (узбудљива, корисна, забрињавајућа и футуристичка), чија се заступљеност разликује у реакцији на ВИ у различитим земљама. Спроводили су истраживање на више од десет хиљада анкетираних из осам земаља. Они су показали мешане

осећаје – од одушевљења, корисности, али и бриге и страха. Наглашавају да јавно мњење има веома важан утицај на усвајање законодавства и инвестиција у ВИ.

Највећи страх у вези са ВИ изазива чињеница да програмери и иноватори ВИ немају довољну свест о томе како конкретно ВИ задире у приватност и права појединаца. Због тога нам је потребно опсежно законодавство, као што је GDPR – уредба ЕУ, која представља револуцију у области заштите података. Битна разлика у односу на претходно стање је да је аутоматизована употреба података појединца према GDPR-у дозвољена само и искључиво онда када се с тим дотични појединац изричито слаже. Циљ свега је одговорност, транспарентност и прегледност (24ur.com, 2019). Важна је спознаја да предузећа која користе ВИ постижу вишу продуктивност и приходе. Неспремност за саму дигиталну трансформацију, пак, може да изазове дигитални јаз између водећих и заосталих предузећа.

Додајемо кратко објашњење шта значи GDPR. То је General Data Protection Regulation, односно Општа уредба о заштити података (Уредба (ЕУ) 2016/679). Усвојена је у априлу 2016. године, а у пуној примени је од 25. маја 2018. године. Реч је о уредби, што значи да важи директно у свим државама чланицама ЕУ (за разлику од директиве, коју државе морају посебно да пренесу у своје законодавство). Циљ уредбе је јединствена и доследна заштита личних података појединаца у ЕУ.

Европски парламент (2022) између осталог наводи да је ВИ моћан алат, али ограничен – захтева регулацију која спречава дискриминацију и јача заштиту људских права. Због тога препоручује приступ који се заснива на ризику, транспарентности и људском надзору.

Да закључимо, ВИ данас преобликује економију, културу, политику и етику. Може да убрза одрживи развој и економски раст, али истовремено доноси опасности – дигитални јаз, дискриминацију и злоупотребе. Због тога су потребни (што смо навели оквирно у овом делу): етички оквири, одговорна употреба, адекватно законодавство и поверење јавности.

3. СТАРИЈИ И САВРЕМЕНА ТЕХНОЛОГИЈА – ИСТРАЖИВАЊА

Ковачич (2020) је истакао да дигитална писменост постаје кључна за старије како би остали повезани са савременим технологијама и информацијама. Сматра да дигитално оспособљавање повећава самосталност старијих и омогућава лакши приступ здравственим и социјалним услугама. Спречавање дигиталне искључености је кључно за одржавање социјалне укључености старијих у савремено друштво.

Дигиталне вештине омогућавају старијима да остану информисани и укључени у друштвени и професионални део живота, наводио је Андерсон (2019), а учење коришћења технологија смањује осећај усамљености и омогућава старијима приступ различитим ресурсима и изворима помоћи. Установио је да постоји потреба за већим напорима за уклањање технолошких разлика између генерација, посебно у случају старијих који нису одрасли са технологијама.

У наставку представљамо само неке ауторе који су се бавили облашћу употребе информационе технологије код старијих (у даљем тексту ИКТ). Тако се Schreurs (2019) у свом истраживању фокусирао на значај дигиталне писмености за социјалну партиципацију старијих. Нагласио је да боља дигитална писменост омогућава старијима већу укљученост у социјалне активности, повећање приступа информацијама и побољшање општег квалитета живота. Установио је да је дигитална писменост кључна за смањење социјалне изолације, јер старији постају самопоузданији у коришћењу интернета за комуникацију, куповину и приступање јавним услугама. Demetriou (2021) је истраживала улогу дигиталних технологија у укључивању старијих у друштвени живот. Установила је да употреба ИКТ не само да повећава социјалну укљученост, већ и подстиче интелектуалну активност и побољшање меморијских способности. Старији који редовно користе дигиталне технологије показали су веће самопоуздање и лакше су се прилагодили савременим променама у друштву, као што су онлајн куповина, е-здравство и виртуелне социјалне интеракције. Gulli (2020) је истраживала како информационе и комуникационе технологије

(ИКТ) доприносе активном старењу. Њено истраживање је показало да употреба ИКТ помаже у побољшању физичког и менталног здравља старијих, јер им омогућава приступ програмима вежбања, праћење здравственог стања и учешће у виртуелним групама подршке. Ауторка закључује да дигиталне технологије омогућавају старијима да остану активни и независни, док се истовремено смањује ризик од усамљености. McGarry (2018) се у свом истраживању бавила тиме како дигитална повезаност старијима помаже у очувању независности и когнитивних способности. Установила је да дигитална технологија повећава осећај контроле над животом старијих, омогућава бољу доступност социјалних мрежа и побољшава ментално здравље. Такође наглашава важност програма за обуку старијих за коришћење нових технологија, како би смањили њихов страх од коришћења дигиталних уређаја. Smith (2022) је истраживао како информационе и комуникационе технологије подстичу активно старење. Наглашава да употреба ИКТ старијима омогућава веће учешће у друштвеним и културним активностима, а истовремено помаже у одржавању физичке активности и здравља. Смит установљава да технологија може да смањи осећај усамљености и повећа животну задовољство, посебно ако су старији адекватно обучени за коришћење ових алата.

Сва наведена истраживања показују како дигиталне технологије помажу старијима у очувању социјалне укључености, активном животу и побољшању општег здравља, што је кључно за њихову добробит након пензионисања.

4. ЗНАЧАЈ ВЕШТАЧКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ ЗА КВАЛИТЕТАН ЖИВОТ СТАРИЈИХ

Вештачка интелигенција је за старије веома важна јер им може олакшати свакодневни живот, нпр. гласовним асистентима, паметним подсетницима и прилагођеним здравственим решењима. Уз ВИ могу брже приступити информацијама и остати повезани са породицом и друштвом. Поред тога, може да помогне у раном препознавању здравствених проблема и тако допринесе већој безбедности и квалитету живота.

Requena et al. (2024) ustanovljavaju da je starenje stanovništva globalna pojava koja predstavlja velike izazove za sisteme zdravstvene zaštite i socijalnog staranja. U nastavku su sažeti neki autori koji obrađuju ovo polje.

Светска здравствена организација (WHO) процењује да ће до 2050. године сваки шести човек бити стар 60 година или више, што ће удвостручити тренутни удео старијих одраслих (Organización Mundial de la Salud, 2021). Ова промена значи повећање животног века и растућу потражњу за моделима неге који дају приоритет аутономији и квалитету живота старијих одраслих. У овом контексту, традиционално повезивање старости са болешћу или зависношћу постепено се мења, посебно када старији одрасли достигну високу старост, а истовремено задржавају висок ниво функционалности и добробити. Тако тренутна парадигма „активног старења“ наглашава важност максимизирања могућности за здравље, учешће и безбедност, и подстиче поглед на старење, усредсређен на лични развој и независност (Lopez-Lopez & Sanchez, 2020).

Истовремено, активно старење захтева алате који могу да подрже овај свеобухватни приступ и помогну у праћењу и управљању здрављем, не угрожавајући притом аутономију. Нове технологије, посебно сензори окружења и носиви уређаји, на овом пољу су се показале као веома обећавајућа решења (Pramanik et al., 2018). У почетку је употреба сензора била ограничена на откривање хитних случајева и праћење здравствених догађаја код веома зависних старијих одраслих, као што су падови или инциденти повезани са деменцијом. Међутим, технолошки напредак је ове апликације знатно проширио, што сада користи и здравим и активним старијим одраслима. Савремени сензори омогућавају непрекидно, неинвазивно праћење параметара физичке, социјалне и когнитивне активности и пружају податке који побољшавају разумевање пракси, које доприносе очувању независности и квалитету живота у старости (Kaue et al., 2011).

Вештачка интелигенција (ВИ) се због своје повећане ефикасности и прецизности све чешће користи у различитим здравственим услугама, ustanovljavaju Wong et al. (2025). Са старењем становништва, здравствене технологије које се заснивају на ВИ, могле би да постану моћан алат у здравственој заштити

старијих одраслих за решавање растућих, сложених и захтевних здравствених потреба. У студији су желели да истраже перспективе и прихватљивост употребе здравствених технологија које води ВИ међу старијим одраслима, и могуће изазове са којима се суочавају при њиховом увођењу. Налази истраживања би могли да доведу до обликовања прихватљивијих и кориснику прилагођених здравствених технологија, које се заснивају на ВИ (isto).

Број старијих одраслих расте и бројне потребе старијих одраслих за негом нису адекватно или правично задовољене (Matheer et al., 2015; Rahman et al., 2022; Lin & Liu, 2024; Miller et al., 2023). Нове технологије имају потенцијал за побољшање здравља и неге старијих одраслих. За старије одрасле је предложена или развијена врста производа ВИ заједно са новим технологијама, као што су даљински сензори, роботика и алгоритми за подршку одлучивању (Velazquez-Diaz et al., 2023; Bargiotas et al., 2023; Lee et al., 2022; Dosso et al., 2022; Xie et al., 2020; Borna et al., 2020; Wang et al., 2024; Baig et al., 2019), као што је употреба машинског учења за предвиђање ризика од падова и роботика или аватари за побољшање социјалне укључености (Lee et al.; Dosso et al.; Xie et al., 2020).

Поред тога, интеграција сензора са напредним технологијама, као што су интернет (IoT) и ВИ, још је проширила њихову употребу и омогућила праћење окружења код куће на начине који се прилагођавају дневним рутинама старијих одраслих (González et al., 2016). Ове технологије прикупљају податке о дневним активностима и нуде могућност проактивне оцене промена у понашању и функционалном здрављу. За разлику од традиционалних модела праћења, који се фокусирају на реактивне интервенције, овај приступ омогућава предвиђање здравствених проблема и прилагођавање персонализованих интервенција за задовољавање променљивих потреба старијих одраслих (Naccarelli et al., 2022; Dorado-Chaparro et al., 2021). Анализом образаца телесне, социјалне и когнитивне активности, ВИ може да помогне у препознавању пракси и мера које су повезане са очувањем функционалности код аутономних старијих одраслих, чиме се оптимизују превентивни приступи у овој животној фази (Reiman in Väyrynen, 2018).

У оквиру активног старења употреба ових технологија пружа користи које превазилазе праћење здравља (Othaganont et al., 2002;

Cicirelli et al., 2021). Прикупљањем података, који одражавају свакодневни живот старијих одраслих, ови алати нуде свеобухватан поглед на добробит и препознају праксе, које доприносе како телесном здрављу, тако и личном развоју (Alahi et al., 2023). Способност ових уређаја за анализу показатеља аутономије и прилагођавања је кључна за подстицање здравог и испуњеног старења. Нарочито когнитивне и социјалне активности, као што су интеракција са другима или бављење интелектуалним активностима, имају кључну улогу у очувању аутономије и смањењу ризика за когнитивни пад (Rashidi in Mihailidis, 2013).

5. ЗАКЉУЧАК

Вештачка интелигенција има стваран потенцијал да подржи самостално, безбедно и достојанствено старење код куће, растерети неговатеље и побољша управљање хроничним болестима. Највећу вредност тренутно доноси на три поља: (1) спречавање падова и праћење функционалног стања (анализа кретања, носиви и сензори окружења, предвиђање ризика), (2) подршка код хроничних болести (персонализовани подсетници, рано откривање погоршања, прилагођавање терапије) и (3) когнитивна и социјална подршка (разговорни агенти, подсетници, структурирани позиви, дигитално праћење код деменције). Користи, пак, нису „аутоматске“. Остварују се само ако су системи једноставни за употребу, уграђени у реалне радне токове, добро вредновани и надзирани од стране обучених људи.

Још неки важни налази са поља здравља код старијих и регулисање тога уз помоћ ВИ.

Уређаји са ВИ могу да прате виталне знаке, као што су срчани ритам, крвни притисак и ниво шећера у крви. То омогућава рано откривање проблема и омогућава бољу превенцију. Апликације са ВИ могу да обликују прилагођене програме вежбања, који су погодни за старост и физичко стање појединца. Паметни дозери за лекове и подсетници са ВИ осигуравају да старији не забораве да узму своје лекове. Помагала са ВИ су обликована да помажу у одржавању телесне и менталне кондиције (нпр. интерактивне игре које подстичу памћење и когнитивне функције).

Установљавамо, дакле, да паметне технологије, као што су паметни звучници и светлосни системи, олакшавају свакодневне задатке и смањују потребу за помоћи. Помоћу ВИ можемо побољшати помоћ код кретања. ВИ, уграђена у роботе и паметне инвалидске столице, може да помогне старијима при кретању по кући и ван ње, што им омогућава већу слободу и независност. Старијима може много да помогне код употребе дигиталних платформи, као што су друштвене мреже и видео позиви. Треба бити свестан да многи старији немају довољно знања за употребу напредне технологије, због чега је кључно осигурати адекватно оспособљавање и подршку.

Највећи ризици су приватност и заштита података, пристрасности модела (које могу да нашкоде најрањивијима), лажни аларми (који поткопавају поверење), премала клиничка валидација и пребацивање људских задатака на технологију, где то није етично или безбедно. Посебно код деменције је потребан јасан оквир за информисану сагласност, транспарентну употребу и могућности „одјаве“ из технологије без кажњавања корисника.

Економика ВИ решења је обећавајућа, али уштеде (мање падова, мање хоспитализација, ефикаснија нега) се појављују тек када су осигурани: интероперабилност са постојећим системима, обука особља, одржавање модела (ажурирање на новим подацима) и јасно одређени исходи (нпр. смањење падова, побољшање квалитета живота, мање оптерећења за неговатеље). Без тога пројекти могу да остану на нивоу пилота, који не преживе прелазак у праксу.

С аспекта обликовања политика и праксе, оцртава се пет јасних смерница:

- **Човек-на-првом-месту (human-in-the-loop):** ВИ треба да подржава, а не да замењује клиничку процену и компоненту односа у нези. Критичне одлуке морају да остану под људским надзором.
- **Саобликовање са старијима и неговатељима:** Потребне корисника (самосталност, јасноћа, ниско когнитивно оптерећење) треба да обликују циљеве, интерфејсе и начин увођења – не обрнуто.
- **Мерење и транспарентност:** Пре увођења одредити циљане показатеље (исходи, трошкови, задовољство), након увођења

редовно објављивати резултате и управљати лажним алармима.

- **Приватност и правичност као подразумевано:** Минимално прикупљање података, локална обрада, шифровање, надзор приступа, редовни прегледи пристрасности и корекције за недовољно заступљене групе (нпр. веома стари, особе са више болести, ниска дигитална писменост).
- **Поступно увођење и одржавање:** Треба почети са једним добро дефинисаним примером употребе (нпр. управљање падовима), осигурати подршку корисницима и особљу, а затим проширити на нове функционалности. Моделе треба одржавати (tuning, ажурирања), иначе се прецизност временом погоршава.

Истраживачке празнине остају код великих, репрезентативних и независних студија ефикасности у реалном окружењу, код стандардизације исхода (да би се решења могла поредити), код објашњавања модела (да би одлуке биле разумљиве корисницима и стручњацима) и код доказа о дугорочној социјалној повезаности.

Вештачка интелигенција, дакле, није чаробни штапић, али је моћан алат, ако га користимо одговорно. Када је технологија стварно усклађена са потребама старијих, уграђена у путеве неге, прегледна и безбедна, може да допринесе већој самосталности, већој безбедности, бољем искуству неге и растерећењу неговатеља. Кључ за то је промишљена имплементација: мали, добро измерени кораци, снажан нагласак на корисничком искуству и непрекидан људски надзор и етично управљање. Старији је могу користити за једноставније задатке, као што су превођење текстова, помоћ при писању порука или тражење рецепата, док се код важнијих одлука, посебно здравствених или финансијских, увек треба консултовати са стручњацима.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

1. Alahi, E., Sukkuea, A., Tina, F. W., Nag, A., Kurdthongmee, W., Suwannarat, K. (2023) Интеграција технологија које омогућава интернет ствари, и вештачки напредак, те будући трендови. *Sensors*. 23: 1–36. doi: 10.3390/s23115206

2. Baig, M. M., Afifi, S., GholamHosseini, H., Mirza, F. (2019). Систематски преглед носивих сензора и апликација за праћење старијих одраслих на основу интернета ствари – с нагласком на старењу становништва и самосталном животу. *J Med Syst.* 43(8): 233. doi: 10.1007/s10916-019-1365-7
3. Bargiotas, I., Wang, D., Mantilla, J. (2023). Спречавање падова: употреба машинског учења за предвиђање будућих падова код појединаца без анамнезе падова. *J Neurol.* 270(2): 618-631. doi: 10.1007/s00415-022-11251-3
4. Borna, S., Maniaci, M. J., Haider, C. R. (2024). Подршка вештачке интелигенције за неформалне неговатеље пацијената: систематски преглед. *Bioinženjering(Basel).* 11(5): 483. doi: 10.3390/bioengineering11050483
5. Cicirelli, G, Marani, R, Petitti, A, Milella, A in D'orazio, T. (2021). Нега са окружењем: преглед технологија, методологија и будућих перспектива за здраво старење становништва. *Sensors.* 21: 1–22. doi: 10.3390/s21103549
6. Dorado-Chaparro, J, Ruiz Fernandez, J, Romero-Santofimia, MJ, Bolaños-Peño, C, Unzueta-Irurtia, L, García-Perea, M. G. (2021) Здраво и активно старење. *Sensors.* 21: 1–40. doi: 10.3390/s21237938
7. Dosso, J. A., Vandari, E., Malhotra (2022). Према емоционално усклађеним социјалним роботима за деменцију: перспективе партнера у нези и особа са деменцијом. *Alzheimer's Dement.* 18(додатак 2):e059261. doi: 10.1002/alz.059261
8. Feher, K. & Zelenkauskaitė, A. (2020). AI in society and culture: Decision making and values. arXiv. Преузето са веб-странице <https://arxiv.org/abs/2005.02777>
9. González, I., Fontecha, J., Hervás, R. in Bravo, J. (2016). Оцењивање временских догађаја хода из једног јединог мерила за убрзање коришћењем идеје филтрирања мерног простора. *J Med Syst.* 40: 1–10. doi: 10.1007/s10916-016-0612-4
10. Jobin, A., Ienca, M., & Vayena, E. (2019). The global landscape of AI ethics guidelines. arXiv. Преузето са веб-странице <https://arxiv.org/abs/1906.11668>
11. Kaye, J. A., Maxwell, S. A., Mattek, N., Hayes, T. L., Dodge, H., Pavel, M. (2011). Интелигентни системи за оцењивање

- промена старења: домаћа, ненаметљива и непрекидна оцена старења. *J Gerontol B Psychol Sci Soc Sci.* 66B:i180–90. doi: 10.1093/geronb/gbq095
12. Kelley, P. G., Yang, Y., Heldreth, C., Moessner, C., Sedley, A., Kramm, A., Newman, D. T., & Woodruff, A. (2019). Exciting, useful, worrying, futuristic: Public perception of artificial intelligence in 8 countries. arXiv. Преузето са веб-странице <https://arxiv.org/abs/2001.00081>
 13. Lee, H., Chung, M. A., Kim, H., Nam, E. W. (2022). Ефекат здравствене неге когнитивних функција коришћењем робота са вештачком интелигенцијом код старијих одраслих: систематски преглед и метаанализа. *JMIR Aging.* 5(2): e38896. doi: 10.2196/38896
 14. Lin, Z., Liu, H. (2024). Раса/етничка припадност, родност и полне разлике код неиспуњених потреба за негом међу старијим одраслима у Сједињеним Државама. *Gerontologist.* 64(4): gnad094. doi: 10.1093/geront/gnad094
 15. López-López, R. in Sánchez, M. (2020). Институционална парадигма активног старења у Европи (2002–2015). *Gerontologist.* 60: 406–15. doi: 10.1093/geront/gnz094
 16. 24ur.com. (2019, 15. мај). Како вештачка интелигенција мења друштво. Преузето са веб-странице <https://www.24ur.com/novice/slovenija/kako-umetna-inteligenca-spreminja-druzbo.html> Европски парламент. (2022). Извештај о вештачкој интелигенцији у дигиталној ери (AIDA). Европски парламент. Преузето са веб-странице https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0140_SL.html
 17. Mather, M., Jacobsen, L. A., Pollard, K. M. (2015). Старење у Сједињеним Државама. *Population Bulletin.* Година 70, бр. 2. Population Reference Bureau. Преузето са веб-странице <https://www.prb.org/wp-content/uploads/2016/01/aging-us-population-bulletin-1.pdf>
 18. Miller, K. E. M., Ornstein, K. A., Сое, N. B. (2023). Разлике на селу код употребе породичне и формалне неге за старије одрасле са инвалидитетом. *J Am Geriatr Soc.* 71(9): 2865–2870. doi: 10.1111/jgs.18376

19. Naccarelli, R., Casaccia, S. in Revel, G. M. (2022). Проблем праћења активности старијих људи у сценаријима са више станара: иновативни и неинвазивни мерни систем, који се заснива на носивим уређајима и PIR сензорима. *Sensors*. 22: 1–23. doi: 10.3390/s22093472
20. Organización Mundial de la Salud. Старење и здравље. (2021). Преузето са веб-странице <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ageing-and-health> августа Othaganont, P., Sinthuvorakan, C. in Jensupakarn, P. (2002). Свакодневна пракса задовољних тајских старијих. *J Transcult Nurs*. 13: 24–9. doi: 10.1177/104365960201300105
21. Pramanik, P., Pal, S. in Choudhury, P. (2018). С оне стране аутоматизације: когнитивни интернет ствари. Вештачка интелигенција доноси смисао интернету ствари. *Lecture Notes on Data Eng Commun Technol*. 14: 1–37. doi: 10.1007/978-3-319-70688-7_1
22. Rahman, M. M., Rosenberg, M., Flores, G. (2022). Систематски преглед и метаанализа неиспуњених потреба за здравственом заштитом и дуготрајном негом старијих. *Health Econ Rev*. 12(1): 60. doi: 10.1186/s13561-022-00398-4
23. Rashidi, P. in Mihailidis, A. (2013). Истраживање о алатима за амбијенталну помоћ код становања за старије одрасле. *IEEE J Biomed Heal Informatics*. 17: 579–90. doi: 10.1109/JBHI.2012.2234129
24. Reiman, A. in Väyrynen, S. (2018). Целосна добробит и одрживе организације – преглед и аргументоване тврдње. *Int J Sustain Eng*. 11: 321–9. doi: 10.1080/19397038.2018.1474397
25. Requena, C., Plaza-Carmona, M., Ivarez-Merino, P., Lopez-Fernandez, V. (2024). Технолошке апликације за побољшање независности код свакодневних активности старијих одраслих: систематски преглед. Преузето са веб-странице https://www.frontiersin.org/journals/public-health/articles/10.3389/fpubh.2024.1476916/full?utm_source=chatgpt.com
26. Velazquez-Diaz, D., Arco, J. E., Ortiz, A. (2023). Употреба вештачке интелигенције код препознавања и дијагностиковања синдрома крхкости код старијих одраслих:

- преглед обима. J Med Internet Res. 25: e47346. doi: 10.2196/47346
27. Xie, B., Tao, C., Li, J., Hilsabeck, R. C., Aguirre, A. (2020). Вештачка интелигенција за неговатеље особа са Алцхајмеровом болешћу и сродним деменцијама: систематски преглед литературе. JMIR Med Inform. 8(8): e18189. doi: 10.2196/18189
 28. Wang, K., Ghafurian, M., Chumachenko, D. (2024). Употреба вештачке интелигенције код активног становања помоћу старења становништва у стварном окружењу са комерцијалним уређајима – преглед обима. Comput Biol Med. 173: 108340. doi: 10.1016/j.compbiomed.2024.108340
 29. Wong, A. K. C., Lee, J. H. T., Zhao, Y., Lu, Q., Yang, S., Hui, V. C. C. (2025). Истраживање перспектива старијих одраслих и прихватање здравствених технологија, које покреће вештачка интелигенција: квалитативна студија. JMIR Aging 2025; 8: e66778. doi: 10.2196/66778

Rad zaprimljen: 09.09.2025.

Rad odobren: 23.02.2026.

